

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

II. ABDÜLHAMİT VE II. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDE
KUDÜS RUM PATRİKHANESİ

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet KIRLIOĞLU

İzmir- 2021

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

II. ABDÜLHAMİT VE II. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDE
KUDÜS RUM PATRİKHANESİ

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet KIRLIOĞLU

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Hasan Taner Kerimoğlu

İzmir- 2021

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik değişimlerin etkilerini tarih kitapları büyük nüfuslu toplumlar üzerinden anlatmıştır. Yaşanan gelişmelerden etkilenen ancak nüfus olarak sayıları az olan toplumlar da bu değişimlerden azade olamamıştır.

Kudüs Rum Patrikhanesi üzerinden II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet dönemlerinde gerçekleşen olayların da nüfus olarak az olan Arap Ortodoksları, patrikhane ve Hristiyan mezhepleri arasındaki ilişkilerine olan etkilerini çalışmamızda inceledik. Buradaki amacımız tarihi bir dini kurum olan patrikhanede ortaya çıkan gelişmelerin birbirine bağlı siyasi, ekonomik ve sosyal sonuçlarının olacağını ortaya koymaktır.

Kudüs Hristiyan devletlerin kendi güçlerini sergilediği bir alan olmuştur. Ancak ülkemiz tarih kitapları bu nüfuz mücadelesini genel hatlarıyla ele almış ama sorunun derinine inmemiştir. Çalışmamızda ise nüfuz mücadelelerini belge ve çeşitli materyaller üzerinden inceledik.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet, Arap Ortodoks, Kudüs Rum Patrikhanesi

ABSTRACT

The history of the economic, social, and economic moderns experienced in the Ottoman Empire is largely told through populated societies. Societies that were affected by the developments, but whose population was low, could not be freed from these changes.

Through the Greek Patriarchate of Jerusalem. Abdulhamid II and II. In our study, we examined the effects of the events that took place during the Constitutional Period on the relations between the Arab Orthodox, the Patriarchate and the Christian sects, which are low in population. Our aim here is to reveal that the developments in the Patriarchate, which is a historical religious institution, will have interconnected political, economic, and social consequences.

Jerusalem has been an area where Christian states exhibited their power. However, he did not go deep into discussing this discussion from the current history books in general terms. In our study, we examined the struggles for influence through documents and various materials.

Keywords: II. Abdulhamid, II. Constitutionalism, Arab Orthodox, Jerusalem Greek Orthodox Patriarchate

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMA.....	vi
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM:

II.ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE KUDÜS RUM PATRİKHANESİ..... 8

1.1.Tanzimat ve Islahat Fermanı Sonrası Gayrimüslim Haklarındaki Yenilikler.....	8
1.2.II. Abdülhamit Döneminde Kudüs Rum Patrikhanesi	15
1.4.II.Abdülhamit Döneminde Kudüs Rum Patrikhanesi İle Merkezi Hükümetin Ekonomik İlişkileri	17
1.5.II.Abdülhamit Döneminde Kudüs Rum Patrikhanesi Patrik Seçimleri	23
1.6.II. Abdülhamit Döneminde Kudüs'te Hristiyan Mezheplerinin Kutsal Yerler Üzerinden Mücadelesi	29
1.7.Kamame Kilisesi (Kutsal Kabir Kilisesi)	35
1.8.Beytullahim Kilisesi	42

II. BÖLÜM:

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KUDÜS RUM PATRİKHANESİ..... 47

2.1. II.Meşrutiyet Döneminde Kudüs Rum Patrikhanesi'nin Ekonomisi	50
2.1.1. I.Dünya Savaşına Kadar Kudüs Rum Patrikhanesinin Ekonomisi	50
2.1.2. I. Dünya Savaşı Döneminde Kudüs Rum Patrikhanesi'nin Ekonomik Durumu	52
2.2. 1908-1910 Yılları Arasında Kudüs Rum Patrikhanesi'ndeki Siyasi Olaylar.....	53

SONUÇ..... 81

KAYNAKÇA 85 |

EKLER..... 96

ÖNSÖZ

Devlet ve din insan odaklı yapılardır. Devlet kavramı kurucularının halk üzerindeki egemenliğini çeşitli meşruiyet temellerine dayandırıp halkın can ve mal güvenliğini sağlayarak sürdürdüğü bir sistemdir. Din ise insanları belirli bir inanç ve ritüeller çerçevesinde birleştirmeyi amaçlayan biri yapıdır. Ancak her dinin kuruluşundaki temel aynı değildir. İslam dini bir devlet dini olmuştur. Yani din Medine’de kurulan yönetimin genişlemesiyle yayılmıştır. Bundan dolayı İslam dininin devletten ayrı bir ruhban sınıfı olmamıştır. Hristiyanlık ise ortaya çıktıktan sonra önceden var olan devlet sistemine dahil olmuştur. Bundan dolayı devlet yönetiminin yanında yeni bir ruhban sınıfı ortaya çıkmıştır.

Bir İslam devleti olan Osmanlı Devleti’nin sınırlarının genişlemesiyle yönetimine Hristiyan halklar ve onların tabi olduğu kiliseler girmiştir. Osmanlı Devleti Hristiyanların belirli bir çerçevede dini özgürlüklerini tanırken sınırları içerisindeki kiliseleri kendi politikalarına göre şekillendirmiştir. Ancak devletin zayıflamasıyla diğer devletler Osmanlı tebaası olan Hristiyanları ve kiliseleri kendi politikaları doğrultusunda etkilemeye çalıştı. Kiliselere yabancı ülkelerin tesir etmeye çalışması ve Hristiyanlar ile kiliselerin iç mücadelesi olduğu gibi kiliselerin de aralarında bir güç mücadelesi yaşanmıştır.

Yukarıda ifa ettiğimiz ilişkiler ağının ortaya çıkardığı siyasi, sosyal ve ekonomik sonuçları tezimizde Kudüs Rum Patrikhanesi üzerinden inceleyeceğiz. Çalışmamızın amaçlarından biri kiliselerin sadece dini kurum olmaktan çok doğrudan siyasi ve ekonomik bir kurum olduğunu ortaya koymaktır. Kiliseler üzerinden kurumsallaşmış olan Hristiyanlığın siyasallaşmasının sonuçlarını ve bunun Osmanlı Devleti’ne etkilerini incelemek amacındayız. Yaptığımız literatür taramasında incelediğimiz eserler Kudüs şehrinin tarihini, şehrin farklı dinlere mensup devletler arasında el değiştirmesinin tarihini, Osmanlı’da yaşananların bölgedeki genel sonuçlarını ve I. Dünya Savaşı’nın bölgeye etkilerini işliyordu. Ancak dini bir kurum olan patrikhane ve onun mensuplarının siyasal ve sosyal gelişmelerden nasıl etkilendiklerini ve taraflar arasında klasik yapının devamı ve modern haklar üzerinden yaşanan çatışmaları inceleyen eserlere rastlayamadık. Yararlandığımız kaynaklar arşiv belgelerine, yabancı kaynaklara ve anılara dayanıyordu. Aslında bu şekildeki çalışmalar ile Osmanlı Devleti’nde yaşanan

gelişmelerin toplumun hangi katmanına ne kadar yayıldığı ve taban bulup bulmadığı hakkında bilgi sahibi olunarak tarihi konular hakkında temelleri sağlam çıkarımlar yapılabilir.

Çalışmalarımız boyunca bize her türlü desteğini esirgemeyen ve sorularımıza sabır ve içtenlikle cevaplayan sayın Doç. Dr. Hasan Taner Kerimoğlu'na saygı ve sevgilerimizi sunarız.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
D.	: Dosya
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
N.	: No
s.	: Sayfa
S.	: Sayı

GİRİŞ

Hristiyanlık Filistin’de doğdu ve Hristiyanlar üç yüzyıl boyunca Roma İmparatorluğu’nun baskısı altında yaşadıkten sonra I.Konstantinos’un bu dinden devlet çıkarına yararlanmak için ilan ettiğı ferman (313) ile özgürleştiler. Konstantinos, Heraklia Metropolitliğıne tabi Byzantion Piskoposluğı’nu Konstantinopolis ismiyle tekrar inşasını tamamlayarak (Mayıs 330) Başpiskoposluğına çıkardı. Hristiyanlık 381’de Roman’ın dini olduktan sonra Konstantinopolis’te bir araya gelen ikinci konsilde Roma Piskoposu (Papa) ile Konstantinopolis (Yeni Roma-İstanbul) Piskoposu (Patrik) aynı düzeyde olarak tanındılar. Kadıköy Konsili’nde (451) bu durum onaylanınca Papalık bu gelişmeye aforoz tehdidi ile karşı çıktı. Patrik de tehdide aynı şekilde karşılık verdi. Böylece yüzyıllarca sürecek siyasi ve dini çatışmaların kapısı açılmış oldu. İmparator Justinianos döneminde (527- 565) Toplanan Trullo Konsili’nde Roma, Konstantinopolis, İskenderiye, Antakya ve Kudüs olmak üzere beş Patriklik onaylandı¹

Çalışmamızın konusunu oluşturan Kudüs Rum Patrikhanesinin temeli Aziz İakovas’ın M.S.55 yılında Kudüs Kilisesi’nin kurmasıyla atıldı.² Kudüs Piskoposu yönetim açısından Filistin Kayseriyesi Metropolitliğı’ne tabidir. Filistin Kayseriyesi Metropolitliğı ise Antakya Kilisesi’ne bağılıydı.³ Kudüs Kilisesi 422 yılında idari açıdan Roman’dan bağımsız olarak Konstantinopolis’e bağlandı. Bir zaman sonra da Konstantinopolis’ten de ayrılıp bağımsız oldu.⁴

“Bağımsız olan Kudüs Kilisesi, Eski Kudüs’te asla etkili siyasi bir alana sahip büyük bir kilise olmamıştır. Fakat her zaman İsa’nın öğrenildiğı, onun acı çektiğı ve göğre yükseldiğı kutsal yer olarak kabul edildiğinden evrensel Hristiyan imajında farklı bir sembolik etkiye ve öneme sahip olmuştur. Kilise en önemli patristic evresinde İsa’nın çarmıha gerildiğı, gömüldüğü ve yeniden dirileceğı yer üzerinde İmparator Konstantin tarafından inşa edilen Kamame

¹ Bülent Atalay, **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Siyasi Faaliyetleri**,1.b, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s.1.

² Yorgo Benlisoy-Elçin Macar, **Fener Patrikhanesi**,1.b, Ayraç Yayınları, Ankara 1996, s. 10.

³ Mehmet Çelik, **Süryani Kilisesi Tarihi**, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1987, s. 136.

⁴ Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, 1.b., Turhan Kitabevi, Ankara, 2001, s.103.

Kilisesiyle (The Lord Sepulchre ve Holy Sepulchre) milletlerarası etkili dini canlanma merkezi olmuştur”⁵

İsa’nın tabiatıyla ilgili kristolojik tartışmaların II. Yüzyılda ortaya çıkması sonucunda Hristiyanlıkta ayrışmalar artırmış ve bu durum kilisenin bütünlüğünü tehlikeye sokarak bölünmelere sebep oldu.⁶ Bu sorunlara yönelik toplanan Konsillerin amaçları dini olmaktan çok siyasi nitelikler de taşımaktadır. 381 yılında Konstantinopolis’te toplanan Konsil ile Konstantinopolis’in Roma’dan sonra ikinci büyük piskoposluk merkezi olduğu (Yeni Roma) ilan edildi. Yukarıda değindiğimiz 451 yılında toplanan Kadıköy Konsili’nde de Roma’dan sonra ikinci derecede olmasına rağmen Konstantinopolis’e Roma ile eşit derecede imtiyazlar verildi.⁷

Kadıköy Konsili’nde Kudüs Piskoposluğu patriklik derecesine yükseltildi. Konsilde böyle bir karar alınmasının sebebi Kudüs Piskoposlarının daima Konstantinopolis’in tarafında yer almasıdır. Ayrıca Konstantinopolis Kudüs’ün Roma’nın etkisi altına girmesini istenmemektedir. Çünkü İskenderiye ile Bizans arasında bir güven sağlanamadı.⁸ Konsilin Kudüs kararı ile Kudüs Rum Patrikhanesi kurulmuş oldu. İlk patrik Juvenalios ya da Juvenal (Patrikliği 451-458) oldu. Juvenal, Efes Konsili’nde (431) Kudüs Piskoposlu’ğunu patrikliğe yükseltmek için İmparator II. Theodosios’la görüşmüş, ancak amacına ulaşamadı.⁹

Patrik Juvenal’dan Patrik Sophronios (P.634–638)’ dönemleri arasında toplam 13 kişi Kudüs Rum Patrikliği yaptı. Ancak bu dönemle ilgili bilgiler çok sınırlıdır. Elde olan bilgiye göre 614 yılında Kudüs’ün İranlılar tarafından işgal edilmesiyle Kudüs Rum Patrikliğinin merkezi olan Kamame Kilise’si yakıldı. Kilise daha sonra Patrik Modestus (632–634) liderliğinde tekrar inşa edildi.¹⁰

Müslüman Araplar Yermuk Zaferi’nden (636) sonra Suriye’yi Bizans yönetiminin elinden aldı. Müslümanların bundan sonraki hedefi Filistin’i ele

⁵ John A. McGuckin, “Jerusalem, Patriarchate of”, *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, I., Sussex 2011, s. 349. akt. İhsan Satış, Muhammed Ceyhan, “Kudüs Rum Patrikhanesi”, *Belleken*, C.80, S.285 (2015), s.677.

⁶ Mehmet Aydın, “Hristiyanlık”, TDV. *İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hiristiyanlik#2-kutsal-metinler-ve-dini-literatur> (Erişim: 28.01.20 20)

⁷ Kürşat Demirci, *Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Ortodoksluğun Teolojisi*, I.b., Ayışığıkitapları, İstanbul, 2005, s.19.

⁸ S. Runciman, *The Eastern Schism*, London, 1975, s.15 akt. Kürşat Demirci, *A.g.e.*, s.19.

⁹ Adrian Fortescue, *The Orthodox Eastern Church*, Londra 1908, s. 26-27. akt İhsan Satış, Muhammed Ceyhan, *A.g.m.*, s.678.

¹⁰ J. R. Macpherson, “The Church of the Resurrection, or of the Holy Sepulchre”, *The English Historical Review*, VII/27, Temmuz 1892, s. 418. akt İhsan Satış, Muhammed Ceyhan, *A.g.m.*, s.678.

geçirmektir. Kudüs'ü kuşatan Ebü Ubeyde b. Cerrah'tan aman dileyen Kudüs halkı diğer şehirlerle yapılan anlaşmalar gibi bir anlaşmayı Müslümanlarla yapmak istediler ve Kudüs şehrini de bizzat Halife Hazreti Ömer'e teslim edeceklerini bildirdiler. Hazreti Ömer'in gelip şehri Kudüs Rum Patriği Sophronios'tan aldı ve taraflar bir anlaşma imzaladılar. Verilen ferman ile Cizye ve haraç karşılığında Kudüs halkının can ve mal güvenliği teslim edilmiş oldu.¹¹ İslam tarihinde verilen bu ferman ile Kudüs Rum Patrikhanesi'nin resmi statüsü belirlendi. Femandaki kararlara göre Kudüs'teki Tur-ı Zeytun (Zeytin Dağı)'daki rahiplerin Kudüs Rum Patrikhanesine tabi olduğu ve Patriğin de vergiden muaf olduğu kabul edildi.¹²

Patrik Sophronios'un 638 yılında ölmesiyle makamı belli bir tarihe kadar boş kaldı. Kudüs Rum Patrikhanesinin işlerini idare eden Heshbon Piskopusu Theodore III. İstanbul Konsili'ne katıldı. Patrik Sophronios'dan sonra Kudüs Rum Patrikhanesine II. Anastasios (?-706) patrik seçildi.¹³ Görüldüğü üzere Kudüs'ün Müslümanların elinde olması Kudüs Rum Patrikhanesi ile Konstantinopolis Rum Patrikhanesinin bağlarını koparmadı. 692 yılında gerçekleşen İstanbul Konsili'ne Anastasios Patrik Johannes'in elçisi olarak katıldı.¹⁴

Kudüs'teki Hristiyanlar Müslümanların yönetimine girdikten sonra belirli bir çerçevede özgürlüklere sahip oldu. Ancak Fatimi Devleti yönetiminde özgürlük yerini baskıya bıraktı. Fatimi halifesi Hâkim XI.yüzyılın başlarında Hristiyan ahaliye yönelik katliam ve baskı uyguladı. Fatimi halifesinin bu tavrı Haçlı Seferi propagandasında kullanıldı.¹⁵ Fatimi halifesi Hâkim tarafından 1004 yılında Hristiyanlar tutuklanıp idam edilmeye başlandı. Paskalya bayramını ve şarap içilmesini yasaklandı. Hristiyanların demir haç, Yahudilerin ise inek çanı takmalarını

¹¹ Ömer Faruk Harman, "Hristiyanlık", TDV. İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kudus#1> (29.01.2020).

¹² BOA, Bâb-ı Asafî Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Kilise Defterleri (A.DVNS. KLS. d), No: 8, s. 7; BOA, A.DVNS. KLS. d, No:9, s. 5; BOA, A.DVNS. KLS. d, No:10, s. 5; BOA, HAT, 1516/47.

¹³ Moshe Gil, **A History of Palestine 634-1099**, İbranice'den Çev. Ethel Broido, New York 1997, s.456. akt. İhsan Satış, Muhammed Ceyhan, A.g.m., s. 679.

¹⁴ Amnon Linder, **"Christian Communities in Jerusalem", The History of Jerusalem-The Early Muslim**

Perod 638-1099, Edr. Joshua Prawer-Haggai Ben-Shammai, New York University Press 1996, s. 130 akt. A.g.m., s.679.

¹⁵ Claude Cahen, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, 1.b., Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016, s.36

istendi. Kiliseler ve Sinagoglar yıkıldı. Hristiyanların kutsal mekânı olan Kutsal Kabir Kilisesi yakıldı.¹⁶

1099 yılında düzenlenen I. Haçlı Seferi sonucunda Kudüs haçlıların eline geçti. Kudüs'ün ele geçirilmesinden sonra toplanan Haçlı liderleri şehrin idaresine "kutsal mezarın bekçisi" sıfatını alan Godefrois de Bouillon getirdi. Kudüs Patrikliğine Arnoul isminde bir ruhban atandı. Arnoul'un ilk iş olarak Kutsal Mezar Kilisesi'nde (Merkad-i İsa Kilisesi) Doğu kilisesine göre ibadet eden ruhbanları aforoz etti.¹⁷ Kudüs patriğini ve ruhban sınıfını şehirden sürdü.¹⁸ Kudüs Rum Patrikhanesinin sürgün yıllarında patrik atamaları devam etti ve patrikler Konstantinopolis'te yaşadılar.¹⁹

2 Ekim 1187 tarihinde Selahaddin'in ordusu Haçlıları yenerek Kudüs'e girdi. Haçlılar şehirden çıkarken Ortodoks ve Ya'kübi Hristiyanlar şehirde kaldı.²⁰ Salahaddin Eyyubi, Hazreti Ömer gibi Sophronios'a verilen fermanın benzerini dönemin patriğine verdi. Dr. İhsan Satış ve Ar. Gör. Muhammed Ceyhan'ın yaptığı araştırmalara göre bu fermanın bir nüshası Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde vardır²¹ ve fermanın dahilinde hangi patriğe verildiği ifade edilmemişse de ferman sürgünden sonra göreve gelen ilk patrik 1190-1191 seneleri arasında görevli olan Dositheos'dur. Bu yüzden adı geçen ferman sürgünden sonraki ilk patrik olan Dositheos veya aynı yıllarda patriklik makamına gelmiş olan Marcus'a (Mark) verildi. Çünkü Marcus'tan sonra patriklik makamı 1223 yılına kadar boş kaldı.²²

Eyyübi hâkimiyetinden sonra Kudüs'te Memlûklular hâkimiyeti başladı. Haçlı Seferlerinin bitmesiyle Latinler Kudüs'ten ayrıldılar. Kudüs'te Hristiyan cemaati mensubu olarak; Habeş, Ermeni, Rum, Kıpti, Süryani, Sırp ve Gürcüler vardı.²³ Sultan II.Baybars'ın 1309 tarihinde çıkardığı bir fermanla Fransiskanların dışında hiçbir Frenk rahip Sion (Zion) Dağına, Kamame ve Beytüllahim Kiliselerine

¹⁶ Simon Sebag Montefiore, **Kudüs Bir Şehrin Biyografisi**, 1.b, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2016, s.201.

¹⁷ Işın Demirkent, "Hristiyanlık", TDV. **İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kudus#3-haclilar-donemi> (Erişim Tarihi: 29.01.2020)

¹⁸ Simon Sebag Montefiore, **A.g.e.**, s.217.

¹⁹ İhsan Satış, Muhammed Ceyhan, **A.g.m.**, s. 680.

²⁰ Işın Demirkent, "Hristiyanlık", TDV. **İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kudus#3-haclilar-donemi> (Erişim Tarihi: 29.01.2020)

²¹ BOA, HAT, 1516/47, (21 Haziran 1811)

²² İhsan Satış, Muhammed Ceyhan, **A.g.m.**, s. 681.

²³ Chaim Wardi, "The Question of the Holy Places in Ottoman Times", Studies on Palestine During the Ottoman Period, Edr. M. Ma'oz, Jerusalem 1975, s. 387. akt. İhsan Satış, Muhammed Ceyhan, **A.g.m.**, s. 681.

yerleşmeyecekti. Sultanın bu kararını kabul etmeyen Latinler 1333 yılında Kudüs'e dönmeyi başardılar.²⁴ Kudüs'e geri dönen Latinler 1341 yılında Kamame Kilisesi'ne girdiler. Beş senenin ardından ise etki alanlarını Beytullahim Kilisesi'ne ve Gethsemane'ye kadar artırdılar.²⁵ 24 Kasım 1427 tarihli Sultan Barsbay (1422-1438) ve 17 Nisan 1472 tarihli Sultan Kayıtbay (1468-1496) tarafından verilen fermanlarda Frenklerin Kamame Kilisesi'ni ziyaret sırasında istenen bir dirhemlik vergiden azade olması kararına varıldı.²⁶ Görüldüğü üzere Memluk Devletinin son zamanlarında Kudüs Rum Patrikhanesinin imtiyazları ve ellerindeki kutsal yerler Latinlerin eline geçmeye başladı.

Yavuz Sultan Selim Kudüs'e 31 Aralık 1516 tarihinde geldiğinde Padişahı karşılayanlardan biri de Kudüs Rum Patrik'i Attalia idi.²⁷ Kudüs'ün ele geçirilmesinden önce İstanbul'a gelen Kudüs Rum Patriği Athanasios Fatih Sultan Mehmet'te gelerek Hazreti Ömer döneminde verilen imtiyazlarının yenilenmesini istedi. Osmanlı Devleti Kudüs'ü Yavuz Sultan Selim döneminde yönetimine aldı ise de Kudüs Rum Patrikliğinin imtiyazları Hazreti Ömer döneminde patrikliğe verilen fermana dayanılarak yenilendi.²⁸

Alman gezgin Ulrich Jasper Seetzen'in 11 Aralık 1802- 22 Haziran 1803 tarihleri arasında İstanbul ziyareti sırasında Kudüs patriğinin yaşadığı binayı İstanbul patriğinin binasından daha gösterişsiz, kilisesinin çok küçük, odalarının ise kirli ve pis koktuğu şeklinde tasvir etmiştir.²⁹

İrlandalı bir vaiz olan Robert Walsh II. Mahmut döneminde İstanbul'a geldiğinde Kudüs patriği hakkında yaptığı açıklamaya göre Kudüs patriği selefi tarafından namzet gösterilerek seçilmektedir. Kudüs patriği "Filistin Piskoposu/Papası olarak da adlandırılmıştır. Patriğin Kutsal Kabir Kilisesi'nin

²⁴ Chaim Wardi, "The Question of the Holy Places in Ottoman Times", *Studies on Palestine During the Ottoman Period*, Edr. M. Ma'oz, Jerusalem 1975, s.387. akt. **A.g.m.**, s.682.

²⁵ Charles A. Frazee, *Catholics and Sultans-The Church and the Ottoman Empire*, Cambridge University Press 1983, s. 59. akt. **A.g.m.** s.682.

²⁶ F. V. Verdy Du Vernois, *Die Frage Der Heiligen Stätten (Ein Beitrag Zur Geschichte Der Völkerrechtlichen Beziehungen Der Ottomanischen Pforte)*, Berlin 1901, s.s., 18-23. akt. **A.g.m.** s.682.

²⁷ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, 1.b., Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, s.23.

²⁸ Zachariadou, *Ten Turkish Documents Concerning the Great Church (1483-1567)*, s.s.,160-162. akt. M. Macit Kenanoğlu, 4.b., Klasik Yayınları, İstanbul, 2017, s.110.

²⁹ Ulrich Jasper Seetzen, *İstanbul Günlükleri 12 Aralık 1802-22 Haziran 1803*, C1,1.b., Kitapyayinevi, İstanbul, 2017, ss,213, 214.

yardımı dışında hiçbir geliri yoktur. Kendisine bağı yetkisiz on beş piskoposu vardır. Yunan isyanı sebebiyle de Kudüs patriği tutuklananlar arasındadır.³⁰

Türkiye tarihçiliğinde Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen siyasal ve sosyal olayların sonuçları Fener Rum Patrikhanesi üzerinden incelenmiştir. Bülent Atalay'ın "Fener Rum Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri", Yorgo Benlisoy ile Elçin Macar'ın "Fener Rum Patrikhanesi" ve M. Süreyya Şahin'in "Fener Rum Patrikhanesi ve Türkiye" adlı eserleri buna örnek verilebilir. Fener Rum Patrikhanesinin kitaplara daha fazla yansımalarının sebebi Rum patrikhanesinin Doğu Roma İmparatorluğu'ndan devraldığı ve Osmanlı Devleti tarafından sürdürülmüş olan diğer patrikhaneler üzerindeki dini bir egemenliğidir.

Fener Rum Patrikhanesinin siyasi mirası nedeniyle tarih kitaplarında diğer patrikhanelerden daha çok yer bulmuştur. Bulgar, Sırp gibi ulusal patrikhaneler milliyetçiliğin etkisiyle tarih sahnesine çıkmıştır ve söz konusu patrikhanelerin tarihsel süreçleri eserlerde yer bulmuştur.

Kudüs, İskenderiye ve Antakya gibi patrikhaneler hakkında geniş çaplı bir çalışma yoktur. Çalışmamızın konusu olan Kudüs Rum Patrikhanesine İhsan Satış ve Muhammed Ceyhan'ın "Kudüs Rum Patrikhanesi" isimli makalelerinde değinmişlerdir. Yavuz Ercan'ın "Kudüs Ermeni Patrikhanesi", Haydar Çoruh'un "Antakya Ortodoks Kilisesi Arap ve Rum Matranların İktidar Mücadelesi Sürecinde" ve Mehmet Çelik'in Süryani Kilisesi Tarihi adlı çalışmalar vardır.

Çalışmamızda temel kaynak olarak Osmanlı Arşivi'nden faydalandık. Dönemin Osmanlı gazetelerine ve yabancı basına başvurularak olaylar ayrıntılandırılmıştır. Ayrıca İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi ile meselelerin farklı yönleri ortaya çıkarıldı.

Kudüs Rum Patrikhanesini II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet dönemleri olarak iki başlık altında siyasal, sosyal ve ekonomik açılarından inceledik. II. Abdülhamit döneminde öncelikle Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin durumları üzerinde durduk ve patrik seçimlerinin işleyişine ve seçimlerin iç siyasete ve uluslararası ilişkilere olan etkilerine değindik. Ekonomi başlığında patrikhanenin kazanç yollarına ve devletle olan ekonomik ilişkisini inceledik. Diğer bölümde ise

³⁰ Robert Walsh, **İrlandalı Bir Vaizin Gözüyle II. Mahmut İstanbul'u**, 1.b., Kitapyayinevi, İstanbul, 2021, s.s., 116, 491.

patrikhanenin Hristiyan cemaatlerle olan ilişkisi ile kutsal yerlerde yaşanan Hristiyan cemaatlerin çekişmesine bunların devlete yansımalarına baktık.

II. Meşrutiyet döneminde ilk olarak devrin siyasal ortamına değindik. Daha sonra ekonomi başlığına geçtik. Bu başlığı savaş öncesi ve sonrası başlıkları altında inceledik. Meşrutiyet yönetiminde patrik seçimi olmamıştır. Diğer başlıkta ise meşrutiyet döneminin özgürlükçü ortamına dayanarak bazı taleplerde bulunan Arap Ortodokslar ile bu taleplere karşı durarak klasik yapısını korumak isteyen patrikhanenin mücadelesi ile devletin iki taraf karşında izlediği politikayı değerlendirdik.

I. BÖLÜM: II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE KUDÜS RUM PATRİKHANESİ

1.1. Tanzimat ve Islahat Fermanı Sonrası Gayrimüslim Haklarındaki Yenilikler

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri gayrimüslim topluluklar devletin bir parçası olmuştur. İstanbul'un yönetiminin Osmanlılara geçmesiyle beraber Rum Ortodoks Kilisesi'nin Osmanlı idaresine girmesi ve Yavuz Sultan Selim'in Orta Doğu'nun büyük bir kısmında egemenlik kurup Hristiyanlık için kutsal olan İskenderiye ve Kudüs Kiliselerinin de Osmanlı Devleti'ne bağlanmasıyla gayrimüslimlerin durumu belgelerde daha fazla görünür hale gelmiştir.³¹

XIX. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti halen Avrupa'nın büyük bir kısmını içine alan ve üç kıtaya yayılmış nüfusu yaklaşık 36 milyon olan büyük bir devlet gibi görünse de bu devasa yapı bütünsellikten uzaklaşarak parçalanma yoluna girdi. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda beş milyon nüfusu muhtar idarelerle devletten ayrıldı ve gerçek sınırları Niş-Vidin hattı ile Tuna nehrine dayandı. Doğuda ise Osmanlı'nın sınırları Anadolu'yu geçmiyordu. Muhtar idarelerle yönetilen Kuzey Afrika, Suriye ve Irak gibi Arap vilayetlerinde yönetim yerel aşiretler elindeydi. Anadolu'da Türkmen, Arap, Kürt gibi göçebeler itaat altına alınamadı.³²

Toplumsal ve siyasi olarak parçalanmanın sınırlarını zorlayan Osmanlı Devleti II. Mahmut dağılma tehlikesini bertaraf etmek için İslam birliği ve halifeliği güçlendirmeye yönelik politikalar izlemeye yöneldi, ancak II. Mahmut'un son dönemlerinde Türk olmayan Müslüman gruplar arasında da ayrılıkçılık baş gösterdi. Müslüman Arnavutlar ve Araplar arasında devlette kopmaya yönelik hareketler başladı. Mehmet Ali Paşa isyanında devletin birbiri ardına aldığı yenilgiler ile Araplar Osmanlı'nın kendilerini koruyamayacağı düşüncesine geldi.³³

Tanzimat fermanı yukarıda görüldüğü üzere dağılma aşamasına gelen Osmanlı Devleti'ni ayakta tutabilmek amacıyla tarih sahnesine sürüldü. Tanzimat fermanı ile güdülen amaç devletin bünyesinde yer alan Müslüman ve gayrimüslim cemaatlerin bir arada yaşadığı bir devlet yapısı ortaya çıkarmaktı. Ancak devlet bu eşitliliği

³¹ Mehmet Akif Aydın, **Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet**, 3.b., Klasik Yayınları, 2020, İstanbul, s.s., 104,105.

³² Halil İnalçık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, 3.b., Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s.s.25-26.

³³ Halil İnalçık, Mehmet Seyidanoğlu, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2015 ,s.548

“mevvad-ı esasiyeye göre yani şeriat yasalarına göre yapacaktı. Devlet cemaatler arası ilişkileri bir anayasa ile belirlemediği için fermana bahsedilen eşitlik nasıl sağlanacaktı?³⁴İslamiyet’in kuralları ve Osmanlı Devleti’nin uyguladığı siyaset gayrimüslim cemaatler için belirli bir hoşgörüyü sağlasa da İslamiyet ve devletin anlayışında gayrimüslimlerin ikinci sınıf topluluklar olduğu düşüncesi hakimdi. Bu ayrımcılık düşüncesinden sıyrılabilmek için Müslüman toplumunun harcaması gereken çok çaba vardır. Zira Müslümanların gayrimüslimler karşısındaki önyargıları tarihsel olarak sağlam bir temele sahipti.³⁵

Tanzimat fermanına karşı duruş sadece Müslüman topluluklardan gelmedi. Uzun bir geçmişe dayanan imtiyazlara sahip olan Hristiyan unsurlar da fermana tepki gösterdi. Fener Rum patriği Tanzimat fermanının okunup atlastan keseye konmasından sonra “İnşallah bir daha bu keseden çıkmaz.” diyerek fermana tepkisini ortaya koydu. Rumların fermana geçen cemaatler arasındaki eşitlik maddesine tepki içerisinde olmalarının sebepleri diğer gayrimüslim unsurların sahip olmadığı imtiyazlara Rumların sahip olmasıdır. Devletin çeşitli kademelerinde tercümanlık vazifesini Rumlar ifa etmektedir. Eflak-Boğdan yöneticileri de Fenerli Rumlardan seçilmektedir. Ayrıca İstanbul’daki Rum Patriği Osmanlı coğrafyasında yaşayan Ortodoks Hristiyanlar üzerinde dini bir otoriteye sahiptir.³⁶Osmanlı Devleti’nin verdiği geniş yetkiler sayesinde patrikhane Bulgarları Rumlaştırma yoluna başvurdu. Bulgar patriklerine ait kitaplar yakıldı ve Bulgarca ayin yasaklandı.³⁷

Rusya XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti üzerindeki çıkarları için dini motifli bir politika izleme yoluna gitti. Rusya Ortodoks mezhebindedir. Osmanlı Devleti’nin yönetimindeki Hristiyan nüfusun büyük bir kısmı da Ortodoks’tu. Kutsal yerlerdeki Ortodoksların hakları Katoliklerden daha eskiye dayanmaktadır. Bu vaziyetten faydalanmak yoluna giden Rusya Osmanlı Ortodokslarının hamisi rolünü üstlenmeye çalıştı. Fransa’nın devrimden sonra seküler temellere dayanan politika izlemesi Rusya’nın Ortodoks hamiliği projesinde rahat hareket etmesini sağladı. Ancak Lui Napolyon’un Fransa cumhurbaşkanlığına seçildikten sonra imparator olmak için Katolik partisinin desteğini sağladı. Lui Napolyon hem partiyi ödüllendirmek hem de Fransa’nın iç dinamiklerine yönelik bir

³⁴ A.g.e., 548.

³⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, 7.b., Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2014,s.150.

³⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi V**, 9.b., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s.187.

³⁷ Halil İnalcık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, 3.b., Kronik Kitap, İstanbul,2017, s.44-46.

hamle yapmak için Kutsal yerlerle ilgili olarak Osmanlı'dan Beytül-lâhim'de (Kudüs) Katolikler lehine düzenlemeler istedi. Bunun üzerine Osmanlı Devlet'i bir komisyon kurdu. Komisyonda Fener Rum Patrikliğinden bir kişinin olmasına Fransa itiraz etti. Rusya ise komisyonun kurulmasına karşı çıktı ve statükonun aynen devamını Osmanlı Devleti'nden talep etti. Bunun üzerine yeni bir komisyon kuruldu. Sonuçta karar olarak eski statükonun yanında Latinlere de Beytül-lâhim'de yeni haklar verildi. Statükonun büyük oranda korunmasında Rusya'nın büyük bir pay sahibi olduğu düşüncesinde olan Rumlar Rusya'yı bir hami olarak kabul ettiler. Rusya Prensi Mençikof'un İstanbul ziyareti yukarıda değindiğimiz olayları perçinlemek amacı taşıyordu. Prens Mençikof Osmanlı Devleti'nden Beytüllâhim'de Ortodokslar lehine yeni düzenlemeler talep etti, ayrıca Küçük Kaynarca Antlaşması'na (1774) dayanarak Osmanlı Devleti'nde yaşayan 12 milyon Ortodoks'un hamiliğini içeren bir antlaşma yapmak istedi. Ancak Küçük Kaynarca Antlaşması Rusya'ya sadece İstanbul'da kurulacak bir Rus-Ortodoks kilisenin himayesini veriyordu. Yapılan görüşmeler sonucunda Rusya Osmanlı Devleti'nden Ortodoksların Rusya tarafından himayesini bir senet üzerinde tanınmasını istedi ve yanıtlanması için beş gün süre verdi. Ültimatomu kabul etmeyen Osmanlı Devleti'nin Eflak-Boğdan topraklarını Rusya işgal etti. Topraklarından çıkılmasını talep eden Osmanlı Devleti'nin Rusya'dan olumsuz cevap almasıyla savaş başlamış oldu. İngiltere, Fransa, Piyomente'nin desteğiyle Kırım Savaşı'nı Rusya kaybetti.³⁸

Kırım Savaşında Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan devletler Rusya'nın Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyanların himayesi rolünü sahiplenmemesi için gayrimüslimlerin hakları üzerinde yenilik yapılmasını istiyorlardı. Savaştan sonra imzalanacak olan barış antlaşmasına temel olması için Viyana'da yapılan toplantılarda belirlenen "Dört Nokta"nın son maddesinde gayrimüslimlerin hakları üzerinde yapılması gereken yenilikleri içeren bir ıslahat düzenlenmesi isteniyordu. Yapılacak olan barış antlaşmasında gayrimüslimlerin haklarına yönelik ıslahat düzenlemenin bir madde olarak yer almasını ve bu maddenin Batılı devletlerin garantörlüğü altında olması istenildi. Ancak Osmanlı Devleti bunu içişlerine bir müdahale sayarak kabul etmedi.³⁹ Fransa'nın önerisine göre Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında askerlik, memurluk, eğitim, vergi ve medeni haklar

³⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi V**, 9.b., Ankara, 2007, s.225-232.

³⁹ Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/islahat-fermani> (Erişim:08.10.2020).

açısından farklar tamamen kaldırılmalı ve Tanzimat Fermanı'nda ilan edilen eşitlik tam anlamıyla sağlanmalıydı.⁴⁰ Sultan Abdülmecit 28 Şubat 1856'da Paris Barış Antlaşması görüşmeleri sürerken Islahat Fermanı'nı ilan etti. Ferman Paris Barış Antlaşması'nın 9. maddesinde yer almıştır. Buna göre ilgili devletler fermanın kendilerine bildirilmesini memnuniyetle karşılamışlardır. Ancak fermanın antlaşmada yer almasının Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışılma yetkisini doğurmayacağına değinilmiştir.⁴¹

Islahat Fermanı'nın 18 Şubat 1856 yılında ilan edilmesiyle ile gayrimüslimlere önceden verilen haklar tekrar tasdik edildi. Gayrimüslimler eskiden olduğu gibi ibadetlerini hiçbir engel olmadan rahatça yapabileceklerdir. Cemaatlerin başına getirilen patrikler kaydıhayat şartıyla görev yapacaklardır. Bununla beraber patriklerin dünyevi yetkileri kaldırılacak cemaatin yönetimi dini görevlilerin yanında laik kişilerden oluşan bir meclis tarafından gerçekleştirilecektir. Böylece gayrimüslimler kendi cemaatlerinin yönetimine katılabileceklerdir. Patriklerin vergi koyma yetkisi elinden alınmıştır. Bunun yerine patriklere belirli bir gelir tahsis edilecektir.

Bir yerdeki halkın büyük çoğunluğu aynı mezhebin üyesi ise o yerde bulunan kilise, okul, hastane gibi hizmet binalarının tamirinde mezhep üyeleri serbest olacak, ancak inşa durumunda hükümetten izin istenecektir. Gayrimüslimler hükümetin denetiminde olmak şartıyla mesleki ve ticaret okulları açabileceklerdir. Islahat Fermanı ile gayrimüslimler yerel meclislerde temsil edilebilecektir. Böylece gayrimüslimlerin şeriata göre siyasi haklarının olmaması hükmü kaldırıldı. Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki ticaret ve ceza davaları karma mahkemelerde görülecektir. Medeni hukuk davalarına yerel yönetimlerdeki karma mahkemelerde şer'i veya nizami uygulamalara göre bakılacaktır. Gayrimüslimler arasındaki miras davaları tarafların talebine göre cemaat liderleri ve meclisleri tarafından görülebilecektir. Ceza davaları için 1858 yılında Fransa Ceza Kanunnamesi değişiklikler yapılarak kabul edildi. Ticaret mahkemeleri için yine Fransa yasalarından etkilenilerek 1862 yılında Ticaret Usul Kanunu yayımlandı.⁴² Gayrimüslimlerin hukuki eşitliği sağlanması yolunda çeşitli kararlar alınsa da din

⁴⁰ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.250.

⁴¹ Fahir Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, 14.b., İstanbul, 2014, s.260,266.

⁴² Gülnihal Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşların Hukuki Durumu (1839-1914)**, 2. b., TÜRK Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s.55-57,113.

değiştirme konusunda somut bir değişim yaşanmamıştır. 1834 yılında Hristiyanların mezhep değiştirmesini yasaklayan hüküm İngiltere'nin etkisiyle kaldırıldı. İngiltere'nin amacı dini özgürlükten çok Proteston mezhebinin Osmanlı coğrafyasında rahat şekilde yayılmasını sağlamaktır. Protestanlığın yayılmasını bir tehlike olarak gören İstanbul patriği söz konusu fermanın kaldırılmasına karşı çıkmıştır.⁴³

1844 yılında Bursa'da bir Rum İslam dinine geçtikten bir zaman sonra eski dinine dönünce idam edildi. İngiltere sefiri Lord Strartford bu duruma itiraz etti ve din değiştirmeden dolayı idamların yolunu açan kanunun kaldırılmasını istedi. Rıfat Paşa ise şer'i hükmün kaldırılmasının mümkün olamayacağını ifade etti. 1854 yılında ise yine İngiltere sefiri Müslümanların din değiştirmesi hususunda serbest bırakılmasını sağlayacak bir düzenlemeyi padişahın kabul etmesini istedi. Ancak Ali Paşa halife unvanına sahip bir padişahın bunu kabul etmesinin mümkün olamayacağını ama diplomatik olarak idamların uygulanmayacağı hususunda İngiltere'ye söz verilebileceğini ifade etti.⁴⁴ Osmanlı Devleti Tanzimat'ın ilanından sonra gayrimüslimlerin askerliği konusunda ilk adımı 1847 yılında Rumları deniz kuvvetlerinde istihdam ederek attı. İlerleyen zamanlarda Gayrimüslimler askere alınarak cizye vergisinden muaf tutulacaktı. Ancak askere gitme konusunda gayrimüslimler isteksizdi ve askerlik yükümlülüğü kendi içlerinde bir telaşa sebep oldu. Balkanların sınır bölgelerinde yaşayan Ortodokslar askerlik yapmamak için dağlara çıktılar ve Osmanlı Devleti'ni komşu devletlere iltica etmekle tehdit edince sınır boylarındaki halk için askerlik vazifesi kaldırıldı. Gayrimüslimlerden askere alınacakların sayısı on beş bin olarak belirlendi, ancak bu sayı yedi bine indirildi. Daha sonra ise tamamen kaldırıldı. 1857 yılında cizye vergisi bedel-i askeriyeğe çevrildi. Askerlik yapmayanlar belirli bir ücreti ödemekle yükümlü oldular. Böylece şer'i bir vergi laik bir vergi şeklini almış oldu.⁴⁵

Tanzimat fermanı ve Islahat fermanı ile gayrimüslimler devlet kademelerinin çeşitli mevkilerinde yer edindi. Bu fermanlarla devletin bünyesinde yer alan gayrimüslim unsurların devletle bütünleşmesi amaçlanmıştır. 1876 yılında Kanu-ı Esasiye'nin ilânındaki amaç da bir "Osmanlılık" kavramı etrafında toplumu

⁴³ Bozkurt, **a.g.e.**, s.139.

⁴⁴ Eduard Philippe Engelhardt, **Türkiye ve Tanzimat**, 1.b.,Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017, s.s.,119,120.

⁴⁵ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi**, 1.b., İstanbul,1992, s.s.,69,70.

birleştirmekti. Kanun-ı Esasiye “mîl-i saire,” “cemaat-i muhtelif”, “tebaa-i gayrimüslime” gibi geleneksel ifadeler yer alsa da buradaki amaç Müslümanlar dışındaki cemaat yapılarının Osmanlı Devleti’nin tarihsel sürecinden beri kendilerine olan ait haklarını ifade etmektir. Kanun-ı Esasiye’nin 6. maddesinde Osmanlı Devleti’nin egemenliği altında bulunan bütün halkların “Osmanlı” olarak ifade edildiği yer almaktaydı. Altıncı maddedeki tanıma göre Osmanlı Devleti’nde halkların tanımlanmasında artık seküler terimler yer almaya başlamıştır. Tanzimat ve Islahat fermanlarında da olduğu üzere Kanun-ı Esasiye’nin 15 ve 16. maddelerinde eğitimin devlet denetiminde olmak şartıyla serbest olduğu ifade edildi. Ayrıca 17. maddede Osmanlı Devleti’nde yaşayanların dini konular dışında hak ve vazife eşit olduğu ifade edildi. Bu maddede de görüldüğü üzere genel olarak seküler bir eşitlik temel alınmaya çalışıldı. Osmanlı Devleti’nin dininin İslam olduğunun (madde11) ve devlette görev almanın şartlarından biri olan Türkçe bilmenin Kanun-ı Esasiye’de bulunması resmi bir sınır çizme amacı taşımaktaydı. Geleneksel resmi bir sınır çizilmiş olsa da “hâkim millet”, “mahkûm millet” kavramları devletin belleğinden çıkartılarak bütünleştirici olmak amacı güden “Osmanlılık” ifadesi yaşatılmaya çalışıldı.⁴⁶

II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Devleti’nin toplumsal yapısı geçmiş zamanlardaki durumunu korumuştur. Toplum gayrimüslim ve Müslüman şeklinde iki farklı temel üzerindedir. Dinlere göre ortaya çıkan bu farklılık ayrı siyasi düşüncüyü, yaşam seviyesini ve hayata bakış açısını anlatmaktadır. Siyasi ömrü az olan birinci meşrutiyet yönetiminin dayanağı olan Osmanlılık düşüncesi toplumda bir taban bulamadı ve eski kavgalar sürdürüldü. Berlin Antlaşması ile ülkede yaşayan gayrimüslim sayısında ciddi bir azalma oldu. Sonuç olarak ise İslamcılık fikri ağırlık kazandı. Tanzimat Fermanı ile gayrimüslimlerin elde ettiği hakları II. Abdülhamit döneminde de sürdürdü. Devletin hizmet kademelerinde Yahudi, Rum ve Ermeniler gibi gayrimüslimler istihdam edildi.⁴⁷

Osmanlı Devleti’nin başına II. Abdülhamit geçtiğinde devlet Sırbistan ve Karadağ ile savaş halindedir. Sırlar ve Karadağlılar Bosna-Hersek isyanına destek olmuşlardır. Sırlar Belgrad’da yaptıkları yayınlarla Sırların, Slovenlerin,

⁴⁶ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi**, 1.b., Risale Yayınları, İstanbul, 1990, s.149, 154,155.

⁴⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907 C. VIII**, 7.b, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.s.,482, 483.

Hırvatların ve Bulgarların olduğu bir Yugoslav birliğini amaçladılar. Ruslar ise Panslavizm politikası doğrultusunda bu isyanları destekledi.⁴⁸

Berlin Antlaşması'nın belirlenen maddelerine göre İstanbul'da bir araya gelen Avrupa komisyonu 26 Nisan 1879 tarihinde Doğu Rumeli Nizamnamesi'ni hazırladı. Nizamnamece Doğu Rumeli Eyalet valiliğine Hristiyan bir vali atanacaktı. Bulgaristan prensliği ise bu eyalet üzerinde hak iddia etti. Ancak prenslik ve eyalet nüfusunun yüzde altmışı Türk ve Müslüman'dır.⁴⁹

Girit Adası'nın yönetimi 1821 yılındaki Yunan isyanından sonra bir sorun haline geldi. Bağımsız bir Yunan devletinin kurulması adadaki Rumları ayaklandırdı. 1867 yılında yeni bir isyan çıkaran Rumlar başta taleplerinin ıslahat yapılması olduğunu söyleseler de devletin zaaf içinde olduğunu görünce adayı Yunanistan'a ilhak etmek istediler. Sadrazam Âli Paşa adaya bizzat gelerek isyanı bastırdı. Ancak adada Osmanlı hakimiyetinin devamının askeri güçle olmayacağı düşüncesiyle Rumlara kısıtlı bir muhtariyet verdi ve adada asayiş sağladı.

Berlin Antlaşması'nın 23. maddesinde daha önce ilan edilen muhtariyetin Rumların lehine düzeltileceği sözünün verilmesi Girit sorununu uluslararası bir aşamaya getirmiş oldu. Yeni bir isyan çıkaran Rumlar ile 25 Ekim 1878 tarihinde "Halepa Misakı" yapıldı. Misak ile Âli Paşa'nın verdiği muhtariyet genişletildi. Adada vali olacak kişi Hristiyan olursa yardımcısı Müslüman olacaktı. Vali Müslümanlardan olursa yardımcısı Hristiyan olacaktı. Meclisin ise kırk dokuzu Hristiyanlardan otuz biri Müslümanlardan oluşacaktı. Adada resmi dil Rumca ve Türkçe olacaktı.⁵⁰

Makedonya on dokuzuncu asrın sonlarında çok çeşitli bir nüfus yapısına sahipti. Halk İslamiyet, Musevilik, Ortodoksluk ve Katoliklik gibi farklı din ve mezheplere bağlıydı. Bir mezhebe bağlı olanlar ise patrikhane yanlıları ve Eksarhlık yanlıları olarak bölünmüşlerdi. Makedonya'da Türkçe, Bulgarca, Arnavutça, Yunanca, Sırpça, Ulahça ve Ladino (Musevi İspanyolcası) gibi çok farklı diller konuşulmaktaydı.⁵¹

⁴⁸ A.g.e, s, 14.

⁴⁹ Mithat Sertoğlu, **Mufasssal Osmanlı Tarihi C.6**, 1.b, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, ss, 335, 340.

⁵⁰ Enver Ziya Karal, **A.g.e**, ss, 118,119.

⁵¹ Mehmet Hacısalıhoğlu, **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**, 2.b, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,2020, s,35.

Rumlar Makedonya'ya tarihi ve dini gibi farklı bağlarla bağlıdır. Bölgenin Büyük İskender'in yurdu olması, Bizans İmparatorluğu'nun yönetiminde bulunması ve Rum Patrikhanesi tarafından Ortodokslastırılması bölgeye tarihi ve dini bağların temelidir. Bağımsız Yunanistan'ının kurulmasıyla Rumlar Makedonya'yı Yunanistan'a ilhak için çalıştılar. Ancak Rumlar nüfus sıralamasında Türkler, Bulgarlar ve Sırlardan sonra gelmiştir.

Sırlar Makedonya'ya olan tarihi bağlarını Kral Duşan tarafından Sırp Krallığı'nın Makedonya'da kurulmasına dayandırmaktadır. Bölgenin kuzey batısında nüfus olarak ağırlık sahibidir. Avusturya'nın engel olması nedeniyle Adriyatik denizinde bir liman elde edemeyince Makedonya'yı ele geçirerek Ege denizine inmek istemişlerdir.

Bulgarlar Berlin Antlaşması'nca bir Bulgar prensliğine dönüşünce Makedonya ile ilgilenmeye başladılar. Bulgarlar da Orta Çağda Bulgar İmparatorluğu'nun belirli bir dönem Makedonya'yı yönetmesine dayanarak bölgede hak iddia etmişlerdir. Bulgarların hedefi Makedonya'nın bütününe sahip olarak Ege denizine ulaşmaktır.⁵²

Ermenilerin Berlin Antlaşması ile yaşadıkları yerlerde ıslahat yapılmasının kararlaştırılmasıyla Osmanlı Devleti'nin toplumunun bir parçası olan Ermeniler uluslararası bir son haline geldi. Rusya ve İngiltere'nin Ermeniler üzerindeki nüfus mücadeleleri Osmanlı Devleti'nin uluslararası alanda zor duruma soktu.⁵³

1.2. II. Abdülhamit Döneminde Kudüs Rum Patrikhanesi

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda Balkanlarda büyük geri çekilmeler meydana geldi. Ülkenin geri kalan coğrafyasını oluşturan Anadolu ve Arap yarımadasının önemi devlet için daha çok perçinleşti ve Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısının bütünlüğünü sağlayacak yeni bir devlet ideolojisine ihtiyaç duyuldu. Bu devlet ideolojisinin adı İslamcılıktır. Yani padişahın kişiliğinde halifelik

⁵² Enver Ziya Karal, **A.g.e**, s,147.

⁵³ **A.g.e**, s, 126.

makamının vurgulanmasıdır. Hilafet şemsiyesi altında ülkede yer alan Müslüman unsurları; Arnavutları, Arapları, Türkleri ve Kürtleri ortak bir kimlik üzerinde birleştirilmesi amaçlandı.⁵⁴ Hilafet politikası ile İslam'ın kutsal kabul ettiği şehirler üzerinde izlenecek politikaların ve dışarıya yansıtılacak devlet imajının önemi arttı. Biz konumuz itibari ile üç semavi din için önem arz eden Filistin bölgesinde yer alan Kudüs üzerinde duracağız.

Sultan Süleyman döneminde yapılan surların içinde dar sokaklara bölünmüş olan Kudüs'ün 1860'lı yıllarda nüfusu on sekiz bin kişidir. Yüzyılın başında Yahudiler sekiz bin kişi ile şehirdeki en kalabalık topluluktur. İkinci kalabalık nüfus ise altı bin kişi ile Müslümanlar ve onları dört bin kişi ile takip eden Hristiyanlardır. Şehirdeki dini bölünme daha çok sayılar üzerindendir. 1816 yılından sonra Kudüs'e yerleşmeye başlayan Aşkenazlar haricinde Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler Arap kültüründe paydaşırlar.⁵⁵

Filistin'in kuzey bölgesini Beyrut şehri, güney bölgesini ise Kudüs şehri oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda vilayetlerinde yaşanmış olan siyasi, sosyal ve ekonomik değişimlerden Filistin bölgesi de etkilenmiştir ve uluslararası ekonominin etkisi altına girmiştir. Böylece kırsal yerleşimler ile şehirler arasında etkileşim güçlenmiş, dış kaynaklı ticari gruplar bölgede yer edinmeye başlamıştır. Üç dinin kutsal kabul ettiği bir yer olan Filistin XIX. yüzyıldan itibaren ülkelerin ilgi ve etki alanı oluşturmalarının bir merkezi durumuna gelmiştir. 1850 yılında Osmanlı Devleti'nde yabancıların toprak sahibi olabilmesinin önünü açılmasıyla dış kaynaklı dini ve siyasi oluşumlar yerli halk ile yaşamaya başlamışlardır. Güney Filistin'in en önemli şehri olan Kudüs'te kozmopolit bir nüfus yapısı bulunmaktaydı. 1905 yılında yapılan nüfus sayımına göre Eski Kudüs şehrinin surlarının içindeki mahallelerin sadece üçü bütünsel yapıdadır. Diğer beş mahallede ise heterojen bir yapı vardır. Haramü's Şerif'te bulunan Kubbetü's Sahra'nın girişinin doğu tarafında yer alan Bab Hutta mahallesinin %95'i Müslüman'dır. Kutsal Kabir Kilisesi ve Rum Ortodoks Patrikhanesinin çevresinde yer alan El-Nasra mahallesinin %93'ü Hristiyandır.⁵⁶

⁵⁴ François Georgeon, **Sultan Abdülhamit**, 5.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s.251,270.

⁵⁵ Catherine Nicault, **Kudüs 1850-1948**, 1.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s 187.

⁵⁶ Michelle U. Campos, **Osmanlı Kardeşler Erken Yirminci Yüzyıl Filistin'inde Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler**, 1.b., Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, S.24,25,28.

1.3. II. Abdülhamit Döneminde Kudüs Rum Patrikhanesi İle Merkezi Hükümetin Ekonomik İlişkileri

Kudüs Rum Patrikhanesinin çeşitli alanlarda gelir kaynakları bulunmaktadır. Kudüs'te patrikhaneye ait arazilerde sebze ve meyve yetiştirilmektedir.⁵⁷ Kudüs'ün Babı Halil kapısının yakınlarında Rum manastırının yönetiminde olan bir otel işletilmektedir.⁵⁸ Yine Kudüs'te Rum manastırına ait zeytinlikler, bağ, bahçe ve bostanlar bulunmaktadır.⁵⁹ Kudüs Rum Patrikhanesi Lut Gölü üzerinde istimbol işletmek için Osmanlı Devleti ile görüşmeler yapmıştır.⁶⁰

Kudüs Rum Patrikhanesinin ekonomik durumunu hatıralara da yansıtmıştır. Haris Spataris'in yazdıklarına bakıldığında İstanbul'daki Kutsal Mezar Manastırı patrikhanenin gayri resmi elçiliği gibidir. Manastır çok büyük bir alana yayılmıştır. Kudüs Patrikhanesi Anadolu patrikhaneleri arasında dördüncü sırada olsa da manastır Fener Rum Patrikhanesi'nden daha ihtişamlıdır. Bunun sebebi Rusların hacca çok düşkün olmalarıdır. Rus hacılar çok kalabalık olduğu için Odessa-İstanbul-Yafa- seferleri yapan bir gemi şirketi dahi kurmuşlardır. Kudüs'ten gelen hac paralarıyla manastır çok yüksek bir bütçeye kavuşmuştur.⁶¹

Ülke sınırları dışında patrikhanenin arazileri vardır. Patrikhane'nin Avusturya'nın Burkoviç adlı yerinde çiftliği vardır.⁶² Ruhbanların mirasları patrikhaneye kalmaktadır. Kudüs Rum Patrikhanesi ruhbanlarından olan Modesto Efendi'nin vefat etmesiyle Manastır'daki emlakını akrabaları üzerlerine almaya çalışmışlardır. Ancak merkezi hükümetle Patrikhane vekili arasındaki yazışmalarda vekil ölen rubanın mallarının kaideler gereği yegâne varisinin Kudüs Rum Patriği olduğunu ifade etmiştir. Hükümetin kanaati de Patrikhane vekilinin ifadesi doğrultusunda olmuştur.⁶³

⁵⁷ BOA, ŞD. 287/23-3, 10 Kasım 1880.

⁵⁸ BOA, ŞD. 637/30-1, 16 Ağustos 1895.

⁵⁹ BOA, BEO, 2685/201315-1, 11 Ekim 1905.

⁶⁰ BOA, Y.A. HUS. 407/25-1, 4 Haziran 1900.

⁶¹ Haris Spataris, **Biz İstanbullular Böyleyiz 1906-1922**, 2.b, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s.s.,105,106.

⁶² BOA, HR. SYS, 411/74-3, 25 Temmuz 1883.

⁶³ BOA, BEO, 3208/246569-1, 26 Aralık 1907.

Patrikhane tarihsel süreçte kendini yakın hissettiği devletlerle ekonomik ilişkilere girmiştir. Rusya yönetiminde olan Filistin Ortodoks Cemiyetinden patrikhane borç para talep etmiştir.⁶⁴ Burgazada’da emekliliğini geçiren Kudüs Patriği sekiz aydır biriken emekli maaşını alamadığını Rus yetkililere iletmesiyle Rus Çarı tarafından kendisine üç yüz lira gönderilmiştir.⁶⁵

Kudüs Rum Patrikhanesi kutsal yerleri ziyarete gelen hacılar üzerinden iyi bir gelir elde etmektedir. Kamame Kilisesi’ne ziyarete gelen Rus hacılar burada bulunan ruhbanın dizlerini öperler ve ruhbanın önündeki deftere kendilerinin ve ailelerinin adlarını yazdırarak sevaba dahil olmalarını dilerler. Deftere isim yazılması işlemi karşılığında hacılar sepetin içine para atarlar. Bu sepet sabahtan akşama sürekli dolmaktadır. Hacılara para karşılığı azizlerin iskeletlerine ait olduğu iddia edilen kemik parçaları satılması söz konusudur. Hac mevsiminde görevli ruhban para toplamaktan yorgun düşmüştür.

Kutsal Roma- Germen İmparatorluğu’nun 1587 yılında Osmanlı Devleti’ne gönderdiği elçilik misyonunda eczacı olarak bulunan Reinhold Lubenau Kudüs’e giden hacıların paralarını almak için ruhbanların kutsal eşyaları satılığa çıkardıklarını yazmıştır. Lubenau ruhbanların satış yapabilmek için nasıl hilelere başvurduğunu İstanbul’a dönen hacılardan dinlemiştir. Kudüs’e giden hacılara ilaç temin eden Lubenau’ya dönüşte hediyeler veren hacıların getirdikleri kutsal eşyalardan parçalardır ve bunların uzun bir listesine hatıratında yer vermiştir. Hazreti İsa’nın Kudüs için ağladığı yerden alınan toprak, Hazreti İsa’nın tutuklandığı yerden toprak, Meryem Ana’nın mezarından bir hatıra, Hazreti Meryem’in doğduğu yerden bir hatıra, vb.⁶⁶

Kudüs mutasarrıflığı yapmış olan Mehmet Tevfik Biren’in anlatımına göre bir Rum ruhban hacıların bu kadar harcama yapmalarından dolayı onlarla alay etmiştir.⁶⁷ Hacıların memleketlerinde de herkes hac vazifesini kabullenmemiştir. Etnik yapıları dini kimliklerinin önüne geçmiştir. Bulgar Mihail Macarov 1868 yılında Kudüs’e yapacağı hac ziyareti hazırlıklarını gizli bir şekilde yapmıştır. Çünkü Bulgar gençlerine göre Kudüs ziyareti bir Bulgar’ın parasını Yunan ruhbanlarına

⁶⁴ BOA, HR. SYS, 411/75-1, 22 Nisan 1884.

⁶⁵ BOA, Y.PRK.ML, 17/17-1, 30 Nisan 1898.

⁶⁶ Reinhold Lubenau, **Reinhold Lubenau Seyahatnamesi Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589**, C.2, 2.b, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, ss, 498-501.

⁶⁷ Haz. F. Rezan, Hürmen “**Bir Devlet Adamının” Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II.Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, 1.b, Akma Yayınları, İstanbul, 1993, s.83,84.

kaptırmasıdır. Yunan karşıtlığı nedeniyle Yunan kilisesinin ziyaret edilmesi düşmana hizmet etmek olarak kabul edilmiştir.⁶⁸ 1872 yılında Fener Rum Patrikhanesi İstanbul'da Bulgar kilisesinin dinde ayrılığa sebep olan bir yapı olduğu kararının alındığı bir toplantı düzenledi. Ancak bu kararı Kudüs Rum Patrikhanesi tasdik etmekte çekingen davrandı. Çünkü patrikhane Bulgar hacıların Kudüs'ü ziyaretinden büyük bir gelir elde etmektedir.⁶⁹

On dokuzuncu yüzyılda Kudüs'te ekonomik nedenlerle bir isyan dahi çıkmıştır. 1821 yılında Mora İsyanının bastırılmaması nedeniyle Yunanlıların bağımsız hale gelmesi Kudüs'teki gayrimüslimleri kışkırttı. Şehirdeki hareketlilik 1825 yılında bir isyana dönüştü. İsyanın sebebi Müslümanların hac işleriyle görevli memurlarının gayrimüslimlerden fazla vergi istemesiydi.⁷⁰

Yunan bağımsızlık isyanının etkilerinin Kudüs'te görüleceği düşünülmekteydi. Bu nedenle gayrimüslimlerin muhtemel ayaklanmasına karşı yerel yöneticiler şehirde ek tedbirler aldı. Kudüs Müslümanlarına kendi güvenlikleri için silahlanmaları söylendi. Gayrimüslimlerin hareketleri özellikle de Yunanlıların takip altında tutulmasına devlet yerel idarecilerin ve halkın dikkatini çekti.⁷¹ İsyan ile Müslümanlar arası ilişkiler gerginleşti. Bir Rum ve Müslüman'ın kavga etmesi sonucunda Rum tutuklandı ve ifadesinde şehirdeki halkın kışkırtılması için manastırlara bazı talimatların gittiğini itiraf etti.⁷²

Patrikhane Osmanlı Devleti sınırları dahilinde ve yabancı ülkelerde yardım paraları toplamaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti ise patrikhanenin yardım parası toplamasını sıkı bir takibata aldı. Kudüs'te kolera salgınından dolayı hacılar kutsal yerleri ziyaret edememiş hacılardan para kazananlar gelirsiz kalmış. Patrikhanenin mali sıkıntı içine düşmesi nedeniyle kilise yardımıyla geçinenlere yardım edilemedi.⁷³ Bunun üzerine patrikhane yardım parası toplamak için merkezi hükümetten izin istedi. Ancak patrikhane merkezi hükümetin izni olmadan Yunanistan'a Suriyeli bir piskopos yolladı. Osmanlı Devleti'nin Atina sefiri konu hakkında İstanbul'a telgraf gönderilmedi. Telgrafa göre Kudüs Rum Patriği

⁶⁸ Mihail Macarov, **Kudüs Yolculuğu**, 2.b, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2019, s.29.

⁶⁹ Sir Charles Eliot, **Avrupa'daki Türkiye**, C.2,1.b, Kervan Kitapçılık A. Ş. İstanbul, s.74.

⁷⁰ Abdullah Çakmak, **19. Yüzyılın Başlarında Kudüs**, 1.b, İlem Yayınları, İstanbul, 2020, s, 27.

⁷¹ S. N. Spyrdion, "Annals of Palestine, 1821-1841", **Journal of the Palestine Oriental Society** 18, (1938): 63-67, akt; **A.g.e**, s,33.

⁷² Kudüs Şeriye Sicilleri, 305, s.68, akt; **A.g.e**, s.33.

⁷³ **BOA, BEO**, 1960/146982-1,2, 9 Aralık 1902.

tarafından verilen Suriyeli Piskoposun taşıdığı mektupta Yunanistan halkından patrikhane için yardım talep edilmektedir. Patrikhanenin dört milyon Frank borcu ve bu borcun senelik üç yüz bin Frank faizi vardır. Manastır ve diğer mülklerin idaresi patrikhaneye bir milyon liraya mal olmaktadır. Basarabya'da buluna patrikhanenin emlak ve gelirlerine Rusya tarafından el konuldu. Kolera salgınından dolayı Kudüs'e hacılar ziyaretlerini kesmişler gelen hacılar ise Rus olup hediyelerini Filistin'deki Slav Cemiyeti'ne sunmuşlardır. Kolera yakın bir tarihte geçmiş olsa bile ekonomik durumun düzelmesi zaman alacaktır. Rusya'dan alınan borç ise çoktan harcanmıştır. Ekonomik darboğaz patriğin istifasına neden olabilir. Yardım için Yunanistan halkına başvurmakla beraber Yunanistan hükümetiyle borç anlaşması yapılabilir.⁷⁴ Nasliç Metropolit Kudüs Rum Patrikhanesi için bin liralık bir yardım parası topladı. Toplanan paranın posta yoluyla patrikhaneye gönderildiği ifade edilse de hükümet yardım parası toplamak için izin alınmadığını ve toplanan paranın Rum eşkıyasına gönderildiği hususunda tahkikat yapılmasını istedi. Patrikhaneyi izinsiz para toplanmaya kışkırtan devletin Rusya olduğu üzerinde duruldu.⁷⁵ Yapılan inceleme sonucunda toplanan paraların Rum eşkıyasına gittiği tespit edildi ve hükümet yardım parası toplamayı yasakladı.⁷⁶

Kudüs Rum Patrikhanesi hükümetten borç para isteyerek mali düzenini sürdürmeye çalışmıştır. Ancak patrikhane ile hükümet arasındaki borç ilişkisi istikrarlı bir çizgi izlememiştir. İstikrarsızlığın ortaya çıkmasının birçok sebebi vardır. İlk olarak patrikhane borçlarını düzenli şekilde ödememektedir. Hükümetten izin almadan patrikhanenin borçlanmaya çalışması ve vergi tahsili için görevli yetkililerin davranışlarının rahatsızlık yaratmasıdır.

Kudüs Rum Patriği Nikodimos Efendi manastırı borç içerisine sokmuş ve Kamame Kilisesi'nin Basarabya'daki gelirleri karşılık gösterilerek bir Sinod azası Filistin Ortodoks Cemiyeti ile yüz bin liralık borç anlaşması için görüşmelere başlamıştır. Patriğin bu girişiminden rahatsız olduklarını söyleyen manastır azaları böyle bir borç anlaşmasının manastırın yok olması anlamına geleceğini ve gereğinin

⁷⁴ BOA, HR. İD, 2041/51-1,4,5, 11 Ocak 1903. **Bkz; Rusya** Bulgar Patrikliğinin Bulgarların çok olduğu vilayetlerde hak iddia etmesini destekleyerek Avrupa Türkiye'si üzerinde nüfuz kurmak amacıyla olmasından dolayı Yunanistan'ı kendine düşman edinmiştir. Kudüs Patrikhanesi bu plana karşı çıkışı için Rusya Patrikhanenin Basarabya'daki mülklerine el koymuştur. Patrikhane mali sıkıntıları nedeniyle beş hayır kurumunu kapatmak zorunda kalmıştır. **The Times, sayı, 28720, s.5 29 Ağustos 1876.**

⁷⁵ BOA, TFR. İMN, 64/6326-1, 22 Mayıs 1905.

⁷⁶ BOA, BEO, 2588/194080-1, 1 Haziran 1905.

yapılmasını hükümetten talep ettiler. Hükümet ise Patrik Nikodimos'un suiistimalleri yüzünden borçların fazlalaştığına ve Patriğin kendi kendisine borç anlaşması imzalayamayacağını bildirdi. Patrikhanenin borç anlaşması hakkında hükümete verdiği cevaba göre Rusya ile yapılan borç anlaşması ile patrikhanenin borçları ödenecek ve borcun günlük faizi hafifletilecek. Böylece patrikhanenin mali işlerinin ıslahı yolunda adım atılmış olacaktır. Patrikhaneye ait vakıfların Basarabya'da olmasından dolayı Rusya ile anlaşılacak durumunda kalınmıştır. Ayrıca borç anlaşmasına göre günlük faiz yüzde 12'den yüzde 4'e çekilecektir. Borç anlaşması hükümetçe onaylanmaz ise Patrik istifa edecektir. Ancak hükümet anlaşmayı alınacak borcun yetmiş bin lira olmasından ve borcun Rusya'dan değil de bazı kişilerden alınmaya çalışılmasından dolayı onaylamamıştır.⁷⁷

Kudüs Rum Patrikhanesi'nden hükümet alacaklarını düzenli bir şekilde tahsil edememiştir. 9 Aralık 1903 tarihli bir belgeye göre patrikhane Rum manastırlarının gelirlerinin tekalifi emiriye vergilerinden istisnasını talep etmiştir. Ancak hükümet patrikhanenin 1300 senesinden beri vergilerini düzenli ödememesinden dolayı bu talebi kabul etmedi.⁷⁸

Hükümet Kudüs Rum Patrikhanesinin borçlarını önemli günler vesilesiyle belirli şartlar dahilinde affetmiştir. Kudüs Mutasarrıfı patrikhanenin 1300 senesinden 1322 senesine kadar hazineye bir akçe dahi vermediğini ifade etmiştir. Patrikhanenin borcu yirmi bin altı yüz küsurdur ve gayri menkullerinin vergilerinin tahsilatı için hükümetin yaptığı tebliğlere rağmen patrikhane hazineye vergilerini ödememiştir. Vergilerin tahsili için haciz ve satış işlemine Kudüs'ün manevi konumu nedeniyle başvurulamamaktadır. Hükümetin vergi tahsilinde sorun yaşaması Süryani, Maruni, Musevi ve hatta yabancılara olumsuz örnek oluşturmaktadır. Patrikhanenin 1300 senesinden 1322 senesine kadar olan borçları ödenirse öteden beri biriken vergi borçları Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkışının yirmi beşinci yılı sebebiyle silinecektir.

⁷⁷ BOA, İ.MMS, 104/4411-1-7, 3 Mart 1889.

⁷⁸ "Maliye Nezareti Celilesine: Kudüs-i Şerif Sancağı dahilinde kain Rum ve Ermeni Manastırlarına merbut akarat-ı kadimenin üç yüz senesinden beri müterakkim vergileri talep edilmekte bahisle bunların kel-evvel tekalifi emiriyeden istisnası hakkında bazı ifadata havi Kudüs-i Şerif'te Rum ve Ermeni Patrikhanelerinden kalan tahrir leffen hesap defterleri irsal kılınmış ve hakkında mezkureden vergi ahza tekrar etmiş olması cihetle istisnası gayri caiz bulunmuş olmakla icabı temmül olmak üzere evvel emirde mezkurenin affı talep olunan vergisi miktarının ve bu hususta Hazineyi Celileye şimdiye kadar cereyan etmiş olan muamelatın inbası ---- BOA, BEO, 2232/167388-1, 9 Aralık 1903.

Patrikhanenin Kudüs'te buluna Kredi Lyon Bankası'na rehin verdiği Yafa'daki gayrimenkullerin kirasını mahalli hükümetçe tahsil edilmesiyle Fransa Konsolosu ve Kredi Lyon Bankası müdürü mahalli idareye gelerek bazı iddialarda bulunsalar da bir sonuç alamadılar. Taraflar arasında yapılan görüşmeler sonucunda Kredi Lyon Bankası'nın patrikhane adına aracılık yapmasına izin verildi. Bankanın rehin emlakının kirasına hükümetçe dokunulmamak şartıyla patrikhanenin biriken vergilerine mahsuben hükümete bin lira verilecek. Ayrıca gayrimenkul gelirlerinin vergisi için her sene hükümete doksan bin kuruş verilecek ve Kredi Lyon Bankası patrikhaneden üç – dört bin lira gelir tahsil edecekti.

Patrikhane yirmi binden fazla olan borçlarının affı için başvurması durumunda bu isteğin şimdilik hüsnü suretle geçiştirilmesi ve patrikhanenin borçlarının tahsili için Kredi Lyon Bankası'nın aracılık yapması dolayısıyla banka müdürü Jerosi'nin ikinci dereceden Mecidiye nişanıyla yardımcısı Salim Eyüp Efendi'nin ise Dördüncü derecen Mecidiye nişanıyla ödüllendirilmesi Kudüs Mutasarrıflığı tarafından hükümetten istirham edildi.⁷⁹

Kudüs Rum Patrikhanesi dini bir kurum olmanın yanında çok yönlü ekonomik bir yapıdır. Tarlada sebze meyve yetiştirmek, Lut Gölü'nde istimbot işletmek, vakıf ve hac gelirleri, Rusya ve Avusturya'da gayrimenkuller, otel işletmesi gibi birçok alanda patrikhanenin ekonomik girişimleri vardı. Ancak Osmanlı Devleti patrikhane üzerinde mali otoritesini kuramadı. Hükümet vergileri patrikhaneden düzenli şekilde tahsil edemediği gibi yapılan borç anlaşmaları ve toplanan yardım paralarının hangi alanlarda kullanılacağını denetleyememektedir. Patrikhane için toplanan yardım paraları Rum çetelerine gitmektedir. Patrikhane bölgeyle ilişkilerini tarihsel temele dayandırmak isteyen devletler ile ekonomik ilişkilere girmektedir. Bu devletler Rusya ve Yunanistan'dır. Devlet denetimi dışında yapılan bu borç anlaşmaları nedeniyle hükümet siyasi sonuçlar ile uğraşmak durumunda kaldı. Çünkü borç alınmasıyla birlikte alacaklı devlet Kudüs'teki dini sisteme kendi çıkarları doğrultusunda tesir etmek istemiştir. Kudüs'e hacı olarak gelen Ruslar hediyelerini patrikhaneye değil, Filistin Ortodoks Cemiyeti'ne vermektedir. Patrikhanenin gayrimenkullerinin bir kısmı Rus topraklarında olması Rusya'nın Kudüs'teki dini sistem üzerinde elini güçlendirmiştir. Bir dönem Basarabya'da bulunan patrikhane gelirlerine Rusya tarafından el konulması mali sıkıntılara yol açtı.

⁷⁹ BOA, Y.MTV, 294/113-1, 13 Şubat 1907.

1.4. II. Abdülhamit Döneminde Kudüs Rum Patrikhanesi Patrik Seçimleri

Patrik olacak kişi piskopos veya Arhimandrit rütbesinde bir metropolidlikte temiz bir sicil ile on sene çalışmalı, kırk yaşını doldurmuş olmakla beraber ahlaken ve ilmen yüksek seviyede olmalı ve kilise kanunlarını iyi bilmelidir ki kilise idaresinde sorun yaşanmamalıdır. Ayrıca en azından kişinin babası ve kendisi Osmanlı tebaası olmalıdır.⁸⁰

Kudüs Rum Patriği Kamame Kilisesi'ndeki patriklik dairesinde bulunur. Patrikliğe tabi metropoliten, piskoposlar, ruhban ve papazların başıdır. Kutsal ziyaretgahların, manastırlara bağlı okul ve hastanelerin müdürüdür. Bu kurumların doğru şekilde idare edilmesinden mesul olduğu gibi patriğin kilise gelirlerinin el verdiği ölçüde bölgedeki ihtiyaç sahiplerine yardımcı olması gerekir. Kudüs'e gelen hacıların da uygun şekilde yerleştirilmelerinin sağlanmasından sorumludur.⁸¹

Patrik altı piskopos ve dokuz Arhimandritten oluşan Sinod Meclisi'ne başkanlık eder. Bu meclis kilise ve manastırların ekonomik faaliyetlerini yönetir ve ruhbanlar üzerinde idare hakkına sahiptir. Patrik vefat eder veya iş göremez hale gelir ise piskoposlardan veya arhimandritlerden biri yönetimin onayıyla patriklik makamına kaymakam olarak atanır.⁸²

Kudüs Rum Patrikhanesi'nin Patrik seçimleri 1845 yılına kadar Fener Rum Patrikhanesinin Sinod Meclisi'nce yapıldı. Kudüs Patriği İstanbul'da ikamet ettiği için patriğin yetkileri Fener Rum Patrikhanesi tarafından gölgelenirdi. Kudüs Patriğinin Kudüs'e yerleşmesi ile patrik seçimleri Kudüs Patrikhanesi'nin Sinod Meclisi'nce yapılmaya başlandı.⁸³

Kudüs Patrikliği seçimi için Sinod Meclisi toplanır ve Kudüs'te buluna metropoliten ve piskoposlardan yeterli vasıfları taşıyan kişi patrik kaymakamı olur devlet tarafından da tanınması gerekir. Kaymakamın atanmasından sonra patrikliğe bağlı metropolitlere ve piskoposlara patriklik seçimi içerikli mektuplar kaymakam

⁸⁰ BOA, İ.HR, 266/ 15969, 2-1, 13 Mart 1875.

⁸¹ BOA, İ.HR, 266/15969, 2-1, 13 Mart 1875.

⁸² BOA, İ.HR, 266/15969, 2-1, 13 Mart 1875.

⁸³ Anton Bertrom, Harry Luke, **Report of The Commission Appointed By The Government Of Palestine To Inquire Into The Affairs Of The Orthodox Patriarchate Of Jerusalem**, Oxford University Press, 1921, s. 167-169, 171, akt; İhsan Satış, Muhammed Ceyhan, **a.g.m**, s.691,692.

tarafından yazılır ve bu kişilerin yirmi bir gün içerisinde Kudüs'e gelmeleri istenir. Ahali tarafından seçime dahil olması için her metropolitlik ve piskoposluktan birer ehil papazın yine 21 gün içerisinde Kudüs'e gönderilmeleri istenir.

Verilen mühlet içerisinde Kudüs'e gelen veya dışarda kalan davetlilerin isimler Babı Ali'ye gönderilerek hükümetçe incelenir. Babı Ali'nin emri mutasarrıflık vasıtasıyla bildirildikten sonra Sinod Meclisi ile Kudüs Manastırı'nda bulunan ruhbanlardan ve dışarıdan davetli olarak gelmiş olan yerli papazlar ile Kudüs'teki Hristiyan ahali tarafından seçmen olarak bulunacak iki yerli papazdan oluşan bir meclis patriği seçmek için çalışacaktır. Meclis gizli oylama ile davetli adaylardan üç kişiyi seçecek. Seçilen isimlerden bir kişiyi belirlemek için Kamame Kilisesi'nde hazır bulunan Sinod Meclisi'nin gizli oylaması gerçekleşecek eşit oy çıkarsa kaymakamın oyu sonucu belirleyecektir.⁸⁴

II. Abdülhamit devrinde Kudüs Rum Patrikliği için yapılan seçimlere yabancı devletler kendi adayları ile müdahil olmak istemişlerdir. Kudüs Patrikleri İstanbul'da ikamet ederken Fener Rum Patrikhanesi'nin tesiri altında olmuşsa da Kudüs'e yerleşen Patrikler ve ruhbanlar üzerinde Rusya ve Yunanistan gibi devletler etkili olmaya çalışmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde Nikodimos Efendi'nin patrik seçilmesi üzerinden patrikhane seçimlerini işleyeceğiz.

29 Mart 1892 tarihinde Kudüs Mutasarrıflığından Sadarete yazılan bir arzuhale göre on iki sene Tabor Piskoposluğu ve beş sene Moskova'daki Kudüs Patriklik Kilisesi yönetiminde bulunan Nikodimos Efendi'nin Kudüs Patriği olması için Ruslar fevkalade çalışmaktadırlar. Patrikhane kâtibi aracılığıyla mutasarrıfa on bin lira teklif etmişler ve Patrik adaylarının bazılarını para bazılarını ise tehdit ile ikna çabasına düşmüşler. Hatta Kudüs'te görevli olan Rus Konsolosu'nun tercümanının İstanbul'a gitmesi istendi ve Nikodimos Efendi'nin patrik seçilmemesi durumunda Patrikhanenin Rusya'da bulunan mülklerine el konulacağı tehdidinde bulunmuştur.⁸⁵ Patrik adayları hakkında bölgeden hükümete gelen bilgilerde Nikodimos ve diğer adayların Rus aşığı olduğu, ahmaklıkları ve açgözlülükleri nedeniyle Rus hilelerine yenik düşecekleri ifade edilmiştir. Nizamnamenin on ikinci maddesine göre patrik olacak kişi ve babası Osmanlı tebaası olması gerekmektedir. Ancak Kudüs Patrikhanesi'nin İstanbul'daki vekili Cerasimos Efendi aslen Yunan

⁸⁴ BOA, İ.HR, 266/15969, 2-1, 13 Mart 1875.

⁸⁵ BOA, İ. MMS, 71/311-1, 30 Temmuz 1882.

olmasına rağmen Cerasimos Efendi'nin İstanbul'da otuz seneden fazla yaşaması, Ruslara düşmanlık beslemesi ve devlete sadık olup ilmen yeterli olması nedeniyle isminin aday listesinden çıkartılmaması hükümetten talep edilmiştir.⁸⁶

Rusya Patrik Krilos'un zamanından beri bölgede nüfuz sahibi olma peşindedir. Bu maksadına ulaşmak için Arap Hristiyanları Patrikhane aleyhine tahrik etmiş ve patrikhanenin Rusya'da bulunan emlakının geliri olan yirmi bin lirayı bir müddet vermedi. Vefat eden Patrik Krilos ise Rus taraftarıdır. Bu yüzden devletçe görevinden azledilip İstanbul'a çağırılması Rusya'yı biraz çekimser hale getirmiş gibi görünse de Rusya girişimlerini gizlice yürüttü. Devlet manastır içindeki Rusya taraftarlarına karşı Yunan taraftarlarının desteklenmesi gerektiği düşüncesindedir. Çünkü böylece patrikhane üzerindeki Rus etkisi kırılmak istendi. Rusya Nikodimos Efendi'yi patrik seçtiremez ise Nasra Metropolit ve Beyüllahim Matranını destekleyecekti. Rusya'nın hilelerine engel olabilecek patrik adayları olarak iki kişi üzerinde duruldu. Bunlar Kudüs Patrikhanesi İstanbul vekili Cerasimos Efendi ile Kudüs'teki papaz okulunun müdürü Fitios (?) Efendi'dir. Cerasimos Efendi'nin kendisi ve babası Moralı olsa da çocukluktan beri Kudüs'te yaşamasında dolayı kendisine Yunanlı denilmeyecektir.⁸⁷ Hükümet patrikhane üzerinde Rus etkisini kırmak için tedbirler alırken Rusya da boş durmamıştır. Eğer Nasra Metropolit ve Beytüllahim Matranının Rus taraftarı olduğu hükümet tarafından anlaşılıp isimleri patrik aday defterinden çıkartılırsa yerlerine İpfadiyos (?) ile İpridos(?) Efendiler Rusya tarafından desteklenecekti. Bu bilgi Daha önce Kudüs Patriği Krilos zamanında görevli olan ve onun azledilmesi ile Fener Rum Patrikhanesi bünyesinde olan bir ruhbanın bazı rahiplere mektup yazmasıyla ortaya çıktı.⁸⁸ Kudüs Mutasarrıflığı patrik adayları içinden Nikodimos Efendi, Nasra Metropolit ve Beyrüllahim Matranının isimlerinin Rusya taraftarı oldukları için çıkartılmasının uygun olacağını söyledi ve patrik kaymakamı olan ruhbanın Rus yanlısı olmasa da "safdil" biri olmasından dolayı Rusya'nın ona istediklerini yaptırabileceği kanısıyla isminin silinmesi mutasarrıflıkça talep edildi.⁸⁹

Yapılan seçimler sonucunda Patriklik makamına Fatios Efendi seçilmiştir. Ancak hükümet bu seçimi onaylamadı ve seçimin tekrar edilmesini istedi. Çünkü

⁸⁶ BOA, İ. MMS, 71/311-2, 11 Ağustos 1882.

⁸⁷ BOA, İ. MMS, 71/311-5, 25 Ağustos 1882.

⁸⁸ BOA, İ. MMS, 71/311-3, 8 Eylül 1882.

⁸⁹ BOA, İ. MMS, 71/311- 4, 21 Eylül 1882.

Fatios Efendi kırk yaşını doldurmamıştır.⁹⁰ Rusya Sefiri ise hükümetin bu tutumuna karşı çıkmış ve seçimlere hükümetin baskı uyguladığını iddia etti. Yeni seçim listesinde bulunan Nikodimos Efendi, Nasra Metroplidi ve Beytullahim Matranının isimleri yine çıkartılır ise Rusya Sefiri Fatios Efendi'nin patrikliğinin onaylanması için baskı yapacağını söyledi. Akka Metropolidi Cerasimos, Beytullahim Matranı İgapos, Veled(?) Matranı Antimos, Tabvar Matranı Garigopos(?), Şeria Matranı Nikodimos, Arhimandrit İpfanos, Arhimandrit Ebusif(?), Arhimandrit Krilos ve Arhimandrit Garikopos sayılan isimlerin yapılan tahkikat neticesinde Rusya yanlısı olduğu ancak Cerasimos Efendi'nin babasının Yunanlı olmasından dolayı ismi defterden çıkartılabileceği gibi ve Krilos'un isminin de defterden çıkartılmasından herhangi bir sorun doğmayacaktır. Ancak diğer yedi ismin defterden çıkartılması durumunda Rusya'nın her türlü müdahaleden geri durmaması ihtimali hükümet nezdinde endişeye sebep oldu. Patrik seçimleri nedeniyle Rusya ile görüşülmesi için bir memur görevlendirilmesi Şurayı Devlet reisi tarafından tavsiye edilmiş ise de kabul edilmedi. Böyle bir girişimin Rusya'yı patrik seçimleri üzerinde hak sahibi durumuna sokacağı endişesi dile getirildi. Hükümet Nikodimos Efendi, Nasra Metropolidi, Beytullahim Matranı, Arhimandrit Krilos ve Cerasimos Efendilerin isimlerinin defterden çıkartılarak kalan dört kişi ile seçime gidilmesi düşüncesindedir. Rusya'nın müdahalelerine yönelik olarak devletin istediği isimleri elemekte serbest olduğu ve bunun nedenini açıklama mecburiyeti olmadığı ifadesi belgeye yansımıştır.⁹¹

Patrik seçimi meselesi sürerken Kudüs Patrikhanesi kaymakamı Nikoforos hükümete Rusların Kudüs'te etki alanlarını genişletmeye çalıştığına yönelik uyarılarda bulundu. Kudüs'te bulunan Ruslar hırsla hileli yollara başvurarak kutsal yerleri elde etmeye çalışmaktadır. Ayrıca para dağıtarak, iftira ve hilelerle kutsal yerlerin imtiyazını elinde bulunduran Rumlar aleyhinde yerli Ortodoksları kışkırtılar. Basarabya'daki Kudüs Manastırının mülklerine el konulması manastırı mali sıkıntılara soktu. Kendi yarattığı ekonomik sorunlardan faydalanmak isteyen Ruslar ruhbanlara para dağıtıp onları ele geçirerek Patrik seçiminde ruhbanlardan faydalanacaktı. Nikodimos Efendi'nin patrik seçilmesi için Ruslar gerek tehdit

⁹⁰ Mosovskie Vedomosti, 1892, 1 Ocak, No. 32; Lisovoy, *Russkoe Duhovnoe i Politiceskoe Prisustvie*, s. 319. Akt Melikşah Arslan, "Suriye ve Filistin'de Rus Mevcudiyeti ve Osmanlı Siyaseti" **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2019, s.157.

⁹¹ BOA, M.V, 225/22-1,2, 4 Ocak 1883.

gerekse vaatler yoluna başvurmaktan çekinmiyorlar. Nikodimos Efendi Çara bağlılık yeminini Moskava Kilisesi'nde yaptı. Rusya Konsolosu ve taraftarlarının çalışmaları nedeniyle Sinod Meclisi Rus yanlıları ve aleyhtarları olarak bölünmüştür. Patrik kaymakamı ise Rus yanlısı bir Patrik seçtirmenin devlete ihanet olacağından bunun engellenmesini istemiştir.⁹²

Patrik seçilen Nikodimos St. Petersburg'dan Odesa'ya geldiğinde limanda bekleyen Rumlara, 1828 yılında İstanbul'da asıldıktan sonra Boğaza atılan ve Rumlar tarafından cesedi ele geçirilip Odesa'ya kaçırılan İstanbul Patriğine atıfta bulunarak buraya gelen ilk patriğin ceset olarak geldiğini kendisinin ise buraya sağ olarak gelmesinden dolayı tanrıya şükrettiğini söyleyerek halkı selamladı.⁹³ Nikodimos Efendi'nin patrik seçilmesinden sonra Çar II. Aleksandır Kudüs Parikhanesi'nin Baserabya'daki mülklerini serbest bıraktı.⁹⁴ Nikodimos Efendi patrikliğinin onaylanmasından dolayı padişaha teşekkürlerini sundu.⁹⁵ 28 Aralık 1883 tarihinde ise Nikodimos Efendi'ye patriklik beratı verildi.⁹⁶ Nikodimos Efendi Patrik seçilmiş olsa da ruhbanlar arasında kabul gördüğü söylenemez. Patriğe yönelik tepkiler sonunda silahlı saldırıya dönüştü. The Times gazetesinin haberine göre çıldırıldığı düşünülen bir Yunanlı rahip Patriğe ateş ederek onu kolundan ağır yaraladı.⁹⁷

Patrik Nikodimos Kudüs'teki yerleşik statükoyu Rusya lehine çevirmek için Kamame Kilisesi'nin ruhani meclisi azaları üzerinde baskı kurarak onları istifa etmeye zorladığı gibi patrikhane idaresinde olan birkaç okulu Filistin Ortodoks Cemiyeti'ne teslim etti. Bu hal patrikhanenin idaresinin cemiyetin eline geçmesine neden oldu. Sineköl (?) Kilisesi patrikhaneye aitken Nikdimos Efendi kilisenin yönetimini Filistin Ortodoks Cemiyeti'nin Kudüs'teki görevlisi olan Antuan'a teslim etti. Patrik yerel Ortodoksları cemiyetin etki alanına sokmak için Nablus, Salat ve Humus gibi mahallerdeki Patrik vekaleti memurlarını görev yapamaz hale getirdi. Sinod Meclisi patriğin girişimlerini engelleyemediği gibi patrik meclisin feshedilmesi için para dahi teklif etmekten geri durmamıştır. Patrik Nikodimos'un

⁹² BOA, Y.PRK. AZN, 2/4-1, 29 Haziran 1883.

⁹³ The Times, S., 30965, s.10. 31 Ekim 1883.

⁹⁴ "Vopros o Ruminskih i Bessarabskih, preklonennih sv. Mestam Vostoka, imeniyah-pred sudom offitsialnavo Jurnala Konstantinopolskoy Patriarhii", SİPPO, T. 21, St. Petersburg 1910, s. 306. akt, A.g.t, s.160.

⁹⁵ BOA, İ.DH, 895/ 71209-1, 3 Ekim 1882.

⁹⁶ Karakoç Sarkis, Külliyyat-ı Kavanin, C 2. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s.695.

⁹⁷ The Times, S., 32366, s.10, 21 Nisan 1888.

amacı Rum ve Osmanlılar aleyhinde olmak üzere Kamame ruhani meclisinin Rum üyelerinin yerine yabancı bir meclis oluşturmak istemesidir. Bunun için Piskopos Danyel ve Başrahip Damyanos gibi ruhbanları sürgüne yolladı.

Rusya’da yayımlanan “Ruski Bukalunik (?)” gazetesindeki habere göre Patrik Nikodimos kendi ağzıyla Rus yanlısı bir çaba içerisinde olduğunu ifade etmiştir. Bir Rus rahip aracılığıyla Petersburg’daki Metropolit İzodor ile görüşme talebinde bulundu ve görüşmede patrikhanenin ve Filistin’de bulunan Ortodoksların himayesini Metropolit İzodor’dan gizli olarak talep etti. Patrik seçildikten sonra Kudüs’e ulaşan Nikodimos Efendi kendisinin halkın şüphesini çektiğini ve halkın onu Rusya tarafından patrik seçilen bir Rus olarak gördüğünü söylemiştir. Kamame Kilisesi’nin ruhani meclisi Nikodimos Efendi’ye göre işe yaramaz adamlardan oluşmasından dolayı görevlerini yerine getirmemektedir. Meclis Ortodoksların ve kiliselerin refahı için çalışmıyor. Meclis ile aralarındaki uyumsuzluk nedeniyle Nikodimos Efendi istifa ederek manastırların birinde emekliliğini geçirmek için Rusya Sinod Meclisinden ruhsat talep etti.⁹⁸

Osmanlı belgelerine yansıyan Nikodimos Efendi’nin Rus yanlısı faaliyetlerine rağmen başka kaynaklarda Nikodimos Efendi’nin patrik seçildikten sonra Sinod Meclisince azledilme korkusuyla Rusları dikkate almadığı ve Kudüs’te bulunan Rus ruhbanları ile Filistin Cemiyetinin faaliyetlerine karşı olumsuz bir tavır içinde olduğu belirtilmiştir.⁹⁹

Arşiv belgelerine ise Patrik Nikodimos’un faaliyetleri aleyhinde ruhbanlar arasında şiddetli olaylar yaşandı. Kudüs Mutasarrıflığından gelen bilgilere Patrik Nikodimos yaşanan olaylar karşısında büyük bir ıstırap ve telaş içindedir. Rus papazların Kudüs’e gelmesi ise olayları daha da alevlendirdi.¹⁰⁰ Olaylardan sonra Patriğin sağlık durumunun görevini yapmasına engel olacağı için patriğin istifası kabul edildi.¹⁰¹

⁹⁸ BOA, HR.TO, 533/371-7, 24 Kasım 1889.

⁹⁹ Blajenneşiy Nikodim, *Bıvşiy Patriarh İerusalimsky*, s.266-301, akt. A.g.t., s. 160,161.

¹⁰⁰ BOA, İ.DH, 1189/93053-1, 19 Ağustos 1890.

¹⁰¹ BOA, İ.DH, 1189/93053-2, 18 Ağustos 1890.

1.5. II. Abdülhamit Döneminde Kudüs'te Hristiyan Mezheplerinin Kutsal Yerler Üzerinden Mücadelesi

Bu bölümde ele alacağımız konu doğrudan Kudüs Rum Patrikhanesi merkezli olmayıp daha ziyade kutsal yerlerde yaşanan mezhepsel olayların patrikhane ve devlet üzerinde meydana gelen etkileridir

Hristiyanlığın ortaya çıkmasından uzun bir süre bölünme yaşamadan Roma, İstanbul, Kudüs, İskenderiye ve Antakya olmak üzere beş farklı kilise merkezinden yönetildi. Dördüncü yüzyılın başında Hristiyan aleminde “İsa'nın cevherleri” konusundaki uyuşmazlık nedeniyle parçalanmalar başladı. 1054 yılında Ortodoks Kilisesi'nin Roma'dan ayrılmasıyla Hristiyanlıktaki bölünme perçinleşti. Hristiyanlıkta ortaya çıkan bu bölünme aynı zamanda siyasi ayrışmayı da beraberinde getirdi. Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezinde olan Ortodoks Kilisesi'nin mezhepsel hakimiyeti Doğu Roma İmparatorluğu sınırları doğrultusunda oldu. Balkanlarda ve Anadolu'da yaşayan Hristiyan toplulukların büyük çoğunluğu Ortodoks mezhebine dahil oldu.¹⁰²

Katolik mezhebinin mensuplarının çoğunluğunu oluşturan Latinler ibadetlerini Latince yaparlar ve Roma'ya bağlıdırlar.¹⁰³ Ortodoks mezhebinin bir parçası olan Rumluk ise Osmanlı Devleti'nde Yunanlıların yanında Arnavut, Sırp, Bulgar ve Ulah gibi farklı etnik kökenleri de kapsamıştır.¹⁰⁴

Kutsal yerlerin sahibi olmak üzerinden dini ve siyasi çekişmeler yüzyıllardır sürdü. Hazreti İsa'nın yaşamına tanıklık eden bu tapınaklar Doğu Roma İmparatoru Konstantin yönetimi sırasında İmparatorluğun Hristiyanlaştırılmasıyla inşa edilmeye başlandı. Asırlardır Kutsal yerler üzerinde hak sahibi olan Hristiyanlar imtiyazlarını amansızca savundular.

Kudüs'ün Haçlılar tarafından ele geçirilmesiyle Rum patriği şehirden kovuldu ve yerine Latin bir patrik tayin edildi. Şehrin 1187 yılında Selahaddin Eyyubi tarafından alınmasıyla Rum Patrikliği tekrar ihya edildi.

¹⁰² M. Süreyya Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, 1.b., Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980 ,s.11.

¹⁰³ Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, 1.b., Turhan Kitapevi, Ankara, 2001, s.56.

¹⁰⁴ Kemal Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, 1.b., İmge Kitapevi, Ankara, 2006, s.277.

1204 yılında Haçlıların İstanbul'u yağmalaması ve 1303 yılında Memluk Haçlı anlaşmasıyla Fransisken tarikatının kutsal yerlere gelip yerleşmesi Kudüs Patriğini Ortodoksları Latinlere karşı himaye etmeye yöneltti.

Osmanlı Devleti'nin Kudüs'ü alması çıkar terazinin Ortodokslar lehine ağır basmasını sağladı. Savaşılan devletlerin bir parçası olmayan Ortodokslar devletin sadık tebaalarıdır. Kutsal yerlerdeki Ortodoks üstünlüğü Kudüs Patriği ile Müslümanlar arasındaki çatışmalar ve Fener Patriğinin Yunan isyanı nedeniyle asılması gibi sorunlar dışında devam etti.¹⁰⁵

Kudüs'ün Hazreti İsa'nın yaşadığı şehir olması ve Hazreti Meryem'in kabrinin burada bulunduğu inanılmasından dolayı Hristiyanlar şehre manastır, kilise gibi dini yapılar inşa ettiler. Meryem Kilisesi, Beytullahim Kilisesi ve Kamame Kilisesi Hristiyanlarca en kutsal yerlerdir. Osmanlı Devleti bölgedeki mezhepsel çatışmaları önlemek amacıyla değindiğimiz kutsal mekânlar üzerinden Hristiyan mezhepleri arasında çok ince ayrıntılara sahip bir paylaşırma yoluna gitti.¹⁰⁶ Kudüs'te Latinlerin himayesini üstelenen Fransa 1740 yılında yenilenen kapitülasyonlara dayanırken Ortodoksların himayesini üzerine almak isteyen Rusya ise Küçük Kaynarca Anlaşması'na dayanmaktadır.¹⁰⁷

Avrupalı devletlerin kutsal yerler üzerindeki iddialarının sadece dini ya da siyasi olduğunu kesinleştirmek pek mümkün değildir. Devletler arasındaki anlaşmaların istikrarsızca başka yollara sapması ile Kudüs'teki dini yapılaşma siyasi mücadelenin bir parçası haline geldi. Hristiyan cemaatleri arasındaki çekişme Avrupalı devletler için müdahale fırsatı yarattı. Ortodoks mezhebine karşı Latinler ve Protestanlar lehine yapılan müdahaleler Osmanlı Devleti'nin çökmeye başlamasıyla ağırlığını hissettirmeye başladı.

Kudüs'ün Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde işgal edilmesiyle 1839 yılında şehirde konsolosluk açan İngiltere ve diğer Batılı ülkeler bölgede etki alanlarını genişletmek için diplomatik misyonlarını kurdular. On dokuzuncu yüzyılda Kudüs'te yer alan konsoloslukların sayısının çokluğu bölgeye duyulan ilginin kanıtıdır.

¹⁰⁵ Catherine Nicoult, **A.g.e.**, ss, 165,170,171.

¹⁰⁶ İhsan Satış, **Kudüs'teki Hristiyanların Ziyaretgâhlarına ve Mabetlerine Dair Bir Tahkikat Raporu**, 1.b., Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2018, s.13.

¹⁰⁷ Enver Ziya Karal, **A.g.e.**, s.225.

Kapitülasyonların sağladığı imtiyazlar ile Batılı güçler hem himaye ettikleri toplulukları hem de kendi uyruklarını rahat ve güçlü bir şekilde nüfuzları altında tutabilmektedir. Batılı devletler böylece vatandaşlarının ve hamisi olduklarının girişimlerine yardımcı olarak Kudüs'te daha fazla söz sahibi olmaya çalıştılar.

1841 yılında İngiltere Hindistan yolunun güvenliği için bölgede Hristiyan-Yahudi devletinin kurulmasını arzulamaktadır. Bunun için Yahudilerin şehre göçünü teşvik ederken din değiştirmeleri için de faaliyetler düzenledi. Sonunda Kudüs'te İngiliz ve Alman uyruklu yüksek rütbeli bir ruhbanın önderliğinde müşterek bir İngiliz- Prusya piskoposluğu kuruldu.

Fransa bölgedeki etkinliğini kaybetmemek için 1847-1848 yıllarında Kudüs'te Latin patrikliğini meydana getirdi. Rusya ise 1848 yılında başında bir ruhbanın olduğu bir kilise yapısı oluşturdu.1844'te kendi Ortodoks patrikliğini Kudüs'e taşıyarak Fener Rum Patrikhanesi'nin diğer patrikhaneler üzerinde kurduğu egemenliğini kırarak Fener Patrikliğinin yerini almak ve diğer Hristiyan cemaatlere karşı Ortodoksları himaye etmek amacındadır. Rusya'nın asıl amacı ise Bizans'ın devamı sıfatıyla "Üçüncü Roma olmaktır.

Kudüs'teki ilk büyük çekişme Beytullahim'de bulunan Doğu Kilisesi'ndeki sunağın Latin Yıldızı'nın çalınmasıdır. Fransisken ruhbanlar ile Rum ruhbanlar birbirlerini suçladılar. Bölgedeki siyasi hegemonyasını artırmak isteyen III. Napolyon'un teşvik ettiği Katolikler ile I. Nikola'nın himaye politikası izlediği Ortodokslar arasında kutsal yerler üzerindeki mücadeleleri alevlenir. Kutsal yerlerdeki anlaşmazlıklar Avrupa devletlerinin diplomatik mücadeleleriyle birleşince ortaya Kırım Savaşı (1854-1856) çıktı.

Sultan Abdülmecit'in sorunu dondurmak için tavsiye ettiği 1852 statükosu sırasıyla Paris Antlaşması'nda (1856) ve Berlin Antlaşması'nda (1877-1878) yer aldı. Fakat varılan anlaşma Kudüs'teki çekişmelerin sonunu getirmedi.

Kutsal yerlerin uluslararası bir antlaşma ile ayrı bir statüye sahip olması için Prusya'nın 1841'deki teklifi ilgili devletlerden kabul görmedi. Papalık yerel Hristiyan cemaatler ile çekişme yaşamamak için "İnancın Yayılması Tarikatı" üyeleri vasıtasıyla bölgede eğitim ve yardım girişimlerinde bulunarak Katolik mezhebini yaymaya çalıştı.

1870'teki Prusya yenilgisi ile III. Cumhuriyet Fransa'sı Kudüs'te İtalya ve Papalık ile daha sert bir mücadelenin içine girdi. Vatikan İstanbul'da "İnancın Yayılması Tarikatı" aracılığıyla Doğulu Katolikler için ruhani bir misyon kurdu. Bu misyon Doğulu Katoliklere Fransız diplomatları dışında bir alternatifti. Artık Latin Patriğinin geleneksel olarak Fransız bir ruhbanın olması sorgulanır hale gelmiştir. Kutsal yerler üzerindeki statükoyu yenileyen ve Fransa'nın himaye hakkını muhafaza eden Berlin Antlaşması'na (1878) rağmen bundan sonra her devlet kendi ulusunun himayesini üstüne almak istedi. Ayrıca Papalık Fransa'nın himaye hakkının tartışılması taraftarıdır.

Kırım Savaşı ile kutsal yerlerdeki konumu zayıflayan Rusya'nın kilise yapısı 1854 yılında Filistin'den ayrılmak zorunda kalmış olsa da 1857'de bölgeye tekrar geldi. Kudüs'e gelen Ruslar Papalık aleyhine şehirde nüfuzunu artırmaya çalıştı. 1858'de Kudüs'te Rus Konsolosluğunun kurulmasıyla Rus kilise yapısı konsolosluğa bağlandı. Rus kilise yapısı sayıları zamanla artan hacıların ihtiyaçlarına yönelik hizmet etti. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Ruslar Katolik ve Protestanlara karşı mücadelenin şiddetini yükseltti.

1882 yılında Grandük Sergey liderliğinde "Rus İmparatorluk Derneği" kuruldu. Çar III. Alexander ve din işleri vekili tarafından teşvik edilen ve Rusya'nın kaynaklarından faydalanan dernek kırk şube ve beş bin üyeye ulaştı. Dernek Arap Ortodokslarını dini ve ekonomik olarak desteklemekte ve hacılara yardımcı olmaktaydı. Ayrıca çok sayıda eser basmakla beraber bölgeye daha fazla sayıda ziyaretçi getirdi.

Fener Patrikliğinden bağımsız olarak Bulgar Kilisesi'nin kurulmasının Rusya tarafından desteklenmesi Rusya'nın Rumların yerini almak istediğini ortaya çıkardı. Rusya Arap Ortodokslarının Rum ruhbanlarına karşı patrik seçimine dahil olmak, ortak bir konsey oluşturmak ve kutsal yerlerin gelirlerinden eşit şekilde faydalanmak gibi isteklerini destekledi.

Almanya Kudüs'te etkinliğini artırmak için Prusya'nın ilk girişimlerinden faydalandı. Bölgedeki Hristiyanların desteğini kazanmak için Rusya ve Fransa'yı karşısına almayı göze aldı. Köln'de kurulan "Hazreti İsa'nın Mukaddes Kabri Derneği" (1855) ve Münih'te kurulan "Siyon Derneği" (1866) faaliyetlerine başladı. Milliyetçi bir özellikte olan "Filistin'deki Alman Derneği"nin hedefi kutsal yerlerin

tanınmasını sağlamak, arkeolojik ve bilimsel faaliyetlerin sürmesini desteklemek olsa da imparatorun ve Alman prenslerinin derneğe üye olması derneğin Almanya'nın "Weltpolitik"ine hizmet etmek için bir vasıta olduğunu ortaya koyar.¹⁰⁸

Kudüs'te mutasarrıflık yapmış olan Mehmet Tevfik Bey'in anılarında anlattığı üzere Fransa geçmiş anlaşmalara dayanarak Katolikleri himaye hakkına sahip olduğu için Latinlerin özelinde Fransiskanların kutsal yerlerde Rum ve Ermenilerle yaşadıkları anlaşmazlıklarda Fransa Konsolosu hükümetle iletişime geçirdi. Rusya ise Rumları himaye etmek istese de Fransa gibi Rusya'nın anlaşmalara dayanan hakları yoktur. Çünkü Kırım Savaşı sonucunda imzalanan Paris Barış Antlaşması ile Rusya'nın himaye politikaları engellenmiştir. Ancak Rusya Rumları himaye etme konusunda ısrarlı bir politika takip etmektedir. Latinler ile Rumlar arasındaki anlaşmazlıklarda İstanbul'da bulunan Rus elçisi gayri resmi yollardan hükümetle iletişim yolları arardı.

Devlet yetkilileri Rusya'nın bu girişimlerini engellemek istemiştir, ancak devletin gücü sınırlıdır. Rusya ısrarlı girişimlerini mahalli yönetime de dayatmıştır. Rusya'nın gayri resmi politikaları engellenemez ise bu durum bir teamül halini alacaktır. Kudüs Mutasarrıflarının öngörüsüz yönetimleri Rumlar ile Latinler arasındaki çatışmaları çok nazik bir hale getirdi. Taraflar arasında yaşanan çatışmalar sonucunda kan dökülmektedir. Konsolosların mahalli memurlar üzerinde baskı kurmaları halinde mahalli yönetim bu baskılar karşısında net bir tavır içine girmediği gibi olayları merkeze aktarırken yaşananları tahrif veya inkâr yoluna gitti. Olayların bu şekilde gelişmesi konsolosları daha da başa çıkılmaz bir duruma getirdi. Mahalli yönetim Hristiyan mezhepleri arasında yaşanan olayları değerlendirerek kesin bir sonuca varamadı.

Hükümet ile Kudüs'te bulunan mahalli idare arasında iktidarlı bir yönetim paylaşımı yoktur. Yerelde ortaya çıkan karmaşık olaylar nedeniyle hükümet mahalli idare üzerinde "haklı olmayan ve sert" muamelelerde bulunmaktadır. Latin Fransiskanların bünyesinde yer alan Alman ve İtalyan rahipler Fransa'nın himayesini istemiyorlar. Ancak Fransa yine de Alman ve İtalyan rahipleri için hükümetle görüşmeye çalışır ve bir sonuç alamaz ise Fransa tebaasından olmayan Fransiskan rahiplere gücünü göstermek için çalışmalarının şiddetini artırır. Fransa'nın şiddetli çalışmaları mezhepler arasındaki çatışmaları körükler. Hristiyan mezhepleri

¹⁰⁸ Catherine Nicault, **A.g.e**, ss, 175-181.

arasındaki çatışmaların sebebi çok ince ayrıntılara kadar iner. Kamame Kilisesi'nin tuvaletlerinin temizlenmesinde dahi bir hak paylaşımı söz konusudur. Mehmet Tevfik Bey Hazreti İsa'nın bir "yanağına vurulursa diğer yanarı dön." gibi barışçı söylemleri varken Hristiyanların Hazreti İsa'nın kabrinin çevresinde çatışmalarına anlam verememiştir.¹⁰⁹ Pierre Loti, ise Kudüs'te Hristiyanlar arsında çatışmaları önlemek için silahlı Türk askerlerinin subaylarıyla beraber devriyede olduklarını yazdı.¹¹⁰

Kudüs Rum Patrikhanesi'ne bağı olan kilise ve manastırlarını Latin kilise ve manastırlarından ayırmak için bayrak çekmişler ise de sonradan buna engel olunmuştur. Latin manastır ve kiliselerinin bazılarına Pazar günleriyle Yortularda bağı oldukları devlet bandırası çekildiğı gibi Fransisken rahiplerine ait manastır ve kiliseye Kudüs bayrağı ve Alman Katolik müesseselerine hem Almanya'nın hem de Papalık'ın bayrağı çekilmektedir.

Rum manastırlarına çekilen bayrağı gelince Rumların şimdiye kadar kendilerine özel bir bayrak çektikleri görülmemiştir, ancak belirli günlerde başlıca Rum manastırlarına Osmanlı bayrağı çekilmektedir. Sahil kenarlarında bulunan Rum manastırlarına beyaz zemin üzerinde mavi renkli bir haç resmi bulunan bayrağın on üç on dört seneden beri çekildiğı ve bayrak çekmekle amaçlanan Rumların Latinlere karşı rekabet hissiyle kendilerinin mezhebine ait binaların olduğunu göstermektir.¹¹¹

Latinlere ve başa mezheplere ait dini müesseselerde olduğu gibi Kudüs Rum Patrikhanesi'ne mensup kilise ve manastırlara Kudüs-i Şerif'in ilk harflerini içeren bir bayrak çekilmesi istediğinin devlet ve hükümdarlık alameti olduğu için kabul edilmemiştir.¹¹²

1.6. Kamame Kilisesi (Kutsal Kabir Kilisesi)

Hristiyanlar arasında yaşanan çatışmaları Kudüs'te bulunan kutsal yerler üzerinden inceleyeceğiz. Doğı Roma İmparatoriçesi Helena'nın Hazreti İsa'nın

¹⁰⁹ F. Rezan Hürmen, **A.g.e.**, s.,81-85, 96.

¹¹⁰ Pierre Loti, **Kudüs**, 1.b., Lotus Yayınvei, Ankara, 2011, s.33.

¹¹¹ **BOA, ŞD**, 2296/37-4, 3 Temmuz 1902.

¹¹² **BOA, BEO**, 2336/175196-1, 21 Mayıs 1904,

gerilmiş olduğu çarmıhı bulmuş olduğu kabul edilen yere Kamame Kilisesi (Kutsal Kabir Kilisesi) inşa edildi.¹¹³

Rusya'nın Ortodokslar üzerindeki himaye politikasının bir örneğini 21 Ağustos 1893 tarihli arşiv belgesinde inceleyeceğiz. Rus, Rum, Bulgar, Arap, Romanyalı ve Sırp gibi farklı milletlerden Ortodokslar Kudüs'e ulaştıklarında Kamame Kilisesi'nde ayin yapabilmek için Kudüs Patrikliğinden izin talep ettiler. Ortodoksların başında patrikhanenin yetkilendirdiği bir Rus rahip veya piskopos bulunduğu halde Kamame Kilisesi'nde ayin yapmalarına karşı Latin Piskoposu patrikhanenin işlerine müdahale etmek amacıyla Kudüs Mutasarrıflığına yapılan ayini protesto eden yazılar verdi. Mutasarrıflık da Ortodoksların haklarına rağmen protesto yazılarını patriğe ulaştırarak gerekenin yapılmasını istedi. Halbuki mahalli idare şimdiye kadar böyle bir müdahaleden uzak durdu. Patrik ise Katoliklere müdahale etmekten çekinmektedir. Rusya Sefaretinden hükûmete gelen muhtıra neticesinde Kudüs Patriği merkeze çağrıldı.¹¹⁴

Yukarı satırlarda değindiğimiz üzere Rusya'nın anlaşmalara dayanan resmi bir himaye hakkının olmamasına rağmen devlet gücünü kullanarak Hristiyan mezhepleri arasında yaşanan çatışmalarda kendi lehine fiili durumlar oluşturabilmektedir. Mezhepler arasındaki çatışmalar Osmanlı Devleti'nin gücünün zayıflaması nedeniyle başka devletler tarafından bir nüfuz mücadelesi haline sokuldu. Mahalli idarede görülen politik iktidarsızlık hükümette de görüldüğünden dolayı yaşanan çatışmalar teamüller gereği çözülmesi gerekirken dönem içerisinde güç sahibi olan devletlerin Osmanlı üzerinde baskı uygulamaları sonucunda devletin her kademesinde politik bir iktidarsızlık ortaya çıktı.

Osmanlı Devleti Kudüs'te yaşanan Hristiyan mezhepleri arasındaki çatışmaların Avrupa basınına yansması durumunda çatışmaların ortadan kaldırılması için çok yönlü bir mücadele yoluna gitti. Londra'da yayımlanan "Grafik" gazetesinin haberinde Kudüs'te Türkler ve Hristiyanlar başlıklı bir resim ve bir yazı vardır. Habere göre Hristiyanların kutsal ateşten yakmak için mumları vardı. Halk gayet sakindi. Ermeni Patriğinin öncülüğünde papazlar ve önünde iki kavas bulunduğu halde yerine ulaştı. Askerler Patriği görünce halkı geriye itip yakınında bulunanları

¹¹³ Simon Sebag Montefiore, **A.g.e.**, s.151.

¹¹⁴ **BOA, A.MKT. MHM.**, 531/18-1,2, 21 Ağustos 1893.

tüfekle darp etti.¹¹⁵ Bu haberler üzerine hükmet Kudüs Mutasarrıflığından olayın araştırılmasını istedi.¹¹⁶ Kudüs Mutasarrıflığından gelen telgrafta “Grafik” gazetesinin haberinde kullanılan resmin her sene Paskalyadan bir gün önce Hristiyanların Kamame Kilisesi’nde nur çıkarma ayini yapmasını gösterdiği ifade edildiği gibi Kamame Kilisesi’nin Hristiyanlar için kutsal bir mekân olmasından dolayı olayın yaşandığı gün de kilise çok kalabalıktır. Asayiş askerlerin sağladığı ve nur çıkarma ayininin serbest bir şekilde yapıldığı bildirildi¹¹⁷ Londra Sefareti aracılığıyla gazete mahkemeye verilmek isteniyor. Ancak hükümetin gazeteye dava açılması isteğini Sefaret avukatı ve Londra’nın en çok tanınan avukatlarından biri olan İngiltere Avukat Cemiyeti üyesi Sir Edwar Klark açılan davadan bir sonuç alınamayacağını bunun yerine Kame Kilisesi’nde asker bulundurulmasının sebeplerini ve askerlerin hiçbir zaman böyle olaylara kalkışmadıklarını anlatan beyanatın gazetelerde yayımlanmasını tavsiye ettiler.¹¹⁸ Gazetenin haberlerine kayıtsız kalmayan Amerikan Sefareti Kudüs’te bulunan Amerikan Konsolosuna Kudüs’teki Hristiyanların askerler tarafından katledilip katledilmediği konusunda bilgi istedi. Amerikan Konsolosunun mutasarrıflıktan aldığı bilgiler doğrultusunda olayın asılsız olduğunu bildirildi.¹¹⁹ Ayrıca belgeye göre her sene Paskalyadan sonra Kamame Kilisesi’nde Nur Çıkarma ayininde ziyaretçiler arasında izdiham olunmaması için kilisede asker ve subayların bulunması eski bir usuldür. Hristiyanların katledilmesi ise söz konusu değildir.¹²⁰

Hükümet Grafik gazetesinin haberinin gerçeklerle uyuşmadığını çeşitli makamlarca onaylatmak istedi. Başta Kudüs Rum Patrikhanesi ayinlerin yapılması sırasında alınan tedbirlerden memnuniyetini ifade etti. İngiltere Sefiri Kudüs Konsolosuna dayanarak gazetenin haberinin asılsız olduğunu doğruladı. Fransa, Amerika, Rusya ve Almanya Sefaretleri de haberin gerçek dışı olduğunu bildirdiler.¹²¹

14 Nisan 1895 tarihinde Kamame Kilisesi’nde ayin icra edilirken Ermeni rahiplerin kilisede düzensizlik çıkarmak fikriyle Rum rahiplere saldırılarından dolayı taraflar arasında çatışma çıkmış olsa da yaralanmalar meydana gelmedi ve

¹¹⁵ BOA, A.MKT. MHM, 715/24-1, 29 Aralık 1894.

¹¹⁶ BOA, A.MKT. MHM, 715/24-2, 29 Aralık 1894.

¹¹⁷ BOA, A.MKT. MHM, 715/24-6, 29 Aralık 1894.

¹¹⁸ BOA, A.MKT. MHM., 715/24-7, 8 Ocak 1895.

¹¹⁹ BOA, A.MKT. MHM, 715/24-3, 29 Aralık 1894.

¹²⁰ BOA, A.MKT. MHM, 715/24-5, 2 Ocak 1895.

¹²¹ BOA, A. MKT. MHM, 715/24 22 Aralık 1894.

olay hakkında tahkikat başlatıldı. Fransa Konsolosu yaşanan çatışmayı Sefarete bildireceğini söyledi.¹²² Kamame Kilisesi'nde nur çıkarma ayininde yaklaşık yirmi bin Hristiyan'ın hazır olmasına rağmen ayin düzenli şekilde icra edilirken Ermeni rahiplerin Rumlara saldırması sonucunda bizzat Mutasarrıf ve kumandan paşanın idaresindeki askerler ile yaralanmaların önüne geçildi ve olaylara sebebiyet verenler yakalandı.¹²³ Kamame Kilisesi'nde Rumlara ait bulunan odanın önünde Ermenilerin olması ve odada bulunan nur kandillerini çıkarmalarını Ermenilerin engelleme haklarının olmamasından dolayı olayın tekrarının önüne geçilmesini ve asayişin eskiden olduğu gibi sağlanmasını Kudüs Rum Patriği hükümetten talep etti. Tahkikat sonucuna göre ise Ermeniler Kilisede binlerce ziyaretçi olduğu halde hukuka sığmayacak şekilde Rumlara müdahale ettiler.¹²⁴ Kamame Kilisesi'nde yaşanan çatışmanın tekrarının önüne geçmek için tarafların müşterek ve münferit olarak sahip oldukları hukukun kayda geçirilmesi ve her iki tarafın sahip olduğu yerlerin haritasını çıkarabilmek için hükümet tarafından bir memur atanarak Rum ve Ermeni Patrikhanelerinden birer üyeden oluşan bir komisyon oluşturulmak istenmişse de Rumların komisyona onay vermelerine rağmen Ermeniler komisyona onay vermediler. Hükümet ise bölgede asayişin sağlanması için komisyonun kurulmasının gerekli olduğu düşüncesindedir. Ancak Ermeniler ile Rumlar arasında komisyon oluşturulmasından Latin ve Rusların taleplerde bulunabileceklerinden endişe edilmiştir.¹²⁵

Kamame Kilisesi'nde Latin ve Rum çekişmesinin yansıdığı olaylardan bir başka örneği kilisenin Latinlere ait bölümünde bulunan eski orgun yanına yeni bir orgun yerleştirilmesinden dolayı ortaya çıkan anlaşmazlıktır.¹²⁶

Yaşanan olayın başlangıcı açısından 16 Aralık 1841 tarihinde Kamame Kilisesi'ne yerleştirilen orgdan dolayı yaşanan tartışmalar üzerine yapılan düzenlemeye değinmek faydalı olacaktır. Kudüs'te misafir olarak bulunan Avrupalı

¹²²“Dünkü gün Kudüs'te Kamame Kilisesi'nde icrayı ayin olunduğu esnada bir uygunsuzluk ika etmek kararı fesadı ile bazı Ermeni rahipleri tarafından Rumlar hakkında tecavüzkârane hareket olunmasından dolayı bir takım Rum ve Ermeni rahipleri ve efradı beyninde mazara vuku bulmuş ise de tedabiri lazime ittihaz--- sakatlık vukuğuna mahal verilmemiş ve tahkikata teşebbüs olunmuş olmakla ve kilisede hazır bulunmuş olan Fransa--- Konsolosu Ermenilerin Rumlara karşı tecavüzde bulunduklarını sefaretine yazacağını ifade eylediğine dair Kudüs Mutasarrıflığının iki kat'ı telgrafnamesi manzırı ali ---- için arz ve takdim kılındı efendim.”, **BOA, Y.A.HUS**, 324/64-1, 15 Nisan 1895.

¹²³**BOA, Y.A. HUS**, 324/64-2, 13 Nisan 1895.

¹²⁴ **BOA, A.MKT.MHM**, 700/23-6, 25 Nisan 1895.

¹²⁵ **BOA, A. MKT.MHM**, 700/23-4, 9 Mayıs 1895.

¹²⁶ **BOA, BEO**, 881/66057-3, 5 Aralık 1896.

ruhbanlar yüz sene önce Avrupa'dan büyük bir org getirip Kamame Kilisesi'ne yerleştirmek istemişlerse de orgun sesindeki kabalık ve kiliseye önceden yerleştirilmiş olan küçük orgun yanına sonradan büyük bir orgun yerleştirilmesinin yasak olması ve Müslümanlar ile gayrimüslimlerin orgun kullanılmasına engel olmaları sonucunda büyük org kullanılmadan kaldı. Kamame Kilisesi'nin yanması üzerine Avrupalı rahipler yanmış orgun yerine büyük orgun yerleştirilmesini Şam Valiliğinden talep etmişler, ancak rahiplerin talepleri kabul edilmedi. Ruhbanların taleplerinde ısrarcı olmaları üzerine büyük orgun yüz elliye yakın borusu eksik olarak küçük orgun sesine uydurulmak kaydıyla Kamame Kilisesi'ne yerleştirilmesine Rumlar rıza göstermiş ve Şam Valisi tarafından ruhsat verilerek bir zaman org çalınmış ve taraflar sakinleşti. Ancak Avrupalı rahipler büyük orga kırk yedi boru ekleyerek sesi yükselttiler. Ayrıca Kilise içinde Hazreti İsa'nın kabrinin bulunduğu yer olarak kabul edilen bölüme büyük orgu yerleştirdiler. Rumlar yapılan bu değişikliklere karşı çıktılar ve Şam Valisi orgun eski haline getirilmesi için Avrupalı ruhbanlara her türlü uyarıyı yapıp hükümet tarafından memur görevlendirilmesine rağmen Avrupalı ruhbanlar uyarıları duymamakta ısrar etmişlerse de sonunda hükümet görevlisi memur ile Avrupalı ruhbanlar Kamame Kilisesi'ne gelerek orga eklenen kırk yedi boru söktüler.¹²⁷

Tekrar konumuza dönersek Latinlerin Kamame Kilisesi'nde kendilerine ait olan bölümün alt kısmında bir org bulunmasına rağmen aynı bölümün üst kısmına da bir org yerleştirmişlerdir. Statükoya aykırı olan bu durumu Kudüs Rum Patrikhanesi şiddetle protesto etti ve Kudüs Mutasarrıflığından orgun kaldırılmasını talep etti. Mutasarrıflık da Kamame Kilisesi'nde nizamın korunmasının yolunun kilisede ortak hakları olan Hristiyanların statükoya tam olarak uymaları ile olacağını söyleyerek yeni bir fiili durumun ortaya çıkmasının önüne geçmek istedi. Fransa Konsolosuyla Mutasarrıflık ile iletişime geçmeye çalıştı, ancak Fransa Konsolosunun yanıt vermemesi durumu daha nazik bir hale getirdi. Mutasarrıflık orgun kaldırılmasıyla sorunun çözüleceği düşüncesini hükümete ilette.¹²⁸ Kudüs Mutasarrıflığının ve patrikhanenin yazılarını alan hükümet statükonun muhafazası amacıyla hızlı bir şekilde Fransa Sefaretinden yanıt alamayan Hariciye Nezaretine orgun kaldırılmasının statükonun muhafazası için önemli olduğunu bildirdi.¹²⁹ Daha sonra

¹²⁷ İhsan Satış, **A.g.e.**, s.,58,59.

¹²⁸ **BOA, BEO**, 881/66057-3, 5 Aralık 1896.

¹²⁹ **BOA, BEO**, 877/65757-1, 7 Aralık 1896.

Kamame Kilisesi'nin üst katında bulunan ve Latin rahiplerin kendi kullarımlarına özel olan org adeta bir eşya gibidir. Diğer Hristiyan mezhepleri kendi içlerinde eşya yerleştirme hakları olduğu gibi Latinlerin de böyle bir hakka sahip olması gerekir manasındaki bir açıklama Adliye ve Mezahip Nezaretine Fransa Sefareti vasıtasıyla iletildi. Rum ve Ermeni Patrikhaneleri orgun bulunduğu yerden ve sesinin yapılan ayinlerin düzenini bozmasından şikayetçidirler. Hükümet mevcut statükonun muhafazası için orgu kaldırmakta kararlıdır. Orgun kaldırılması sırasında Hristiyanlar arasında çatışma çıkarsa sorumluluğu hükümet üzerine almamaktadır. Nihayetinde Fransa Sefareti Hristiyanlar arasındaki çekışmeyi artıracakđ düşüncesiyle söz konusu orgun bulunduğu yerden kaldırılmasını kabul etmiştir. Paskalyadan önce orgun kaldırılması uygun görülmüştür. Zira oluşacak kalabalık nedeniyle olayların çıkmasından endişe edilmiştir.¹³⁰

Kudüs'teki kutsal yerlerin bakımı oldukça ince ayrıntılarla bölüşülmesine rağmen Latin ve Rumlar arasında çatışmalar eksik olmamaktadır. Kutsal yerlerin her alanında bir Hristiyan mezhebinin hak sahibi olması taraflar arasındaki tansiyonu sürekli çok hassas bir seviyede tutmuştur.

Kamame Kilisesi'nin sonunda bulunan bir geçit mahallinin süpürülmesi üzerinden Rumlar ve Latinler arasında anlaşmazlık çıktı ve süpürülecek geçidin hakkı Latinlere ait olmasına rağmen Rumlar geçidi kendileri süpürmek isteyince taraflar çatışmaya girdi. Fransa Sefareti yaşanan olaydan dolayı Latinlerin hamisi olarak hükümetle temas kurdu ve hükümet de statükonun muhafazası doğrultusunda bir kara verdi¹³¹

Kamame Kilisesi'nde Rumlar ile Alman ve İtalyan rahipleri arasında çıkan olayda Alman ve İtalyan rahipler yaralandı. Yaralanmalara sebep olanlar ve olaylara şahit olanların isimleri hakkında İtalya Konsolosuna haber verilmesine rağmen İtalya Konsoloslugu mahalli memurların yaşanan çatışmalar üzerine hiçbir şey yapmadıkları ve kimsenin tutuklanmadığını iddia etti. Fransa Konsolosluguna ise

¹³⁰ **BOA, BEO**, 888/66543-1, 29 Aralık 1896.

¹³¹ Kudüs Mutasarrıflığına çekilen telgraf: "Kamame Kilisesine muntehi olan bir geçit mahallinin süpürülmesi hakkı münhasıran Latinlere ait olduğu halde mahali mezkureyi süpürmek iddiasında bulunan Rumların müttetikan bundan menni mutasarrıf beyefendi hazretleri muvaffakiyet etmiş ise de diğer taraftan Latinlere dahi burayı süpürmekte cebren men edilecekleri makam---- beyan edildiğinden bahisle Rumların men edilmekle beraber Latinlerin bu babdaki haklarından bir netice istifadelerine müsaade olunması Fransa Sefaretine iltimas olmakla Hariciye Nezaretinden bildirilmekle hakikat halin ve teamülün ---- ışıarı matluptur." **BOA, BEO**, 1086/81423-1,2, 22 Şubat 1898.

olayların tekrar etmeyeceği konusunda güvence verildi. Hükümet mahalli idareden yapılacak soruşturmada statükonun muhafazasını istedi.¹³² Latinler ve Ortodoksların hamisi pozisyonunda olan Fransa ve Rusya Sefaretleri olayların tekrarının önüne geçilmesi için hükümete tebligatlar verdi.¹³³ Latin rahipler arasında farklı uyruklardan insanlar olduğu için İtalya, Almanya ve Rusya Konsolosluklarından birer temsilcinin soruşturmada hazır bulunması gerektiği düşünülmüşse de Fransa Başkonsolos vekili soruşturma yapılmasını ve yetkililerin yaralı rahiplerin yattığı Fransisken Manastırı'na girilmelerine izin vermedi.¹³⁴ Yapılan tahkikat sonucunda birkaç kişi tutuklandı ve yapılan çalışmalar hakkında İtalya Konsolosuna bilgi verildi.¹³⁵

Hükümet yaşanan çatışmanın tahkikatında tek taraflı bir çalışma izlemek yerine olayın taraflarını yapılan incelemeler hakkında bilgilendirmekle tarafsız konumunu muhafaza etmek amacındadır. Mahalli idareden statükonun muhafazasını istemesi ise çatışmalardan yeni ve emsal bir durumun ortaya çıkmasının önüne geçmektir. Almanyalı iki rahibi yaralayan Osmanlı tebaasından olan Rum Ortodoks rahipler aleyhinde dava açılmıştır. Ancak yapılacak mahkemenin Paskalya Yortularından sonraya ertelenmesi uygun görülmüştür. Çünkü Kudüs'te ziyaretçilerin bulunması nedeniyle kalabalık bir ortam olacaktır. Olaylara şahit olan Alman ve İtalyan rahipler Fransa'nın himayesinde bulunan bir manastırda ikamet etmelerinden ve Berlin Antlaşması gereğince Fransa hukukunun muhafazasının gereği üzerinde durulmuştur.

Fransa'nın Latinler üzerindeki himaye hakkını derinleştirirsek Fransa'nın Osmanlı Devleti tarafından 1604 yılında Katolikler üzerindeki himaye hakkı teyit edilmiş ve Fransa Osmanlı Devleti'yle dost kaldıkça bu imtiyaza uyulacağı sözü verildi.¹³⁶ Fransa'nın Katolikler üzerindeki himaye hakkı 1740 yılında

¹³²“Dersaadet İtalya Sefaretine Kudüs-i Şerif İtalya Konsolosu tarafından irsal olunan telgrafnamenin suret-i tercümesidir:

Mecruh olan Frensiszen ruhabatın ahvalı sıhhileri iyüleşmektedir. ----- vuku bulan teşebbüsat ekide mükerreriye ve mütecasir şuhudun esamesi hakkında verdiği malumat umumen memurin-i mahalliye hiçbir şey yapmıyorlar, mütearif müteretit bir haldir. Bu ana kadar hiç kimse taht-ı tevkif olmamıştır.”, **BOA, BEO**, 1750/131219-3, 24 Kasım 1901.

¹³³ **BOA, BEO**, 1750/131218-1, 26 Kasım 1901.

¹³⁴ **F.O**, D.114, N.66, s. 87, 19 Kasım 1901.

¹³⁵ **BOA, BEO**, 17552/131353-1, 29 Kasım 1901.

¹³⁶ Mehdi Fareşeli, **Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Uygulanışı**, 1.b., Fakülte Kitabevi, Isparta, 2008, s.81.

yenilendi.¹³⁷1854 yılında Kırım Savaşı'nda Fransa kutsal yerlerdeki haklarını müdafaa etmek için Rusya'ya karşı silaha sarıldı.¹³⁸ 93 Harbi sonunda imza edilen Berlin Antlaşması'nın 62. Maddesinde Fransa'nın kutsal mekanlar üzerindeki haklarının korunacağı ve statükonun bozulmayacağı ifadeleri yer almıştır. Ancak 1890 yılında İtalyan bir yönetici yayımladığı risale ile Fransa'nın yabancı Katolikler üzerindeki himaye hakkını reddetti ve Almanya ise 1892 yılında hükümete başvurarak Berlin Antlaşması'nın 62. maddesinin tekrar yorumlanmasını istedi. Almanya'ya göre Fransa'nın himayesi altında olan yapılar bellidir, ancak sonradan başka devletler tarafından yapılan Katolik ruhban heyetinin yapıları Fransa'nın himayesinde olamaz. Bunun üzerine hükümet ruhban heyeti kavramının soyut bir şahsiyeti ifade ettiğini ve Katoliklerin merkezinin Roma olmasına rağmen söz konusu mezhebin İtalyan, Fransız, Avusturya ve Almanya gibi farklı uyruklardan oluşmasından dolayı ruhban heyeti hangi devletin uyruğuna ait ise o devlet tarafından himaye edilmesini uygun gördü. Uyrukları belirli olan yabancı Katolikler üzerinde Fransa'nın himaye hakkı söz konusu değilken uyrukları belirli olmasına rağmen Osmanlı sınırları içerisinde temsilcisi olmayan devletlerin Katolikleri Fransa Konsolosuna bağlıdır. Kudüs'teki Latin Patrikliği ve Frensisken cemaati Fransa himayesindedir.¹³⁹

Yaralanan rahiplere gönderilecek mahkeme davetiye tebliğlerinin eskiden olduğu gibi Fransa Konsololuğuyla yapılmasını istedi ve Almanya ve İtalya Konsoloslarının itirazları devam etse de hükümet başka türlü bir talimat gelmedikçe mahalli yönetimden usule aykırı bir şey yapılmamasını emretti.¹⁴⁰

Almanya ve Fransa arasındaki yaralama olayından kaynaklanan anlaşmazlık çözülmedikçe adli süreç sağlıklı bir şekilde devam edemeyecektir. Devletler arasında yaşanan anlaşmazlıkta hükümet Almanya'ya yaklaşma yolunu tercih etti. Zira 13 Nisan 1902 tarihli arşiv belgesine göre mahkeme davetiyelerini rahiplerin uyruğu olduğu devletin aracılığıyla gönderilmesi istendi. Hükümetin kararını Fransa protesto etti.¹⁴¹ Fransa'nın protestosuna rağmen Almanya ve İtalyan dört rahibin ifadeleri

¹³⁷ A.g.e., s.85.

¹³⁸ A.g.e., s. 87.

¹³⁹ Fareşeli, a.g.e., s. 108-110.

¹⁴⁰ BOA, BEO, 1794/134486-1, 16 Şubat 1902; Berlin Antlaşması'nda Fransa'nın kutsal yerler üzerindeki durumu için bkz; Gülnihal Bozkurt, A.g.e, s.90.

¹⁴¹ BOA, BEO, 1827/136984-1, 13 Nisan 1902.

uyruğu oldukları ülkelerin konsolosları aracılığıyla alındı.¹⁴² Alman ve İtalyan rahiplerin kişisel haklarının uyruğu olduğu ülkeye ait olmasından dolayı Fransa'nın Berlin Antlaşması'nın 62. maddesine dayanan himaye etme hakkının ihlal edilmediği kanısı belgelere yansdı.¹⁴³

Sadrazam Said Paşa hatıratında yaralama olayında Fransa'nın rızası olmadan bir girişimde bulunup Almanya'nın yaralıları himaye talebinin kabul edilmesinin Kudüs'teki istikrarı bozmasından endişe ettiğini belirtmiştir. Hatırata göre Almanya elçisi ise yaralıları himaye etmek istemesinin statükoya zarar vermeyeceği düşüncesindedir. İşi tehdit seviyesine çıkaran elçinin ısrarlarına rağmen Meclisi vükela bu talebi kabul etmemiştir. Konu hakkında padişahın görüşü sorulunca padişah Almanya'nın taleplerinin yerine getirilmesini istemiştir. Almanya'nın isteklerinin kabul edilmesi İtalya'yı da harekete geçirmiştir. Yaşanan gelişmeleri ise Fransa protesto etmiştir. Said Paşa Kudüs'teki Fransız nüfusunun devam etmesi yerine başka devletlerin nüfuzu paylaşmasının iyi olacağı görüşündedir¹⁴⁴. The Times gazetesi olayı mezhepler arası mücadeleden çok Osmanlı Devleti'nin yönünü nereye doğru çevirdiği olarak görmüştür. Gazeteye göre Osmanlı Devleti Fransa'yı Katoliklerin geleneksel koruyuculuğundan çıkardı ve Fransa bu olaydan siyasi olarak ciddi yara alırken Almanya büyük bir nüfuz elde etti.¹⁴⁵ Fransa'nın Latinleri himaye etme isteği Rusya'yı da Ortodokslar lehine harekete geçirmeye teşvik edeceğinden Fransa-Rusya ortaklığı sorunlu hale gelecektir.¹⁴⁶

1.7. Beytullahim Kilisesi

Hristiyan mezhepleri arasında çatışmaların yaşandığı bir başka kutsal mekân Beytullahim Kilisesi'dir. Kudüs'e sekiz kilometre mesafede bulunan Beytullahim Kilisesi'nin bulunduğu yer Hristiyanlara göre Hazreti İsa'nın doğduğu mağara olarak kabul edildi. Araplarca "Mağratülmehd" ve Fransızlara göre "Gorette dela Nativite" olarak adlandırılır. Kilise İmparatoriçe Helena tarafından yapılmaya başlandı ve

¹⁴² BOA, DH.MKT, 486/26-1, 21 Nisan 1902.

¹⁴³ BOA, DH.MKT, 502/26-1, 8 Mayıs 1902.

¹⁴⁴ Haz. Mustafa Gündüz, (Küçük) Mehmed Sa'id Paşa'nın Hâtıratı, 1.b., c.2., Ketebe Yayınları, İstanbul, 2019, s.180-182.

¹⁴⁵ The times, S.36838, s.,2, 5 Ağustos 1902.

¹⁴⁶ F.O, D.115, N.72, s.78, 5 Mayıs 1902

İmparator Konstantin tarafından yapımı bitirildi.¹⁴⁷ Beytullahim Kilisesi'nde Hristiyanlar arasında yaşanan çatışmalara şahit olan ve Kudüs Mutasarrıflığı yapmış Ahmet Reşit Rey kilisede yaşanan olaylara şöyle değindi:

*“Kilisenin dış avlusunun bir kenarında Latinlere ait bir odaya ulaşan bir merdivenin avlu seviyesinde bulunan son basamağının merdivenden aksamından mı sayılacağı yoksa avluya mı dahil olduğu hakkındaki ihtilafın çözümünde, o zamanki hükümet tereddütle beraber iki tarafı ayrı ayrı haklı görmek gibi bir zaafa düşmüştü. Bunun üzerine her iki taraf hükümetin onayını senet sayarak boğaz boğaza gelmiş ve meydanda birkaç kişi yaralanmış, hatta aralarına giren jandarma kumandanının bir gözü tamamıyla sönmüştü. Bu vaka, Almanya İmparatorunun bizzat müdahalesiyle uzun bir siyasi iddialaşmaya kapı açarak Düvel-i Muazzama'yı ve Türkiye'yi aylarca meşgul etmiş. Nihayet rahipler hakkındaki koruma meselesinin, sıradan tebaa hakkındaki usule uydurulması kararıyla bitirilebilmişti.”*¹⁴⁸

Beytullahim Kilisesi'nde Hristiyanlar arasında yaşanan çatışmalar Kamame Kilisesi'nde olduğu gibi Hristiyanların kutsal mekânlar üzerindeki ayrıntılı ve karmaşık paylaşımlarından kaynaklandı. 5 Eylül 1885 tarihinde Kudüs Mutasarrıflığından hükümete gelen bir telgrafta Mağratülmeh'te Latinlere ait olan perdelerin bazı şerit parçaları kayboldu. Perdelerin diğer şerit parçalarının da kaybolma ihtimaline karşı Mutasarrıflık uyarıldı. Mutasarrıflık ile Fransa Konsolosu arasında yapılan görüşme sonucunda Rum ve Ermenilerden birer kişinin bulunduğu heyet kaybolan perdelerin şerit parçalarının yerine yenilerinin takılması kararlaştırıldı, ancak Rumların Yortu hazırlıklarından dolayı heyetin oluşturulması gecikti ve bu durum Konsolosluğa bildirilmesine rağmen Konsolos görevlisi kaybolan şeritleri tek başına taktı.

Yaşananlar üzerine Mutasarrıflık Konsolosluğa şikayetini iletmiştir. Konsolosluktan gelen cevaba göre konsolos görevlisi Rumların Yortu hazırlıklarından dolayı heyetin oluşturulmasının geciktiğini bildiren tebligatı anlayamadığını söyledi. Çünkü tebligatta Arapça ibareler vardır ve söz konusu görevi

¹⁴⁷ M. Tevfik Biren, **A.g.e**, s.,81.

¹⁴⁸ Haz. Nur Özmel Akın, **İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım Ahmet Reşit Rey (1890-1922)**, 1b., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.89,90.

yerine getirecek görevli değişmiştir. Mutasarrıflık ise olayın tekrarlanmaması için gereken tebligatların taraflara yapılmasını talep etti.¹⁴⁹

Beytullahim Kilisesi'nin Ermenilere ait olan kuzey tarafındaki pencereler tamire muhtaç bir haldedir. Ancak Rumlar pencerelerin tamir edilmesine engel oldular ve Latinler de Rumların pencereleri tamir etmek istemelerine karşı çıktılar.¹⁵⁰ Bunun üzerine Ermeni Patriği Rumların engellemeleri nedeniyle pencerelerin tamiratının hükümet tarafından yapılmasını talep etti. Tamiratın yapılamaması nedeniyle pencereler çökmüş ve ayinler icra edilemedi. Hükümet pencerelerin tamir edilmesi için mahalli idarenin hesapladığı üç-dört yüz kuruş masrafla tarafların onayını alacak şekilde tamir edilmesini istedi.¹⁵¹

Fransa Konsolosunun tercümanının da bulunduğu Latin kafilesi Beytullahim Kilisesi'ni ziyarete geldiler ve Kilisenin demir kapısından girerek bazilika önünde statükoya aykırı bazı şeyler okudular. Kudüs Rum Patriği hükümetten bu gibi olayların engellenmesini talep etti¹⁵² ve bu talep hükümet tarafından Fransa Sefaretine iletilti.¹⁵³ Bölgede yaşanan olaylar Latin ziyaretçilerin statükoya aykırı bir yerde bir şeyler okumasından çıkıp muhtemel silahlı çatışmaya dönmesinden kaygı duyuldu. 5 Temmuz 1889 tarihi arşiv belgesinde Beytullahim'de Latinler ile Rumlar arasında yaşanacak çatışmada askeri birliklere karşı silah kullanılmadıkça karşılık verilmemesi istendi ve muhtemel bir silahlı çatışmanın askeri birliklere yönelmesi durumunda karşılık verileceği Fransa Sefaretine tebliğ edildi.¹⁵⁴

Beytullahim Kilisesi içinde yer alan Mağratülmehd'in kuzey kapısına Rumlar tarafından konulan kandillerin taşınması için kullanılan delikli tablanın Kilise'nin kuzey kapısından kendisinin geçirme hakkı olduğunu iddia eden Kudüs Rum Patriği kandillerin kuzey kapısındaki delikli tabla ile taşınması gerçekleşmez ise dini vazifesini yerine getiremeyeceğini mahalli idareye söyledi ve ayrıca Latinlerin delikli tablanın taşınmasını engellemek istemeleri nedeniyle bunun önüne geçilmesini istedi. Hükümet ise kandillerin taşınmasının kendi hakkı olduğunu iddia eden patriğin bu iddiasını ispat etmesini veyahut Latinlerle ortak bir kararın beklemesini ve bu süreçte kandilleri taşıyacak olan delikli tablanın bulunduğu yerde kalmasını mahalli idare

¹⁴⁹ BOA, HR.TH. 58/50, 5 Eylül 1885.

¹⁵⁰ BOA, A.MKT.MHM, 488/1-1, 8 Ocak 1889.

¹⁵¹ BOA, A.MKT.MHM, 488/1-2, 8 Ocak 1889.

¹⁵² BOA, HR.SYS, 407/5-1, 1 Temmuz 1889

¹⁵³ BOA, HR.SYS, 407/5-2, 1 Temmuz 1889.

¹⁵⁴ BOA, MV, 65/8-1, 5 Temmuz 1889.

bildirdi.¹⁵⁵ Ahmet Reşit Bey'e göre Hristiyanlar Paris Barış Antlaşması'nın kutsal yerlerdeki statükonun muhafazası maddesini suiistimal edildi. Hristiyanlar arasında ortak bir karar alınmadıkça kutsal yerlerin bakımları yapılamamakta ve bakımı gelen yerlerle ilgilenemediği için taraflar arasında çatışma çıkmaktadır.¹⁵⁶

Mağratülmehd'de girip çıkılan kuzey ve güney merdivenlerinin kuzey tarafı üzerinde Rumlar ve Latinler arasında hukukun nasıl uygulanacağı konusunda anlaşmazlık vardı. Rumların ayin alayının Hazreti İsa'nın doğduğu gece (Noel) Beytüllahim Kilisesi'nin güney merdiveninden Mağratülmehd'de girerek kuzey merdiveninden çıkmasından sonra ayin alayının içinden bir matranın tekrar güney merdivenden dini elbise ile girip ibadetini yaptıktan sonra dışarıya dini elbise ile mi yoksa sivil elbisesiyle mi çıkacağı konusunda taraflar arasında anlaşmazlık çıktı. Latinler eskiden beri kuzey merdiveni üzerinde hakları olduğunu iddia etmişler ve Rumların belirli günlerde kuzey merdivenini kullanmasını kabul etmiş olsalar da şimdiye kadar Noel gecesi matranın dini elbise ile kuzey merdivenini kullanarak Mağratülmehd'den çıkmasına izin verilmemiştir. Latinlere göre matranın Mağratülmehd'den ibadetini yaptıktan sonra dini elbiseleriyle durmasına gerek yoktur. Dini elbisesini çıkaran matran kuzey merdivenini kullanmakta serbesttir. Kudüs Mutasarrıfı Tevfik Bey Latinler ile Rumlar arasındaki bu sorunun Noel'e kadar çözülmemesi halinde taraflar arasında çatışma çıkmasından endişe etmekte olup Tevfik Beyin endişesini Fransa Konsolosu da paylaştı.

Latin iddialarına göre teamül eskiden beri bu doğrultuda olmasına rağmen Rum Matranı dini elbise ile kuzey merdivenini kullanmasından sonra Latinler Fransa Konsolosluğu aracılığıyla olayı Kudüs Mutasarrıflığı nezdinde protesto ettiler. Bir sene sonra olayların tekrar etmesi ve Kudüs Mutasarrıfının bunu engellememesi üzerine Fransa Konsolosu girişimlerde bulunmuşsa da sonuç alamadı. Latinler ise yaşananlara tepki gösterdiler. Fransa Konsolosu seneye olayın tekrarlanmayacağı ve sorunun onların lehine olacak şekilde çözüleceğinin sözünü verdi.

1896 yılında yine Noel gecesinde Latinler Rum Matranın Mağratülmehd'den dini elbiselerle çıkmasına karşı durmak için sopa ve silah kullanmak için bulundururken Rum mataranın geçmekte ısrarcı olmasından dolayı büyük bir çatışma çıkmak üzereyken Fransa Başkonsolosu Latinlere meselenin çözülmediği için

¹⁵⁵ BOA, BEO, 217/16248-1, 10 Haziran 1893.

¹⁵⁶ Nur Özmel Akın, A.g.e, s.89.

matrana engel olmayı bırakmalarını istemesine rağmen talebi kabul edilmedi. Başkonsolos bu sefer Fransa Cumhuriyeti adına söz verdiği gibi Rum Matranın buradan geçmesini ve mahalli idarenin buna engel olmamasının Rumları haklı çıkarmayacağını söyledi. Ayrıca Fransa Sefaretine Rum Matranın tekrar oradan geçmesinin önlenmesi için hükümet ile görüşerek sorunun Latinlerin istediği şekilde çözülmesini tavsiye etti.

Tevfik Bey Kudüs'e geldiğinde sorun hâlâ çözülmemiş ve hükümetin elinde sorunu çözecek malumat yoktu. Önceden ayinlerde görevli sivil ve askeri memurların ifadelerinden bir sonuç çıkmadı. Tevfik Bey hükümet ile yaptığı görüşmelerden bir sonuç alamadı. Bir çözüm yolu bulamayan Tevfik Bey artık durumu olayın alacağı şekle göre idare etmek niyetindedir ve bunu hükümetin talimatıyla yapmak istediği bir sırada Sadrazam Halil Rıfat Paşa kendisine olaya Rusya'nın müdahale ettiğini sorunun Rumlar lehine çözülmesini istedi.

Fransa Başkonsolosunun verdiği sözü tutamayacağını düşünen Tevfik Bey Noel'in yaklaşması ile Latinlerin kızgın olduğunu gördü. Olayların Noel'de içinden çıkılmaz bir hal almaması için Rumlar ile konuşarak şöyle bir çözüm bulundu: Noel gecesi Rum ruhbanların ayin alayıyla güney merdivenden girip kuzey merdiveninden çıkmasından sonra Rum matranın tekrar güney merdiveninden girip ibadetini yaptıktan sonra üstünde dini elbisesi olduğu halde kuzey merdiveninden çıkmak yerine önceden mağarada bırakılan ruhban ibadetini yaptıktan sonra kuzey merdiveninden çıkar. Böylece ruhban kuzey kapısını iki kere kullanmamış olacaktı.

Yapılan değişiklik Latinleri biraz rahatlatmış olsa da aralarında çok katı kimseler vardı. Bu geçici çözüm ile güvenliğin daha rahat sağlandığını anlatan Tevfik Bey Fransa'nın sıkı olmayan tavrının işini kolaylaştırdığını ifade etti ve bunu Fransa'nın müttefiki olan Rusya'yı gücendirmek istememesine bağladı. 1899 yılında aynı uygulamayı yapan Tevfik Bey yine iyi bir sonuç aldı. Kudüs'e gelen yeni Fransa Başkonsolosunun uzlaşmacı tavrı ile taraflar arasında anlaşma sağlanmış oldu. Anlaşmaya göre Patrik Damyanos Mağratülmehd'de ibadetini yaptıktan sonra Rum Matranın çıkış için kuzey merdivenini kullanmasından vazgeçti. Mağratülmehd'din on beş günde bir temizliği için ise Rumlar kuzey merdivenlerini kullanabilecekti.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Tevfik Bey, **a.g.e.**, s. 106- 112.

II. BÖLÜM: II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KUDÜS RUM PATRİKHANESİ

Osmanlı Devleti'nde millet sisteminin temeli İslam dininden olmayan kitap indirilmiş tek tanrılı dinlerin mensuplarının zimmi statüsünde himaye edilmesidir.¹⁵⁸ Temelde insanları dinlerine göre ayıran bu sistem tarih sahnesine uluslaşma kavramının çıkmasıyla farklı bir boyut aldı. II. Mahmut'un Hristiyanları, Müslümanları ve Yahudileri sadece ibadet yerlerinde farklı olarak görüp onun dışında devletin gözünde eşit olduklarını söylemesi Avrupa tarafından millet sisteminin bölünme şeklinde bir tarife sokulmasının önüne geçmek istemesindendir. Osmanlılık kavramı ilk olarak Tanzimat Fermanında yer almış ve gayrimüslimler için hakaret içeren ifadeler kaldırıldı. Hristiyanların mahkemedeki tanıklıkları kabul edildi. Şahitler kendi inandıkları kitap üzerine yemin edebileceklerdi. Islahat Fermanı ile Hristiyan cemaatlerinin uluslaşma yolu açıldı. Bir başka deyişle kilise meclislerine ruhban olmayan sivil insanların dahil olmasıyla Hristiyan cemaatlerinin uluslaşma ve laikleşmesinin süreci hızlandı.¹⁵⁹

Kanunu Esasi'nin sekizinci maddesinde Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında bulunan insanlar Osmanlı olarak kabul edilmiştir. Böylece anayasa seviyesinde Osmanlı vatandaşlığının altı bir kez daha çizildi. Osmanlı Devleti'nde yaşayan toplulukların farklı etnik yapılardan ve dinlerden gelmesi nedeniyle ortak bir ülke kavramı pekiştirilememiştir. Devletin zayıf düşmesi ve Fransız İhtilali ile yayılan milliyetçilik düşüncesi Hristiyanlar üzerinde etkili oldu. Bu düşüncüyü Avrupa devletleri kendi çıkarları doğrultusunda kışkırtarak ülkenin bölünmesine sebep oldular. Osmanlı bunlara karşılık olarak "İttihatı Anasır" olarak ifade edilen ortak coğrafya ve vatanda yaşayan Osmanlılık fikrini yerleştirmeye çalıştı. 1869 senesinde çıkarılan Osmanlı Tabiiyeti Kanunu'nda Tanzimat ve Kanunu Esasi'de Osmanlı vatandaşlığı vurgulandı.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Kemal Karpat, **a.g.e**, s.287.

¹⁵⁹ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 19 b, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s.s., 216,176, , 228.

¹⁶⁰ Sina Akşin, Sarp Balcı, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, 2b, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.s., 149,156.

II. Meşrutiyet devri Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde önemli bir yer işgal eder. Yaklaşık olarak iki yüz yıldır devam eden Osmanlı Devleti'nin dağılmasının önüne geçmek için ülkedeki farklı ırk ve dini toplumları Osmanlılık düşüncesi çevresinde kenetlemeyi meşrutiyet yönetimi amaç edindi. Dönemin düşünürleri açısından Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde olan tüm toplumların farklılıklarının üzerinde olacak olan bir Osmanlı vatandaşı figürünü ortaya çıkarılmasıyla devletin parçalanması önlenebilecekti. Ayrıca yönetimin anayasal bir temele dayandırılması ile ülkedeki farklı unsurlar devletin yönetimine dahil olabilecek ve Avrupalı devletler Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale edemeyecekti.¹⁶¹

Aydınların Osmanlılık kimliği üzerinde meşruti bir yönetim kurmak istemelerinin en önemli sebebi 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali nedeniyle milliyetçiliğin yayılmasıyla millet sisteminin zayıflaması ve sorunlu hale gelmesidir.¹⁶²

1908 yılının haziran ayında İngiltere Kralı ile Rus Çar'ının Reval'de bir araya gelerek İstanbul, Boğazlar ve Makedonya hususunda görüştükleri bilgisinin duyulması ile İttihatçılar harekete geçmeye karar verdiler. İngiltere'nin 1878 yılında izlediği siyaset ile Osmanlı Devleti'nin zararına olacak anlaşmalara girebileceği ortaya çıkmıştır. İngiltere'nin siyasi tercihleri devletin dağılmasının hızını giderek artırdı. Almanya'nın Avrupa'da etkisini hissettirmesi ile İngiltere Rusya'ya yanaşmaya başladı. İngiltere ve Rusya'nın yakınlaşması devlet için çok büyük bir tehdittir. İttihatçılara göre meşruti yönetimi altında yapılacak seçim ile kurulacak güçlü bir hükümetin olması hayati bir ihtiyaçtır. Balkanlar özelinde halkın şikayetlerini vekilleri aracılığıyla dile getirebilecekleri bir meclisin olması Batılı devletlerin baskılarını azaltabilir ve istikrarlı bir hükümet ile de bu baskılara karşılık verilebilirdi.¹⁶³

1877 yılında yapılan seçimde mebusların vilayet meclislerince görevlendirilmesine rağmen 1908 yılında Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile yapılan seçimle daha geniş halk kitlelerine hitap etmiştir. Meclisin açılışı sırasında şiiirler

¹⁶¹ Hasan Taner Kerimoğlu, **İttihat- Terakki ve Rumlar 1908-1914**, Libra Kitap, 3.b., İstanbul, 2018, s.s., 15,16.

¹⁶² M. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902) C.1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s., 70.

¹⁶³ Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, 10.b., İmge Kitapevi, Ankara, 2015, s., 274.

okunmuş, halk marşlar söylemiş ve oyunlar oynandı. Meşrutiyetin ilanı ile Osmanlı kavramı pekiştirilmek istense de farklı etnik unsurlara ve dinlere mensup insanlar ortak bir vatan düşüncesinde birleşmek azminde olmadılar.¹⁶⁴

1908 seçimlerinde Osmanlı Devleti 126 seçim bölgesine ayrılmıştı ve bu ayırım yeni bir coğrafi oluşum meydana getirdi. Seçim bölgelerindeki halkın oluşan yeni bölgeler nedeniyle yerel kimlikleri pekiştirildi. Seçilen mebuslar dini cemaatlerin değil seçildiği bölgenin mebusları oldu. Meşrutiyet'in ilanı ile özgürlük ortamı doğmuş olsa da devlet bu özgürlüğün ayrışmalara yol açmasını engellemek için adımlar attı. 1909 yılında çıkarılan Cemiyetler Kanunu ile dini ve ırki farklılıkları temel alan yapılaşmalara gidilmesi yasaklandı.¹⁶⁵

Meşrutiyet yönetimi ülkedeki farklı unsurların bir arada yaşama düşüncesini gerçekleştiremedi. Ermeni Taşnaklar Avrupa'nın dikkatini çekmek için Doğu Anadolu'da eylemlerine başladı. Makedonya'daki Yunan çeteleri Osmanlı aleyhine faaliyetlerini sürdürdü. Yunanlıların Kıbrıs ile ilgili istekleri ortaya çıktı ve Meclisteki Rum mebusları ülke taşrasında Rum memur ve subayların sayılarının artırılmalarını istediler. Arnavutlar Meşrutiyet ile özerkliklerini kavuşacaklarını düşünüyorlardı.¹⁶⁶ Meşrutiyet ilanı ile devletin bütünlüğü korunmak istenmiş ise de ortaya çıkan durum istenilenin tam tersi şeklinde oldu. Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. Girit Adası Yunanistan ile birleşeceğini açıkladı. Avusturya ise Bosna-Hersek'i topraklarına kattı. Toprak kayıpları Meşrutiyet rejimine büyük zarar verdi.¹⁶⁷

II. Meşrutiyet'in ortaya çıkardığı özgürlükçü ortam ile Osmanlı Devleti'ndeki farklı unsurlar kendi hakları için mücadeleye giriştiler. Farklı her unsur kendi haklarını elde ederek uluslaşma bilincinde yol alırken çalışmamızın konusunu içeren Kudüs Rum Patrikhanesi ile yerli Arap Ortodoksları arasında eski düzenin sürdürülmesi ile Meşrutiyet yönetiminin getirdiği yeni hakları talep edilmesi üzerinden çatışmalar yaşandı. Osmanlı Devleti tarafından kiliselere verilen hak ve imtiyazları ruhbanların yerli halk ile paylaşmamak istemediler. Yerel halk ise kilise

¹⁶⁴ Yuval Ben- Bassat, Eyal Ginnio, **Jön Türklerin Filistin'i** 1.b., Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 31.

¹⁶⁵ Feroz Ahmad, **Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar**, 1.b., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, s.146.

¹⁶⁶ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye C.2.**, 1.b., E Yayınları, 2017, s.s.,344,345.

¹⁶⁷ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, 6.b., İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2019, s.,55.

yönetimine dahil olmak talebindedir. Çünkü kendilerini devletin eşit vatandaşları olarak görüyorlar ve bu eşitliğin dini kurumlara da yansması taraftarıdır. Ruhbanlar ise hak ve imtiyaz paylaşımına yanaşmamışlardır. Çatışmalar bu çekişme sonucunda ortaya çıktı. Devlet ise yaşanan çatışmaları engelleme için taraflar arasında bir denge oluşturmaya çalıştı.

2.1. II. Meşrutiyet Döneminde Kudüs Rum Patrikhanesi'nin Ekonomisi

2.1.1. I. Dünya Savaşına Kadar Kudüs Rum Patrikhanesinin Ekonomisi

II. Abdülhamit döneminde olduğu gibi Meşrutiyet yönetiminde de devlet ile patrikhanenin ekonomik ilişkileri istikrarsız bir tablo ortaya çıkarmıştır. Bölgede yaşanan ekonomik sorunlar yerli halk ile patrikhane arasında sorunlara neden olmuştur. Kudüs'te yerli Ortodoksların vakıflarına ait binalarda patrikhanenin ruhbanları yaşamaktadırlar ve kiralarını ödemeye yanaşmadılar. Yerli halk ise kiraların ödenmemesini eskiden beri süre gelen haklarına tecavüz olarak saydılar. Ruhbanların kiraları ödememekte direktmeleri yerli halkı kışkırttığından hükümet patrikhaneye kiraların ödenmesi hususunda tavsiyede bulundu.¹⁶⁸ Patrikhanenin elde ettiği gelirler üzerinden taraflar arasında çatışmalar eksik olmamaktadır. Patrikhanenin senelik gelir seviyesinin belirlenmesi konusunda ruhbanlar ile yerli Ortodokslar arasında farklı iddialar ileri sürüldü. Yerli Ortodokslara göre II. Abdülhamit döneminde Yunanistan'dan ve civar adalardan gelenler Filistin'e yerleşmiş ve buradaki vakıfları ve ziyaretgahları hile ve desise ile ele geçidiler. Ayrıca yerli Ortodoksları buraların gelir ve yönetimine dahi etmedikleri gibi patrikhanenin geliri olan 167 bin lirayla mektep, medrese açmamışlar ve bu geliri akraba ve yakınları için kullanmadılar. Patrikhane ise gelirin 60 bin lira olduğunu iddia etti. Yerli Ortodokslar ise patrikhanenin Rusya'daki vakıflarından 90 bin lira gelir elde ettiğini ayrıca ziyaretçilerin verdiği sadakalar ile bu gelirin 167 bin liraya ulaştığı düşüncesindedir. Hükümet ise tarafların iddiaları nedeniyle patrikhanenin senelik gelirinin belirlenmesini istedi.¹⁶⁹

¹⁶⁸ BOA, BEO, 3479/260876-1,2, 25 Ocak 1909.

¹⁶⁹ BOA, BEO, 3652/273893-1,4, 24 Ekim 1909.

Yerli Ortodoksların iddialarına göre Kudüs'te bulunan vakıfların Patrik tarafından Fransa Konsolosuna ve Yunanlılara satılacak ve sonuçta yerli Ortodokslar Yunan sömürgesi haline gelecekti. Ancak yapılan incelemede patrikhanenin Yunan uyruğundan kimseye herhangi bir mülk satmadığı ortaya çıktı. Nikoforos adında bir rahibin arazisi vefat etmesi nedeniyle Manastıra geçti ve bu arsanın bir parçası Manastırın yararına olacak şekilde Fransa Konsoloslusuna satıldı. Manastırın Patrikhaneye bağlı olmasından dolayı Patrikhanenin mülklerine dışarıdan müdahale söz konusu değildir.¹⁷⁰

Patrikhane ile yerli Ortodokslar arasında arasındaki ekonomik uyumsuzluk gelirlerin taraflar arasında adaletli bir şekilde paylaşılmamasından kaynaklanmaktadır. Patrikhane ruhbanları kilise gelirlerini tekellerinde bulundurmak isterlerken yerli Ortodokslar gelirlerden pay almak ve gelirlerin kendi ihtiyaçları doğrultusunda harcanmasını talep ettiler. İncelediğimiz belgelere göre devletin elinde gelirlerin senelik miktarı konusunda tarafları ikna edecek bir argüman bulunmuyor. Yerli Ortodoksların ruhbanlardan kira gibi alacaklarını düzenli şekilde tahsil etmelerini sağlayacak bir sistem olmadığından taraflar arasında çekişmeler yaşandı. Fransa'nın farklı bir mezhep ve etnik yapıya dahil olmasıyla beraber Yunanlılarla aynı mezhebe mensup olmalarına rağmen Yerli Ortodoksların bölgede Yunanlıların mülk sahibi olmasını Yunan sömürgesi olmakla eş tutmaları dinsel ve mezhepsel birlikteliğin önceliğini sorgulatmaktadır. Sıradan bir arazi satışına yerli Ortodoksların bu kadar büyük bir tepki göstermesi sorunun çözümden uzak olduğunun göstergesidir. Vakıf yönetimine dahil edilmeyen yerli Ortodokslar ruhbanların gelirler üzerindeki tek taraflı tasarruflarına karşı çıkmaktadırlar. Çünkü kiliseler dini bir kurum olmasının yanında ekonomik bir getirisi olan da bir kurumdur.

¹⁷⁰“Şeran ve kanunen beyi menü Kudüs'teki evkafımızın mütevellî patrik tarafından ruhbanı nakil ve defterden mülkiyete nakil suretiyle Fransa Konsolosuna ve Yunan tebaalarına fûruht edileceğinden efradı milletin hukukunu muhafaza ve bu sureti muameleden evkafımızın Yunan Müsta'meresi haline ifrağından vakaye olmasını sureti kat'ide mutasarrıflığa ve defteri hakani memurluğuna bildirilmesi adalet mutlak namına müsterhimdir.”, **BOA, DH. İD**, 116/31-5,7, 8 Ağustos 1911.

2.1.2. I. Dünya Savaşı Döneminde Kudüs Rum Patrikhanesi'nin Ekonomik Durumu

I. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan olağanüstü hâl Kudüs şehrinin mali yapısını olumsuz etkiledi. Osmanlı ordusunda görevli olan İhsan et- Tercüman'a göre gıda fiyatları çok yükseldi ve yakın zamanda halkın yiyecek bir şey bulamayacağı söylentilerinin halk içinde yayılmaya başladı. Bölgede çekirgelerin yayılması ile yiyecek sıkıntısı baş gösterdi. Yerel idare çekirge istilasının önüne geçebilmek amacıyla halkı çekirge öldürmeye sevk etti. Dışarıdan getirilen malların haricinde bölgede yetişen ürünler dahi ulaşılamaz oldu. Kudüs'te buğday bulunamadığından belediye halka ekmekçi düzenli şekilde dağıtamadı. Dağıtılan ekmeklerin ise kalitesi çok düşüktü.¹⁷¹ Ancak patrikhane mali yardımlar savaştan önce başladı. Dördüncü Ordu Kumandanlığı aracılığıyla Patrikhaneye para gönderilmesi kararı verildi.¹⁷²

Savaşın başlaması ile patrikhane Rusya ve diğer yerlerde bulunan mülklerinin gelirlerinden mahrum kaldı. Filistin'deki hayır kurumlarının gelirlerinin zaruretten dolayı durmasıyla bölgedeki Hristiyanlar zor duruma düştü. Mali sıkıntıların önüne geçebilmek amacıyla patrikhane yüksek faizle borç bulmaya çalıştı ve buna mecbur olduğunu hükümete söyledi. Para ihtiyacını karşılamak için farklı yollar arayan patrikhane mülklerinin bazılarını satmak istemişse de satışın mülklerin değerinin çok altında olacağı için mali sıkıntıları çözmek yerine daha da şiddetlendireceği göz önünde bulundurularak satıştan vaz geçildi. Patrikhaneden alacağı olanların mahkemeye baş vurmasıyla mali sıkıntı içinden çıkılmaz bir hal aldı. Patrikhane de yardım edilmesi için hükümete çağrıda bulundu.¹⁷³

Savaş nedeniyle Patrikhane Rusya'da bulunan çiftliklerin gelirlerinden, kutsal yerlerin ziyaretçilerinden gelen sadakalar ve diğer yabancı Ortodokslar tarafından gönderilen gelirlerden mahrum kaldı. Ayrıca halk "aidat-ı mezhebiye"lerini yokluktan dolayı ödeyemedi. Okullardan ve hastanelerden halkın ücretsiz yararlanması nizamnameye göre patriğin sorumluluğunda olsa da parasızlıktan halka hizmet sunulamadı.

¹⁷¹ İhsan Et- Tercüman, **Çekirge Yılı Kudüs 1915-1916**, 1b, Klasik Yayınları, 2012, s.s, 215,260,262,287.

¹⁷² BOA, DH. ŞFR, 515/13-1, 14 Aralık 1913.

¹⁷³ BOA, BEO, 4408/ 330567-3, 13 Nisan 1916.

İki seneden beri patrikhanenin gelirleri savaş nedeniyle kesildi. Patrikhanenin sorunları dikkate alınarak patrikhaneye beş bin lira verilmesi üzerinde duruldu.¹⁷⁴ Meclisi Vükela'dan çıkan karar sonucunda Harbiye Nezareti'nin örtülü ödeneğinden patrikhaneye beş bin lira verilmesi kararlaştırıldı.¹⁷⁵ Savaşın sonunda ise Kudüs'ün devletin sınırları dışında kalmasına rağmen 1918 yılında patrikhaneye Harbiye Nezaretinden borç verilmesi kararına varıldı.¹⁷⁶

2.2. 1908-1910 Yılları Arasında Kudüs Rum Patrikhanesi'ndeki Siyasi Olaylar

Osmanlı Devleti'nde Rum Patrikhanesi ve patrikhaneye bağlı Hristiyanlar toplumunda siyasi, ekonomik ve kültürel olarak büyük yer tutular. İstanbul'un Osmanlılar tarafından yönetilmeye başlanmasıyla patrikhane Osmanlı Devleti'nde pek çok açıdan ayrıcalıklı ve ülkedeki diğer Hristiyanlara karşı üstün olan bir dini kurum haline geldi. İstanbul'un yönetimini Osmanlılar almadan önce de devletin yayıldığı coğrafya gereğince birçok farklı mezhebe bağlı olan Hristiyan'ı yönetimi altına almış ve onlarla Müslümanlar şartları belirlenmiş bir uyum içerisinde yaşadılar. Kiliseler ise Avrupalı devletlerin desteğini alarak Osmanlı Devleti ile bir mücadeleye girmedi.

On yedi ve On sekizinci asırlarda Avrupa'dan gelen Katolik propagandası ve on dokuzuncu asırda Protestanlığın Osmanlı coğrafyasında etkili olması Osmanlı patrikhanelerinde tepkiye neden oldu. Tanzimat devri ile Avrupa'nın farklı Hristiyan mezheplerinin propagandalarının yayılması ve eğitimin seküler bir zemin bulmaya başlaması Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin nüfuzuna darbe vurdu.

Rum Ortodoks Patrikhanesi kendisine bağlı olan farklı dil ve etnik yapıdan olan Hristiyan cemaatlerindeki Avrupa tesiri ve seküler düşünceye karşı direnç gösterdi. Milliyetçiliğin yayıldığı bir dönemde patrikhanenin etki alanı azaldı.¹⁷⁷ Patrikhanenin milliyetçiliğin yayılmasına tepkisini Kudüs Patriği Anthimos'un kaleme aldığı ve İstanbul'da yayımlanan "Pederler Öğretisi" risalesinde Fransız

¹⁷⁴ BOA, BEO, 4408/330567-1, 13 Nisan 1916.

¹⁷⁵ BOA, MV, 201/ 53-1, 13 Nisan 1916.

¹⁷⁶ BOA, MV, 212/7-2, 5 Mayıs 1918.

¹⁷⁷ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler 1**, 1.b., Turhan Kitabevi, Ankara, 2000, s.s., 285,286.

Devrimi'nin düşünsel sistemini "Allahsız Fransız fikirleri" diyerek eleştirmesinde görebiliriz.¹⁷⁸

Tanzimat ile Cemaat meclislerinin kurulup ve sivil halkın meclise dahil olmasıyla Ortodoks mezhebinin bir anlamda sekülerleşmesinin adımı atıldı. Ancak Kudüs Rum Patrikhanesi'nin yönetimi sivil halkın yönetime dahil olmasını tehdit olarak görerek buna karşı çıktı.¹⁷⁹Yapılan reformlar ile cemaatsel yapının sekülerleşmesi Ortodoks Kilisesi'ni dini bir yapıdan ulusal bir yapı şekline de dönüştürmeye başladı. Ortaya çıkan gelişmeler ise ulus-devlet anlayışının bir yansımasıdır. Uluslaşma fikrinin farklı merkezlerde yer edinmesiyle, Ortodoks mezhebi de çok merkezli oldu.¹⁸⁰ Yunanistan'ının bağımsızlığının sonuçlarından biri İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesinin zayıflamasıdır. 1829- 1831 yılları arasında Yunan Kilisesi Fener Rum Patrikhanesi'nden ayrıldı. Yaşanan olayların etkisiyle Bulgaristan'ın farklı yerlerinde olduğu gibi Filibe şehrinde Bulgar ve Rum din adamları arasında kanlı olaylar yaşandı. Bulgar ve Rumlar arasındaki çatışmalar devletin Bulgar Eksarhisası'nı tanımasıyla sonuçlandı. 1878 yılında Arnavutlar,1879 yılında Belgrad merkezli Sırp Kilisesi ve 1885'te Romanya Fener Patrikhanesi'nden ayrıldı.¹⁸¹

Kırım Savaşı'nın ardından ilan edilen Islahat Fermanı ile Bulgarlar talepleri için bir motivasyona sahip oldular. Bulgarların çoğunluk olduğu bölgelerde vazifeli Rum piskoposlar hakkında Bab-ı Ali'ye şikâyet haberleri gitmeye başladı. Bunun üzerine Bab-ı Ali 1857 yılının kasım ayında Fener Rum Patrikhanesi'ne Ortodoks temsilcilerin nasıl seçileceğini ve diğer dini faaliyetleri ayrıntılı şekilde anlatan bir talimatname gönderdi.

Fener Rum Patrikhanesi Bab-ı Ali'nin talimatnamesine rağmen Bulgarların yaşadığı bölgelerdeki piskoposlara kurulacak olan ruhani meclis için İstanbul'a ellerinden geldiği kadar az sayıda Bulgar temsilcinin göndermelerini emretti. Patrikhaneden böyle bir emir gelmeseydi de Rum piskoposların niyeti bu yöneydi.

¹⁷⁸ Yorgo Benlisoy, Elçin Macar, **a.g.e.**, s., 40.

¹⁷⁹Demetrios Stamatopoulos, **Metarrithmysi kai ekkosmikeusi: pros mia anasynthesi tis istorias tou Oikoumenikou Patriarxeiou ton 19o aiona** "Reformation and Secularization: towards a Reformulation of the History of the Ecumenical Patriarchate in the 19th Century" (Athens: Alexandria, 2003), akt; 20-21 Konstantinos Papastathis ve Ruth Kark, "Orthodox Communal Politics in Palestine after the Young Turk Revolution (1908-1910)1, **Jerusalem Quarterly** 56-57, s.s., 119,120. (Erişim: 10.08.2021).

¹⁸⁰ **A.g.e.**, s.120.

¹⁸¹ İlber Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, 8.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.s., 30,31.

Sonuçta Rum piskoposların yaptıklarından dolayı ruhani meclise sadece dört Bulgar temsilci dahil oldu. Rumlar ise kırk iki kişi ile temsil ediliyordu.

1858 yılının ekim ayında toplanan ruhani meclisin Bulgar üyeleri yalnızca Bulgarlardan oluşan yerlere Bulgar piskoposu atanmasını ve nüfusu karışık yerlere ruhbanın etnik yapısına bakılmaksızın Rumca ve Bulgarca'yı ileri seviyede bilmesi şartıyla atanmasını talep etmişlerse de Bulgar üyelerin talepleri üzerinde durulmadı.

Ruhani meclise taleplerini kabul ettiremeyen Bulgar temsilciler oturumları protesto ederek terk etmeye başladı ve bazı ruhbanlar ise istifa etti. Mecliste varlık gösteremeyen Bulgar temsilciler halktan bağımsız patrikhane için Bab-ı Ali üzerinde baskı kurmalarını istedi.

Meclis üyesi Rum Stefan Karateodori konuşmasında Bulgarların taleplerinin kanuna karşı olduğu için reddedilmesi gerektiğini söyledi. Ona göre Bulgarlar “müşterek” ve “ulu” Ortodoks Kilisesi'ne filetizm (din ve kilise kavramlarının ulus düşüncesi ile ortak hale getirilmesi) fikrini katmak istiyorlar.

Bulgarlar ise Stefan Karateodari'nin ifadelerine tepki gösteler. Karşı konuşma olarak Gavril Kristeviç; ortak kilise yönetimine filetizm düşüncesini asıl Rumlar sokmuştur ve İskenderiye, Kudüs, Antakya, Ohri, Tırnova ve diğer otosefal (müstakil olarak piskopos veya metropolit tayin edebilen Ortodoks kiliseleri) Ortodoks kiliselerinin haklarını ellerinden alarak bu yerlere Rum ruhbanlar atamışlardır. Patrikhanelerde vazifeli olanların hepsi Rum kökenliydi. Asırlardır ruhani görevlere Bulgar, Sırp, Arap, Süryani ve Kıpti gibi başka kökenlerden kimse atanmamıştır, şeklinde cevap verdi.¹⁸²

Kudüs Rum Patrikhanesi'ndeki Helenizm'in ağırlığını Bulgar hacı Mihail Macarov'un anılarında görebiliyoruz. Aziz Nikola Manastırı'nın kiliselerin birinde ayine katılanların çoğunluğu Bulgar hacılardır. İncil'den bir kısmı Slavca okumak isteyen Mihail Macarov'un elinden İncil'i bir ruhban alıp götürdü. Yaşanan hadiseye Bulgar hacılar çok içerlediler ve Kudüs Patriğine şikâyetle bulundular. Mihail'in arkadaşı Zağralı Stoil hadiseyi İstanbul'daki tüccar arkadaşı Gavril Moravenov'a mektupla iletti ki Bulgarlar Kudüs'te yaşananları öğrensinler.

¹⁸² Hristo Stombolski, **İmparatorluğun Zor Yılları (1858-1878)**, 1.b, Kitap Yayınevi, İstanbul, s.s., 49-51.

Bulgar hacılar memleketlerine döndüklerinde İstanbul'da yayımlanan "Makedoniya" gazetesinde bir haber çıktığını haber aldılar. Yaşanan olaylar etkisini Bulgarlar üzerinde sürdürmeye devam etti. Halk tanrının sadece Yunaca mı konuştuğunu, kendilerinin bilmedikleri bir dille ibadet eden bir kiliseye gidip Slavcanın aşağılanmasına tahammül etmek zorunda mı olduklarını sorguladı ve Bulgarlar hacca gitmez ise Kudüs Patrikliği ile ruhbanlarının mahvolacakları ve Rum hacılarının Bulgar hacılarına göre sayılarının az olduğu, giden Rumların da kiliseye bağış da yapmadığı şeklinde serzenişte bulundu.¹⁸³

Balkanlarda yaşananlardan Suriye coğrafyasında yaşayan Arap Ortodoksları etkilendi. Antakya Patrikhanesi'ndeki Rum ruhbanların hegemonyasına karşı yerel Arap Ortodokslar ayaklandı. Bir dalga gibi yayılan başkaldırı Kudüs Patrikhanesi'ni de etkisi altına aldı. Kudüs Patrikhanesi'nin Rum ruhbanları bölgedeki kutsal yerler üzerinde tarihsel geçmişe dayandırıdıkları bir sahiplik duygusu içinde oldukları için Arap Ortodoksları yönetime katmadılar. Rum ruhbanlarının bu tavrı Ortodoks mezhebini ulusal bir çerçeve içine aldıklarını gösterdi.¹⁸⁴ Ancak Helenizm ve Rum ruhbanlarının Kudüs Rum Patrikhanesi üzerindeki egemenliklerine karşı çıkan Arap Ortodokslar kendilerinin patrikhanenin yönetimine dahil edilmelerini istediler.¹⁸⁵

Arap Ortodoksların Rum ruhbanlarına karşı ilk tepkisi 1872 yılında Patrik Kyrill'in görevinden azledilmesiyle ortaya çıktı.¹⁸⁶ Yerel Arap Ortodoksların sorunlarıyla ilgilenmek amacıyla "Ulusal Ortodoks Derneği" kurulsada bu yapıdan bir sonuç alınamadı. 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya "Filistin Ortodoks Cemiyeti" üzerinden Arap Ortodoksları ile ilgilenmeye başladı.¹⁸⁷ Filistin Ortodoks Cemiyeti Arap Ortodokslarına yönelik olarak eğitim faaliyetleri başlattı. 1895 yılında cemiyetin 18 okulu, 50 öğretmeni ve binden fazla öğrencisi vardı. Bu okullarda Rusça öğretildiği gibi Arapça da öğretiliyordu. Bölgenin entelektüel Arap Ortodoksları bu kurumlardan ve St. George Okulu ve Kudüs'te bulunan Colle'ge de

¹⁸³ Mihail Macarov, **a.g.e**, ss, 80,81.

¹⁸⁴ Konstantinos Papastathis ve Ruth Kark, **a.g.m**, ss, 120,121.

¹⁸⁵ Yuval Ben- Bassat ve Eyal Ginio (Ed.), **Late Ottoman Palestine The Period Of Young Turk Rule**, IB, Touris, London, 2011, s.224

¹⁸⁶ Bertram, Anton Sir and Harry Charles Luke, **Report of the Commission Appointed by the Government of Palestine to Inquire into the Affairs of the Orthodox Patriarchate of Jerusalem** (Humphrey Milford, 1921), s. 72, akt; **A.g.e**, 224.

¹⁸⁷ Hopwood, Derek, **The Russian Presence in Syria and Palestine 1843–1914: Church and Politics in the Near East** (Oxford, 1969), akt, **A.g.e**, 224.

Freres (1875) gibi misyoner okullarından yetişerek patrikhanenin yönetiminde söz sahibi olmaya çalışacaklardı.¹⁸⁸

Meşrutiyetin ilanının tarih okumalarında daha çok nüfusu ve siyasi gücü fazla olan topluluklardaki etkisi üzerinde duruldu. Osmanlı Devleti'nde ağırlığı fazla hissedilmeyen toplulukların Meşrutiyet yönetimine nasıl baktıkları ve onlardan nasıl etkilendikleri konusu tarih kitaplarında yeteri kadar yer edilemedi. Devletin parçaları olan farklı uluslar Meşrutiyet ile kendi aralarında sert bir mücadeleye giriştiler ve eski rejimde ellerinden alındığını düşündükleri haklarını elde etmek için bu dönemi bir fırsat olarak gördüler. Her topluluk kendi iç devrimlerinin peşine düştü. Meşrutiyet ile devletin tüm unsurları arasında eşit vatandaşlık ilkesine dayanan bir Osmanlı vatandaşlığı kavramı yaratılmak istendi. Ancak buna giden yolda ise toplulukların eski rejimlerin kendilerine verdikleri dini ve siyasi imtiyazlardan vaz geçmeleri gerekiyordu. Fakat bu durum farklı topluluklar arasında kaynaşmalara sebep oldu ve Meşrutiyet amacına ulaşma konusunda ilerleyemedi.¹⁸⁹

Kanunu Esasiye'nin 111.maddesine göre vakıfların gelirleri vakfın kurucularının miras şartlarına uygun olarak ve eskiden olduğu gibi idare edilerek yetimlere harcanacaktı. Bu harcamaları idare etmek amacıyla her kazada bir cemaat meclisi oluşturulacaktı ve düzenlenecek nizamnameye göre meclis her milletin seçilmiş kişilerinden oluşacaktı. Bu meclisin muhatabı mahalli idareler ve vilayet meclisleri olacaktı.¹⁹⁰ Halil El- Sakakni'nin hatırasına göre Arap Ortodokslar Kanunu Esasiye'nin bu maddesine dayanarak patrikhane yönetimine dahil olma hakkı elde etti.¹⁹¹

Kudüs Rum Patrikhanesi yönetimi Arap Ortodoksların bu iddialarına yine Kanunu Esasiye'nin 11 ve 118. maddeleriyle karşı çıktı.¹⁹² Madde 11'e göre dinlerin gerekleri serbestçe ifa edilebilir ve dini cemaatlere verilmiş olan imtiyazlar eskiden olduğu gibi söz konusu devletin himayesindedir. Madde 118'e göre ise; yürürlükte

¹⁸⁸ A.g.e, s, 224.

¹⁸⁹ Yuval Ben- Bassat ve Eyal Ginio, A.g.e, s,224.

¹⁹⁰ Anayasa.gov.tr/tr/ Mevzuat/önceki-anayasalar/ 1876 Kanunu Esasi, (Erişim:11.08.2021)

¹⁹¹ Al-Sakakni, **Khalil, The Diaries of Khalil Sakakini**: New York, Sultana, Jerusalem, 1907–1912, Volume I, edited by Musallam, Akram , p.291, akt; ¹⁹¹ Yuval Ben- Bassat ve Eyal Ginio , A.g.e, s.s.,226,227

¹⁹² Konstantinos Papastathis ve Ruth Kark, A.g.m, s, 124.

bulunan nizamnameler, adetler ve teamüller ileride çıkarılacak nizamnameler ve kanunlarla değiştirilmediği veya kaldırılmadığı sürece geçerlidir.¹⁹³

1895 Nizamnamesi ve 1897 yılında Patrik Damyanos'un Patriklik beratına göre Patrik yönetiminde bulunan Rum ruhbanlardan oluşan Kutsal Kabir Kardeşliği¹⁹⁴ özel manastır statüsüne göre başlarındaki patriğin emirleri doğrultusunda kilise ve manastırları yönetirler.¹⁹⁵ Patrikhane yönetimine göre 111. madde kurulacak cemaat meclislerinin patrikhane yönetimine dahil olmasını şart koşmamıştır. Maddede bahsedilen cemaat meclisi gerçek manada gücü olmayan bir denetim yapısıdır.¹⁹⁶

15 Eylül 1908 tarihinde Kudüs'te altı rahip ve on beş sivil şahsın da bulunduğu kırk kişilik bir meclis seçildi ve bu meclis 25 Eylül 1908'de Kanunu Esasiye'nin 111. maddesinin hükümlerinin yerine getirilmesi talebini Patrik Damyanos'a Halil El- Sakakani aracılığıyla sunmuştur.¹⁹⁷ Halil El- Sakakini Patrik ile aralarında geçen konuşmayı anılarında şöyle anlattı:

*“Patrik dedi ki: ‘Kilise dört veya beş kuşaktır koşulların ve durumların gerektirdiği iyi bilinen bir politikaya bağlı kalmıştır. Artık yeni bir anayasa var olduğuna göre bu politika değişmeli ama meclis toplanıncaya kadar hangi tedbirlerin alınacağını bilmiyoruz. Bu nedenle size olumlu ya da olumsuz bir cevap veremem. Bana öyle geliyor ki çok hızlı hareket ediyorsun ve Parlamento toplanana kadar beklesen çok daha iyi olur, çünkü o zamana kadar kademeli bir reform başlatabiliriz.’”*¹⁹⁸

Halil El-Sakaki patriğin amacının hakları elinden alınmış olanların haklarını iade etmek olduğu düşüncesindendir.¹⁹⁹ Patrik 1908 yılının ekim ayında Patrikhanenin mali yapısını ve gelirlerini yönetmek amacıyla İstanbul Fener Rum

¹⁹³ Anayasa.gov.tr/tr/ Mevzuat/önceki-anayasalar/ 1876 Kanunu Esasi, (Erişim:11.08.2021)

¹⁹⁴ Kutsal Kabir Kardeşliği için bkz, İhsan Satış ve Muhammet Ceyhan, **A.g.m**, ss, 694,695.

¹⁹⁵ “Ypomnima tis Synodou tou Patriarcheiu Ierosolymon pros ton M. Veziri Kiamil Pasha” [“Memorandum of the Synod of the Patriarchate of Jerusalem Addressed to the Grand Vizier Kiamil Pasha”], in, Timotheos Themelis, **Episima eggrafa peri ton dikaion tou Patriarcheiu Ierosolymon (1908- 1913) [Official Documents concerning the Rights of the Patriarchate of Jerusalem (1908- 1913)]** (Jerusalem: Press of the Convent of the Holy Sepulchre, 1914), p. 19-27, akt; Konstantinos Papastathis ve Ruth Kark, **A.g.m**, s,124.

¹⁹⁶ **A.g.m**, s,124.

¹⁹⁷ Yuval Ben- Bassat ve Eyal Ginio **A.g.e** s,227.

¹⁹⁸ Al-Sakakni, **A.g.e**, s, 227, akt; **A.g.m**, s,227.

¹⁹⁹ **A.g.e**, s,291, akt; **A.g.m**, s,227.

Patrikhanesini örnek alan bir “Karma Konsey” kurulmasını önerdi²⁰⁰, ancak öneri Patrikhane yönetimince kabul edilmedi.²⁰¹

Kudüs’ten İstanbul’a gelen telgraflarda Yerli Arap Ortodoksların hareketlerinin büyümeye başladığı görülmüş ve Arap Ortodoksların talepleri ise karma meclisin kurulması, Arap Ortodokslar için oturacak yerlerin inşası, hastane ve okulların yönetimine dahil olmak, patrik ve metropolitlerin seçimine katılma haklarının olması, Kamame Kilisesi’nde kendilerine bir bölümün ayrılması, metropolitlerin kendi dini binalarında yaşamaları ve Arap Ortodoksların da ruhani görevlere tayin edilmesidir.²⁰²

Yerli Ortodokslar “Kudüs-i Şerif Rum Millet Meclisi” imzasıyla Sadarete bir telgraf göndermiştir. Meclis Kudüs Mutasarrıfının kendilerine taleplerinin patrikhane imtiyazlarına aykırı olduğunu söylemesine karşı çıktı. Onlara göre imtiyazlar sadece ruhban sınıfına değil bölgedeki bütün Ortodoks cemaatine yöneliktir ve ruhban ile yerli Ortodokslar eşittir. Bunun dışında bir iddiada bulunanlar adalet ve Kanunu Esasiye’ye hükümlerine aykırı davranmış olur.²⁰³ Sadaret bu telgraf üzerine söz konusu meclisin araştırılmasını istedi.²⁰⁴ Kudüs Mutasarrıfının yaptığı incelemeler sonucunda Kanunu Esasiye’nin 111.maddesine dayanılarak ayanlardan birkaç zattan oluşan millet meclisi oluşturuldu ve yerli Ortodokslara göre altısı rahipten ve altısı yerlilerden oluşacak on iki üyeli meclisi kanun dairesinde cemaatin hukuk ve başka isteklerini gündeme getirmek hakkına sahip olacak ve kararlar patrik tarafından gözden geçirilecektir. Fakat patrikhane yönetimi yerlilerin taleplerinin teamüllere uygun olmadığı ifade etti, ancak nizamname üzerinde düzenlemeler yapılabileceği söyledi.²⁰⁵

Kanunu Esasiye’nin 111.maddesinin hükümlerine göre yerli Ortodoksların oluşturulmasını talep ettikleri meclisin patrikhane imtiyazlarına dokunmamak şartıyla oluşturulmasına Patrik Damyanos Efendi tarafından onay verilmesi ve yerli papazların aynı yapamadığı ve anlaşmazlık nedeniyle kapalı olan kilisenin patrikhane tarafından tayin edilecek ruhban vasıtasıyla açılarak ayin yapılması kararının Patrik

²⁰⁰ Timotheos Themelis, **A.g.e**, s.126.

²⁰¹ Derek Hopwood, **The Russian Presence in Syria and Palestine, 1843-1914: Church and Politics in the Near East** (Oxford: Clarendon Press, 1969), akt; ; Konstantinos Papastathis ve Ruth Kark, **A.g.m**, s.126.

²⁰² **BOA, DH.MKT**, 2643/65-1 1 Kasım 1908.

²⁰³ **BOA, BEO**,3438/25-2, 14 Kasım 1908.

²⁰⁴ **BOA, BEO**,3438/25-1, 14 Kasım 1908.

²⁰⁵ **BOA, BEO**,3438/25-3, 14 Kasım 1908.

tarafından onaylanmaması nedeniyle Sinod Meclisi'nin Damyanos Efendi'yi istifaya davet edeceği Kudüs Mutasarrıflığınca öğrenildi.

Mutasarrıflık Patrik Damyanos'un istifasının kabul edilmesi ve söz konusu kilisede Sinod Meclisi tarafından tayin edilen ruhbanın ayin yapmasının yerli Ortodoksları heyecana sürükleyeceğinden dolayı hükümetçe taleplerin kabul edilmemesini tavsiye etti.²⁰⁶ Kudüs Mutasarrıfı Sinod Meclisi'nin patriği azletme kararına yerli Ortodoksların karşı çıktığını ve patrikhane nizamnamesinde patriğin Sinod Meclisi kararıyla azledilip edilmeyeceği hakkında kesin bir kararın olmadığını belirtti.²⁰⁷ Yerli Ortodokslar ile Sinod Meclisi taleplerini hükümete iletiler. Sinod Meclisi patriğin azil kararının onaylanmasını isterken²⁰⁸ yerli Ortodokslar Kudüs'teki Yunan rahiplerinin Patrik Damyanos Efendi'yi istifaya zorladığı, ancak Patrik Damyanos'un Yunan ruhbanlarına değil, Ortodoks cemaatine mensup olduğun için azil kararının onaylanmamasını talep ettiler.²⁰⁹ Dahiliye Nezareti Patrik Damyanos'un yerli Ortodoksların istekleri lehinde hareket etmesinden dolayı azil kararıyla karşı karşıya kaldığı düşüncesindedir. Ayrıca Patriğin göreve devam etmesinin zor olduğu gibi yerli Ortodoksların ayaklandığı sırada yeni bir patriğin seçilmesi yeni sorunları ortaya çıkaracaktır. Kudüs Mutasarrıflığı taraflar arasında asayiş sağlamalıdır. Ancak sonuç alınamaz ise Patrik istifaya davet edilecektir.²¹⁰

Kudüs'te Sinod Meclisi'nin aldığı kararlar üzerine yaşanan olaylar yabancı basının gündemine girmiştir. The Times gazetesinin 28 Aralık 1908 tarihli sayısına göre 27 Aralık 1908'te Sinod Meclisi olağanüstü toplantısında Patrik Damyanos'un makamının görevlerini yerine getirmede yetersiz kaldığı açıklanmıştır. Daha sonra patriğin işlerini geçici olarak yönetmek için üç piskoposstan oluşan bir komisyon kurulmuştur. İstanbul'dan patrik sarayını korumak için askeri birlikler gönderildi. Gazeteye göre yaşanan olayların eşi görülmemiş bir durumdur. Patrik Damyanos'un

²⁰⁶“Hükümeti mahalliyeye Kanunu Esasiye'nin 111. maddesi ahkamı mucibince Kudüs-i Şerif Sinod Meclisi'ni tanımakta ve teba-i sadık-i Osmaniye'den bulunan patrik efendi dahi adalete müstenid olan meclisi mezkureyi tasdik etmekte olduğu halde erbabı fesattan olan Kudüs Yunan ruhabanı hükümetin icraatını ademi tasviy ile patriği azletmiş olduğundan işbu hareketi serkeşhaneye karşı protesto ederiz. Kaffe-i ahali patrik efendiyi iltizam etmekte ve ahkamı kanuniyenin --- tatbikini arzu etmektedir.”, **BOA, BEO**, 3464/259772-9, 27 Aralık 1908.

²⁰⁷ **BOA, BEO**, 3464/259772-5, 26 Aralık 1908.

²⁰⁸ **BOA, BEO**, 3464/259772-7, 27 Aralık 1908.

²⁰⁹ **BOA, BEO**, 3464/259772-8, 27 Aralık 1908.

²¹⁰ **BOA, BEO**, 3464/259772-2, 28 Aralık 1908, Patrik Damyanos'un azli hakkında **bkz**; Tanin, s.4, 29 Aralık 1908.

uzlaşmacı tutumu ise çatışmaların başlamasına neden oldu ve yerli Ortodoksların taleplerini onaylamak istemesi patrikhane yönetimi tarafından kabul edilmedi.

Kanunu Esasiye'nin 111. maddesine dayanılarak talep edilen haklara yönelik Sinod Meclisi, üzerinde tam kontrol sahibi oldukları önemli kilise gelirlerinin durumunu değiştirecek herhangi bir reformun başlatılmasını onaylamayan Kutsal Kabir Kardeşliği'nden oluşmaktadır. Sinod Meclisi'nin bu tutumunu yerli Ortodokslar ile Yafa ve diğer şehirlerden gelen milletvekilleri protesto ettiler. Sadrazam ise olaylar hakkında soruşturma başlattı.²¹¹

Sadarete göre üzerine Kudüs Rum Patrikhanesi Nizamnamesi hükümlerince Sinod Meclisi Patrik seçimi hakkına haiz ise de Patrik azli yetkisine sahip değildir. Patrik ile Sinod Meclisi arasındaki anlaşmazlıklarda patriğin usulen istifa etmesi gerekmektedir. Yerli Ortodoksların iddialarında hakları olup olmadığı incelenmelidir. Sinod Meclisi ve Yerli Ortodokslar Meclisi Mebus'ana iddiaları nedeniyle birer vekil göndermelidirler ve Kudüs Mutasarrıfı olayların yatıştırılması için uyarılmalıdır.²¹²

Patrik Damyanos istifasını vermemekte kararlı olduğu gibi Sinod Meclisi de Patriğin azli hakkındaki kararın hükümet tarafından kabul edilerek seçtikleri patrik kaymakamının tanınması ısrarındadır. Yerli Ortodokslar ise Patriğin azledilmesini onaylamıyorlar ve Ayin esnasında Patriğin ismini anmayan Yafa rahibini kiliseden zorla çıkardılar. Sinod Meclisi'nin kararları aleyhinde yerli Ortodokslar kendi aralarında anlaşmalar yapmaya başladılar. Kudüs Mutasarrıflığı halkın heyecanının bastırılması için Sinod Meclisi'nin aldığı kararların geçici bir süre ertelenmesini ve bu emre uymayan Sinod Meclisi üyelerinin Kudüs'ü terke mecbur edilmesini hükümete tavsiye etti.²¹³ Mutasarrıflığın bu önerilerine rağmen Dahiliye Nezareti bir orta yol bulma amacındadır. Dahiliye Nezaretine göre Sinod Meclisi Patriği istifaya zorlayamazdı. Sinod Meclisi tarafından tayin edilen patrik kaymakamı Damyanos Efendi görevinde kaldığı sürece tanınamazdı.

Ayin esnasında Patriğin adını anmayan rahibin değiştirilmesi hakkı Patriğe aittir, ancak halkın ayin esnasında rahibe müdahale etmesi de kanun dışıdır. Sinod Meclisinin kararlarının tanınıp uygulamaya konmadığı için meclisin kararları doğal

²¹¹ **The Times**, S., 38841, s.3. 28 Aralık 1908.

²¹² **BOA, BEO**, 3464/259772-1 28 Aralık 1908.

²¹³ **BOA, DH.MKT**, 2698/26-1, 30 Aralık 1908.

olarak ertelenmiştir. Verilmesi tavsiye edilen emirlere uymayan Sinod Meclisi üyelerinin Kudüs'ü terke mecbur edilmesi ise uygun görülmemiştir. Taraflar iddiaları hakkında İstanbul'a temsilci göndermelidir.²¹⁴

Kudüs Rum Patrikhanesi yönetimi Damyanos Efendi'nin oybirliği ile görevden alındığını ve alınan kararın ise teamüller ve nizamname dahilinde olduğundan dolayı kararın geri çekilmesinin mümkün olmadığı düşüncesini hükümetle paylaştı. Kamame ve diğer dini kurumlarda yapılacak ayinlerde patriğin adı anılmayacaktı. Sinod Meclisi'nin uygun gördüğü bir yönetimin adı ayinlerde geçirilecekti. Damyanos Efendi'nin azil kararına karşı bazı kişiler alınan kararı iptal ettirmek veya erteletmek isteseler de patrikhane yönetimine göre bu girişimler devlete zarar verir ve şahsi hareketlerin önü alınmaz ise durum genel bir ihtilal havasına bürünebilir. Yaklaşan Hazreti İsa'nın doğumun kutlamaları sırasında önlemler alınmaz ise çatışmalar yaşanabilir. Çatışmaların ayak izleri ise bazı kişilerin silahlanarak Yafa Manastırını basmak istemeleridir. Muhtemel çatışmaları engellemek için azil kararı hızlıca onaylanmalıdır.²¹⁵ Patrikhane yönetimi istediği şekilde karar çıkartabilmek için hükümetin yumuşak tarafına dokunmaya çalışıyor. Çünkü bölgenin çok hassas bir denge üzerinde bulunmasından ötürü bir anlaşmazlıktan dolayı kanlı olaylar yaşanabilmekte ve devlet içte ve dışta sorunlar ile uğraşmak zorunda kalmaktadır. Patrikhane olayları kendi lehine çevirmek için sürekli olarak çatışmaların körüklenmesi ihtimaline vurgu yapmıştır. Geçmişte yaşanan olaylar nedeniyle patrikhane bu hamlesiyle sonuç alabileceğini düşünmüş olabilir. Beytullahim, Akka, ve Nasra metropolitleri hükümeti patrikhane yönetimi gibi azil kararının onaylanmaması halinde çatışmaların yaşanmasının muhtemel olduğu şeklinde uyardı.²¹⁶

Damyanos Efendi'nin patriklik vazifesinden azledilmesi ve ruhani hiçbir vazifesinin olmadığına İstanbul Fener Rum Patrikliği tarafından ifade edilmesi Kudüs'teki Sinod Meclisi ile İstanbul Patrikliğinin aynı fikirde olduğunun göstergesidir. Sinod Meclisi Milat gecesinde Beytullahim Kilisesi'nde Damyanos Efendi ayin yaptırmak istememektedir ve bunun yerine kendileri tarafından atanmış olan rahibin ayini icra etmesinin yerli Ortodokslarca engellenmesinin önene

²¹⁴ BOA, DH.MKT, 2698/26-2, 31 Aralık 1908.

²¹⁵ BOA, BEO, 3466/259909-4, 31 Aralık 1908.

²¹⁶ BOA, BEO, 3466/259909-5, 2 Ocak 1909.

geçilmesini hükümetten talep etti. Talepleri hükümet tarafından yerine getirilmez ise ortaya çıkacak olumsuzluklardan Hristiyanlar etkilenecektir.²¹⁷

Sinod Meclisi Damyanos Efendi'nin azil kararının teamül ve nizamname dahilinde olduğunda ısrarcı olsa da Meclis tek ses değildir. Metropolit Nikoforos ve Meclis üyesi Varimes(?) azil kararının üyelere zorla imzalatıldığını ve sırf garazla hareket edildiğini hükümete söylediler.²¹⁸

Yerel Ortodoksların temsilcileri Sinod Meclisinin azil kararına karşı şikayetlerini Meclisi Vükela'ya iletmek amacıyla Yafa'dan ayrıldı. Sinod Meclisi ise Damyanos'u istifaya çağırdı. Hükümetin patrikhane yönetimine karışmasından kaçınması gerektiğini bildiren bir arzuhalin hükümete sunulması kararlaştırıldı. Taraflar arasında yaşanması muhtemel çatışmaların ise Noel Günü'nde Kudüs ve Beytüllahim'e yayılmasından endişe edilmektedir.²¹⁹

Tanin gazetesinin 7 Ocak 1909 tarihi sayında Ahmet Zekiye ait "Kudüs'te Patrik Meselesi" isimli yazısında yaşanan olayların tarihsel arka planı şöyle işlendi: Rum ve Ortodoks kiliselerinin kanunlarına göre ayinler Rumca yapılmaktadır. Hazreti İsa dinini İbrani dili ile tebliğ ettiği gibi ilk İncil de İbrani dili ile yazılmasına rağmen Ortodoks kiliselerinin bulunduğu yerlerin Bizans İmparatorluğu yönetiminde olması ve o dönemlerde edebi dilin Rumca olması nedeniyle kiliselerdeki ibadet dili de Rumca oldu.

Fener Rum Patrikhanesi Rumca ayin yapılması kaidesini siyasi bir güç olarak kullandı. Bulgarlara Bulgar diliyle konuşan Yunanlılar ve Ortodoks Arnavutları da Arnavut diliyle konuşan Yunanlılar olarak kabul ettirmeye çalışsa da gerçekte alakası olmayan bu siyasi amaçlı kalıplarla bir sonuca varamadı. Bulgarlar, Sırlar ve Romanyalılar Rum Patrikhanesinden ayrıldılar.

Rusların veya başka devletlerin teşvikleri nedeniyle Arap Ortodokslar Bulgar ve Sırlar gibi dini bağımsızlıklarının peşine düştüler. Arap Ortodokslarının dini bağımsızlık düşüncesi Rum Patrikhanesi'ni endişeye sevk etti. Arap Ortodokslar ile Patrik Damyanos Efendi Ortodoks mezhebinin gereklerini Arapça ile yapmak istiyorlar. Rumlardan oluşan Sinod Meclisi ile Arapça ibadeti kabul etmediği gibi

²¹⁷ BOA, BEO, 3467/259991-3, 5 Ocak 1909.

²¹⁸ BOA, BEO, 3467/259991-4, 5 Ocak 1909.

²¹⁹ The Times, S., 38850, s.4, 7 Ocak 1909.

Damyanos Efendi'yi görevinden azlederek yerine Rum Metropolitlerinden birini patrik (kaymakamı) tayin etti. Sinod Meclisi'nin azil kararını Fener Rum patrikhanesi desteklemiş ve halinde ruhani gücünü kullanarak Damyanos'a istifayı kabul etmesi için baskı uygulayacağını söyledi. Hükümet kanadında sonuç alabilmek için Fener Patrikhanesi heyetler kurdu. Kurulan heyetlere Rus ve Yunan Sefaretleri de destek olmuştur. Fener Rum Patrikhanesi'nin bunca girişimlerine rağmen müstakil olan Kudüs Rum Patrikliğine müdahale edemez. Patrik Damyanos kendisi istifasını vermedikçe azledilemez. Sonuç olarak Damyanos Efendi halen patriklik makamındadır.²²⁰

Kudüs'te yayımlanan El- Haval (?) gazetesinin haberine göre taraflar arasındaki çatışmalar yaralama ve ölümle sonuçlanmaya başladı. Rum rahiplerden biri sokakta Arap Ortodoks'unu tehdit ederken tutuklandı ve patrikhaneye teslim edildi. Görevlilerin yaptığı araştırmalarda dört revolver tabanca ve atmış fişek bulundu. Çatışmalar sonucunda on iki kişi yaralandı.²²¹

Sinod Meclisi'nce Damyanos Efendi'nin görevden azledilmesi kararının tanınmaması ve yerine tayin olunan patrik kaymakamının kabul edilmemesi için Yafa'dan İstanbul'a telgrafalar çekildi. Heyecan halinde olan halk Yafa Manastırı reisi İdomos Efendi'den Damyanos'u patrik olarak kabul etmesini istediler. İdomos ise Sinod Meclisi'nin kararı dışında hareket edemeyeceğini söyleyince halkın üzerine hücum etmesini engellemek için Komiser Kozi Efendi aracılığıyla kaymakamdan askeri kuvvet istedi.

Kaymakam, Yafa'nın ileri gelenleri ve "Ortodoks İttihat Cemiyeti yöneticilerinden bazı kişiler Manastır reisinden Damyanos Efendi'nin patrikliğini tanımasını istediler. Yoksa kendisini Manastırdan dışarı çıkarmak zorunda kalacaklarını söylediler, ancak heyete de olumsuz cevap veren İdomos Efendi araba ile şehir dışına çıkartıldı. Yafa Ortodoks Araplarında oluşan heyet Kudüs'e Damyanos Efendi'nin azil kararını protesto etmek için gitmişler. Dönüşte halkın sevgi gösterileri ile karşılandılar.²²² Yaşanan olaylarla birlikte hükümete bölgeden gelen haberlerde Damyanos Efendi'nin namuslu ve hükümetle ortak hareket eden bir

²²⁰ **Tanin**, s.3, 7 Ocak 1909.

²²¹ **Sabah**, s.4, 9 Ocak 1909.

²²² **Sabah**, s.4, 15 Ocak 1909.

kişi olduğu, hakkındaki şikayetlerin makamında gözü olan ruhbanlar tarafından yapılmış olabileceğine değinildi.²²³

Kudüs'te yaşanan olaylara değinen La- Türqi (?) gazetesinde yerel Ortodoksların heyecanının yatıştırılamadığı anlatıldı ve habere göre halk Damayonos Efendi'nin müsaadesiyle Patriklik makamını işgale başladı. Patrik kaymakamı yerel idareden iki yüz kişilik bir askeri kuvvet istedi, ancak bölgeye gelen askerler olaylara müdahale etmek yerine halkı yönlendirdi.²²⁴

Hükümet Damyanos Efendi'nin azil kararının tanınmasını geciktirerek Sinod Meclisi'nin azil kararını ertelemesini dolaylı yollardan sağlamak düşüncesindedir.²²⁵Kudüs Rum Patrikhanesi ile yerli Ortodokslar arasındaki çatışmaların incelenmesi için Kudüs'e gidecek heyete başkanlık etme üzere Suriye Valisi Nazım Paşa Kudüs'e gönderildi.²²⁶

Taraflar arasında yaşanan çatışmalarda hükümet kesin kararlar almak yerine olayı incelemek ve onaylanması istenen kararları bekleterek yeni bir emsal kararın ortaya çıkmasının önüne geçmek istiyor. Çünkü taraflardan biri ortaya çıkacak yeni durumu aleyhinde görerek çatışmaları daha da tırmandırabilir. Kısa vadede hükümet bekle ve gör politikası gütmektedir.

The Times gazetesi Kudüs'te yaşanan olayları ırksal bir temel üzerinden değerlendirdi. Gazeteye göre Kudüs'te Rum ruhbanlar ile yerel Ortodokslar arasında ırksal bir mücadele üç yıldan beri devam etmektedir. Çatışmaların asıl nedeni Kanunu Esasiye'nin 111. maddesine göre her dini cemaatin oluşturma hakkı olan yerli konseyin Damyanos tarafından tanınmasıdır. Kudüs Rum Patrikhanesi yönetiminde Rumların ağırlığı artıyor. Yerel Ortodokslar yavaş yavaş tüm önemli ya da kazançlı yerlerden çıkarıldı ve Rumlar onların yerine yerleşti. Rumların elinde Türk yetkilileri etkilemek amacıyla kullanabileceği büyük zenginlik amaçlarına ulaşmalarını sağladı. Yıldız'daki Yunan Camarilla yerel Ortodoksları manastırlardan çıkarmak için tüm çabasını gösterdi, sonuç olarak zamanla tüm Ortodoks doğu manastırları ve piskoposluk koltukları manevi ihtiyaçlarını karşılaması gereken cemaatlerle hiçbir bağı olmayan, sadece Yunan keşişlerinin veya Rumlarının yönetimine geçmiştir. Rus hacı ve turist akını nedeniyle her geçen yıl artan manastır

²²³ BOA, DH. şFR, 408/120-1, 15 Ocak 1909.

²²⁴ İkdám, s.4, 21 Ocak 1909

²²⁵ BOA, DH. MKT, 2714/62-2, 21 Ocak 1909.

²²⁶ BOA, BEO, 3484/261233-1, 22 Ocak 1909.

ve kutsal yerlerin gelirleri Rumların kasasını doldurmak ve İstanbul'daki konumlarını güçlendirmektedir. Bu durum yerel Ortodokslar tarafından bastırılmış bir öfke ile görülüyordu. Yerel Ortodoksların Rum ruhbanlar karşısında geri planda kalmalarının sebeplerinden biri de eğitimidir. Bölgedeki okulların sayısı çok az ve kalitesi düşüktür. Öğretmenler ise sadece dini eğitim veren manastıra bağlı cahil kimselerdi. Halkın kalkınmasına yardımcı olamayan hayır kurumlarına yerel Ortodokslar kiralari ve günlük ekmek için muhtaçtırlar.²²⁷

Damyanos Efendi azil kararı hakkında artık kendisi de hükümetle iletişime geçti. Hiç kimsenin mahkeme olmadan mahkûm olamayacağı gibi kendisinin de mahkûm olmaması gerektiğini söylemiş ve kiliselere karşı hangi suçu işlediği için Sinod Meclisi'nin böyle bir karara vardığını sorguladı. Azil kararının alınmasını Sinod Meclisi azasından fesat ehli iki kişinin sağladığı iddiasındadır.²²⁸ Yukarı satırlarda Sinod üyelerinden bazı kişiler azil kararının zorla imzalatıldığını ve kararın alınmasında fesat duyguların etkili olduğunu söylemişlerdi. Damyanos Efendi temel yargı kurallarından bahsettikten sonra karardan rahatsız olan Sinod üyeleri ile aynı düşünceyi paylaştı.

Sinod Meclisi ile yerli Ortodokslar arasında yaşanan çatışmalarda silah kullanıldığına dair haberler hükümete ulaşmaktadır. Ortodoks İttihat Cemiyeti'ne göre Yunan rahiplerin temsilcisi olan Menaksi yerel idareden habersiz şekilde Kudüs Rum Manastırı'na silah ve tehlikeli maddeleri serbestçe manastırın her odasını, her köşesini silah deposu haline getirdi. Vapurla Girit'ten getirilen eşkıya ve serseri topluluğundan insanları rahip kıyafetine sokarak silahlandırmışlardır. Bölgedeki her dinden insan heyecan içindedir. Yunanlılardan oluşan Meclisi Milli Fransa'da yaşanan "San Bartelemous Kıyımı"na²²⁹ benzer bir katliama girişme fikrindedirler. Hükümet ruhbanların zulümlerine ve haksız taleplerine izin vermemelidir. Menaksi ve ortağı Mekaski ortam uygun olduğunda bölgeden uzaklaştırılmalıdır.²³⁰

Hükümete Kudüs'ten silahlı olayların yaşandığına dair haberler gelmeye devam etti. Bir Ortodoks papazı Kudüs Rum Manastırı'nın damlarından halkın üzerine silahla ateş edip kayalar fırlattı. Ağır şekilde dört kişi yaralandı. Komisyon

²²⁷ **The Times**, S.38866, s.4, 26 Ocak 1909.

²²⁸ **BOA, DH. MKT**, 2723/31-2, 29 Ocak 1909.

²²⁹ San Bartelemous Kıyımı için **bkz**; Merry E. Wiesner- Hanks, **Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789**, (Çevr. Hamit Çalışkan), 5b, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s, 271.

²³⁰ **BOA, DH. MKT**, 2726/35-1, 31 Ocak 1909.

ve jandarmanın çatışmalara seyirci kalmasından şikâyet edilirken gazete haberlerine göre Fener Rum Patrikhanesi'nin yönlendirdiği iki keşiş tarafları tahrik etmeye çalıştı. Hükümet ise bu iki keşişin uyruğundan şüphelendi.²³¹

İstanbul'a gönderilen tahkikat heyeti Kudüs'te halkın ve Rum ruhbanlarının iddia ve şikayetlerini dinliyor. Arap Ortodoksları İstanbul'a hususi bir heyet göndererek hakları için hükümetle temas kurmaya çalıştıkları gibi meşrutiyet devrinin basınında da haklarını muhafaza etmek içi uğraştılar. Sabah gazetesine göre Rumlar Arap Ortodoksların haklı olduklarının farkında olsalar da yüzyıllardır ellerinde tuttukları imtiyazlardan kendilerinden başka kimsenin faydalanmasını istemiyorlar. Rumlar kilise vakıflarının gelirlerinin tek sahibi olmak arzusundalar ve yapılan harcamalardan kimse hesap sorsun istemiyorlar. Rumlar Arap Ortodoksların hastanelere, okullara sahip olmayıp cahil kalmalarını istiyorlar.

Kudüs Rum Patrikhanesi ile yerli Ortodokslar arasındaki olayları incelemek için bölgeye gönderilen heyet Yafa'da ve Kudüs'te halkın sevgi gösterileriyle karşılandı. Heyeti karşılayan topluluğun içinden eşitlik, adalet ve özgürlük talepleri yüksetti. Yafa'ya ulaşan Rum papazlarını kayıkçılar kıyaya çıkarmadılar. Kayıkçıların eylemi telgrafla Suriye'nin diğer sahillerine ulaştırıldı. Sabah gazetesi kayıkçıların eylemini Avusturya mallarına uygulanan boykota benzetti. Ayrıca haberin devamına göre Sinod Meclisi'nin Damyanos Efendi hakkındaki azil kararının feshedilmesi istedi, ancak bunun olanaksızlığının fark edilmesi üzerine kararın yok sayılarak Damyanos Efendi'nin Sinod Meclisi üyelerini görevlendirme ve azletme yetkisine sahip olduğu sonucuna varıldı. Kararın Sinod Meclisi'ne bildirilmesi üzerine İstanbul ve İskenderiye patrikhaneleri tarafından aforoz edilerek Damyanos Efendi'nin ruhani sıfatlarından soyutlanması yoluna başvurulması düşünüldü. Arap Ortodoksları Damyanos Efendi'nin Kamame Kilisesi'nde ayin yapmasını büyük bir gösteri ile talep ettiler, ancak Katolik Rum rahiplerin engellemesi üzerine yerel idare tarafından görevlendirilen askeri kuvvetle göstericiler dağıtıldı. İskenderiye ve İstanbul Patrikhaneleri Damyanos Efendi'ye telgraf çekerek istifa etmez ise aforoz ile cezalandırılacağını ve ruhani sıfatlarından soyutlanacağını söylediler.²³²

²³¹ BOA, BEO, 3491/261778-8, 16 Şubat 1909.

²³² Sabah, s.3, 17 Şubat 1909.

Sabah gazetesi Kudüs'te yaşanan olayları Arap Ortodokslarının gözünden değerlendirdi. Değerlendirmeye göre Arap Ortodoksları kilisenin işleyişine karışmasın. Yüksek ruhani mevkilere Arap Ortodokslar gelmesin ve sonuçta Rumlara mutlak kulluk içerisinde olsunlar. Rumların bu tavrı nedeniyle Suriye'de Ortodoks mezhebi azalırken Katolikler çoğalmaktadır. Arap Ortodoksların durumu bölgedeki diğer Hristiyanlara göre kötü durumdadır. Çünkü diğer Hristiyanların kilise yönetimi ellerindedir. Kudüs Rum Patrikhanesi tarafından tayin edilen ruhbanlar ise kilise yönetimine halkı dahil etmezler. Söz konusu durumda Arap Ortodoksları Katolik mezhebine geçecek veya tamamen Rumların yönetiminde kilisesiz yaşayacaklardır. Bu çağda böyle bir şey olması mümkün değildir. Rumlar imtiyazlarından hiçbir şey kaybetmemek için kendilerine imtiyazların Hazreti Ömer devrinden beri verildiğini öne sürerler. Hazreti Ömer'in imtiyazları Rum papazlara mı yoksa yerli halka mı verdiği gayet açıktır.

Hazreti Ömer imtiyazları savaşa dahil olmayan yerli halka vermiştir. Savaşın tarafı olan Rumlar ise Kudüs'ten çekildi. Rumların imtiyazları İstanbul'un fethinden sonra başladı. Osmanlı sultanlarınca Rumlara verilen imtiyazların Kudüs'e kadar yayılmasıyla amaçlanan Rum Ortodoks'u, Arap Ortodoks'u diye bir ayrılığın ortaya çıkması için değil taraflar arasında eşitlik olması içindir. Yaklaşık altmış bin insan kilisesiz, okulsuz ve hastanesiz kalamaz. Kan dökülmesi ile sonuçlanan gösteriler bu kabullenmemenin bir sonucudur. Rumlar Kudüs Patrikhanesinin yönetimini ve gelirlerini paylaşmamakta ısrarcıdır. Yeni bir ayrılığa neden olmamak için Rumlar bu haklarını paylaşmalıdır. Gazete bu yazıdaki amacının taraf tutmak olmadığını çünkü her iki tarafın vatandaş olduğunu vurguladı. Ancak hak ve adaleti savunmaya gazete kendisini mecbur görmüştür ve sorunun çözümünde hiçbir taraf gücenmemelidir.²³³

Damianos Efendi'nin istifa etmemekte ısrar etmesi halinde aforoz edileceğinin hükümetin tahkikat heyeti başkanı Nazım Paşa'ya gönderdiği telgrafta görmekteyiz. Sinod Meclisi'nin kararı üzerine patriğin azledilip edilmeyeceğinin Kudüs Rum Patrikliğinin nizamnamesinde açık bir hükmü olmasa da Fener Rum Patrikliğinin nizamnamesi'nin on ikinci maddesinde Sinod Meclisi'nin çoğunluk kararıyla patriğin azledilebileceği açıklanmış ve kıyas yoluyla Kudüs Rum Patriğinin de azledilebileceği vurgulanmıştır, ancak azil kararının uygulanması durumunda yerli

²³³ Sabah, s.3, 20 Şubat 1909.

Ortodokslar tepki göstereceğinden iki tarafın anlaşılmasının sağlanmasının kararına varıldı.²³⁴

Kudüs'te yaşanan olayların etkisi İstanbul'a da yayılmıştır. Yerli Ortodokslar Damyanos Efendi'nin azil kararını protesto ederken Tarabya Rumları ve kilise ruhbanları hükümetin Fener Rum Patrikhanesi'nin tanımadığı Damyanos Efendi'nin azil kararının onaylanmasını isteyen nutuklar okuyarak belediye binası ve polis merkezi önünden dağıldılar.²³⁵

Dönemin basınında Kudüs'te yaşanan olaylarda kan döküldüğü haberleri yer etmeye devam etmiştir. 25 Şubat 1909 (sabah) tarihinde olaylar büyüdü. Araplarla Rumlar arasında kanlı çatışmalar yaşandı beş kişi öldü ve birçok kişi yaralandı. Araplar asker ile çatışırken Rumlar dükkanlarını kapattı. Halk ise korku ve dehşet içine düştü.

Öğleden sonra ise taraflar arasındaki heyecan devam etmiş. Olaylar hakkında abartılı tevatürler yayılmaya başladı. Yaşananların ise eşkıyalık olayı olmadığı ortaya çıktı. Arapların suçlamaları ile rahip Yerasimos tutuklandı. Asker ise sokağa hâkim olmaya çalışmaktadır. Yerel memurlar ayakta olup bölgede tansiyon yüksek seyretmektedir.²³⁶ Tutuklanmalar devam etmekte olup Kudüs Sinod Meclisi üyesi Metaksakis ve Krizostum Patrik Damyanos'un isteği talebi üzerine tutuklandı. Tutuklananlar halkı galeyana getirmekle suçlandı. Tahkikat üyesi Kastaki Efendi'yi ise halk tarafgir olmakla itham ettiği için hükümet tarafından İstanbul'a dönmesi emredildi. Yunan Konsolosunun ruhbanları himaye edip yerel idarenin iç işlerine karışmasına tepki gösterildi. Diğer Hristiyan grupları ise olayların büyümemesi için Pazar ayininden vaz geçtiler.²³⁷

Fener Rum Patriği, Sinod Meclisi, İstanbul'da bulunan İskenderiye Rum Patriği, İskeçe Metropolit, Kerbe (?) Metropolit ve Kudüs Rum Patrikhanesi vekili

²³⁴ **BOA, BEO**, 3499/262361-1,2, 22 Şubat 1909, Fener Rum Patrikhanesi Nizamnamesinin 12. Maddesi için **bkz**; Murat Berberoğlu, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Nizamnameleri**, 1b., İstanbul, 2008, s.99.

²³⁵ "Pazar günü saat dokuzda Tarabya Rum ahalisi kilise ruhaniyesi ile birlikte Osmanlı sancakları olduğu halde mahalli daire-i belediye ve polis merkezi önüne toplanarak Dersaadet Rum Patriğini tanımadığı cihetle azil edilmiş olan Kudüs-i Şerif Patriği Damyanos Efendi'nin istifanamesini göndermediğinden dolayı mümeiley hükümet tarafından azil olunması istirhamını mutazammın kıraat ederek avdet ettikleri ve bu kerre dahi aynı surette içtima edip haiz oldukları imtiyazat-ı ruhaniyeye hükümetçe riayet olunmadığından bahisle protesto ederek aynı surette avdet eyledikleri Beyoğlu Mutasarrıflığından bu kerre işar olunmakta.", **BOA, ZB**, 330/116-1 22 Şubat 1909.

²³⁶ **Sabah**, s3, 27 Şubat 1909. Ayrıca **bkz**; **İkdam**, s3, 27 Şubat 1909.

²³⁷ **Sabah**, s4, 28 Şubat 1909.

sadrazamı ziyaret ederek Kudüs'te yaşananların sonlandırılması için Patrik Damyanos Efendi'nin görevinden alınarak yerine başka birinin seçilmesine kadar patrik vekilinin tanınmasını istediler. Sadrazam ise Kudüs olaylarının her iki tarafı memnun edecek şekilde çözülmesi için hükümetin tedbirleri aldığını söyledi. Rumca gazeteler ise İstanbul Rum Kilisesi heyeti ile şehirde kurulmuş olan “Rum Cemiyet-i İlmiye ve Hayriyesi”nin Kudüs meselesinin bu şekilde uzayıp gitmesinden rahatsız olduklarını ve Beyoğlu Rum Cemiyet-i Edebiyesi” başkanı Doktor Limarki Efendi'nin bir nutuk okuyacağını yazdı.²³⁸

Servet-i Fünun dergisinde Kudüs olaylarını Rum ruhbanları gözünden değerlendiren bir yazı kaleme alındı. Yazıya göre Kudüs Hazreti Ömer döneminde alındığında Kudüs Patriğine Hazreti Ömer tarafından verilen ahitnameye göre Kudüs'te bulunan Hazreti İsa'nın kabri, Kamame Kilisesi ve bu kiliseye bağlı olan manastırın sahipliği ve yönetimi Rum rahiplerine bırakıldı. Bir zaman sonra Kudüs Patrikhanesi yönetiminde olan Arap Ortodoksları patrikhane idaresine müdahale ederek yönetime Arap rahiplerin tayin edilmesini istediler, ancak talepleri kabul edilmedi.

Derginin yazarı Arap Ortodokslarını meşrutiyeti yanlış anlayıp isteklerde bulunan ayaktakımı olarak adlandırdı. Ayrıca Patrik Damyanos Efendi'nin Arap Ortodoksları ruhani meclise tayin etmesinin ahitnameye aykırı olduğunu iddia etti. Dergiye göre Damyanos Efendi vakıf ve diğer hayır kurumlarına Arapların tayin edilebileceği düşüncesine sahip olduğu için görevinden azledildi. Bunun üzerine de Araplar Damyanos Efendi'nin göreve dönmesini talep ederken Rumlar ise başka bir patriğin seçilmesini istiyor.²³⁹

Tarafların kendisini ifade etme imkânı bulduğu gazete yazılarının bir başka sayısında Arap Ortodokslarının amaçlarının bağımsız bir Arap patrikhanesi olmadığı ancak Rum gazetelerinin çarpıtma haberler yaparak hükümete etki etmek istedikleri açıklanmış ve Arap Ortodoksların ihtiyaçları giderilmediği için Suriye'de Protestanlığı yayanlar Arap Ortodokslar üzerinde nüfuz kurmaktadır. Haberde dikkat çeken cümle ise hükümetin Fener Rum Patrikhanesi hatırı için Arap Ortodokslara daha fazla karşı duramayacağıdır. Çünkü habere göre hükümet tarafsız değildir ve Damyanos Efendi Rum olsa da adaletli olduğundan dolayı Araplara haklarını

²³⁸ İkdâm, s.2, 28 Şubat 199.

²³⁹ Servet-i Fünun, C.36, S.927, “Kudüs'te Bir Nümayiş”, 4 Mart 1909.

vermiştir ve bu yüzden görevinden alınmıştır. Bir kişi adil olduğu için görevinden alınamaz.²⁴⁰ Cümleleriyle hükümet ile Damyanos farklı sıfatlar üzerinden değerlendirilmiştir.

Kudüs olaylarının çözülmesi için taraflardan çağrılar gelirken The Times gazetesi sorunun çözüldüğüne dair bir haber yayımladı. Haber Yunan gazetesi Neologos'a dayandırılıyor ve habere göre Sinod Meclisi ile Damyanos Efendi'nin anlaşmışlardır, ancak anlaşmanın içeriği belirtilmemiştir.²⁴¹

İstanbul'daki Rumca gazeteler Patrik Damyanos Efendi'nin görevinde kalmasından dolayı memnuniyetsizliklerini gösteren haberler yaptılar. Taraflar arasında yapılan anlaşmanın içeriği hakkında bilgi yoktur. İskenderiye Patriği de anlaşma hakkında bilgi beklemektedir. Kudüs'teki Levanzehr (?) gazetesinde yer alan telgrafa göre 2 mart pazar günü başpiskoposlar, Sinod üyeleri, Kudüs valisi ve tahkikat heyeti arasında anlaşma imzalanmıştır. Daha sonra toplu olarak ayin yapılmıştır. Anlaşmanın yapılmasıyla Paskalyadan bir hafta önce yapılacak ayinler esnasında yaşanması muhtemel çatışmalar böylece engellenmiş oldu.

Cumartesi günü Latin ve Ermeni kiliseleri tekrar bir olayın yaşanmaması için birkaç gün önce Ortodokslarla beraber ayin yapmaktan vaz geçtiler. Ortodoks Araplar ise Rum papazlarının yalnız başına ayin yapmalarına engel oldular.²⁴² Taraflar arasında yaşanan çatışmanın beklenmedik bir şekilde çözüme kavuşturulacağı haberlerinden Fener Rum Patrikhanesi büyük bir memnuniyetsizlik duyarken hükümet muhtemel çatışmaların önüne geçilmesinden dolayı durumdan memnundur.²⁴³

Kudüs olaylarının çözüldüğü haberlerini Fener Rum Patrikhanesi'nin memnuniyetsiz bir şekilde karşıladığını yukarıdaki satırlarda değinmiştik ancak Sabah gazetesinin 9 Mart 1909 tarihli sayında tarafların anlaşmasından herkesin memnun olduğu ve Rumca gazetelerin anlaşma haberlerini “mealmemuniye” (seve seve) gösterdiklerini yazdı. Tahkikat heyetinin başkanı olan Nazım Paşa sorunun çözülmesinin şenliklerle kutlandıktan sonra her tarafta asayişin sağlandığını dükkanların açılarak normal hayata geçildiğini hükümete bildirdi.²⁴⁴

²⁴⁰ Sabah, s.3, 9 Mart 1909.

²⁴¹ The Times, S.38897, s.5, 3 Mart 1909.

²⁴² İkdam, s.2, 4 Mart 1909.

²⁴³ The Times, S.38900, s.7, 6 Mart 1909.

²⁴⁴ Sabah, s.4, 9 Mart 1909.

Patrik Damyanos ve Sinod Meclisi arasına anlaşma sağlanmış olsa da Damyanos Efendi kendisini patrik olarak tanıyıp tanımadıklarını kilise yönetimine telgraf ile sordu. Patrik vekili ve üç kişi karşılık olarak kendisini patrik olarak tanımadıklarını, makamı boş sayıp Nasra Metropolitini patrik kaymakamı kabul ettiklerini söylediler.²⁴⁵

Sinod Meclisi ve Damyanos arasındaki sorunun çözülmesinden sonra Adliye ve Mezahip Nezaretinde oluşturulan özel komisyon ile Kudüs Rum Patrikhanesi Nizamnamesi incelenecek ve zamanın şartlarına göre düzenlenecektir. Patriğin görevinden alınmasına dair olan maddenin değiştirilmesi hakkında Patrikhanenin düşüncesine başvurulacak. Komisyon çalışmaları sırasında Hazreti Ömer tarafından Kudüs Rum Patrikhanesine verilen ahitname ve Osmanlı sultanlarınca verilen fermanların hükümlerinin muhafaza edilmesi ve Arap Ortodoksların taleplerinin de dikkate alınması hakkında komisyona hükümet nezdinde özel emirler verildi.²⁴⁶

Damyanos Efendi ile Sinod Meclisinin arasındaki anlaşma sağlanmış olsa da Arap Ortodoksların Rum ruhbanlarının kilise gelirleri üzerindeki hesapsız harcamalarından şikâyet etmektedir.

Rum ruhbanların yerli Ortodoksların haklarını ne şekilde yok saydıklarına dair “Kudüs Rum Ortodoks Milleti Heyet-i Murahhasası” imzasıyla hükümete telgraf gönderilmiştir. Telgrafa göre Rum rahipler yerli Ortodoksları yalnız haklarından mahrum etmekle kalmayıp Kudüs’te ne kadar vakıf varsa gelirlerine el koyarak vakıfları borç altında bırakmaya yemin etmişlerdir. Rum ruhbanlarının israfı ve gelirleri bol bol dağıtmaları sonucunda evkaf sandığına iki yüz bin liralık vakıfların borcu olmuştur. Bosna Hersek’te bulunan ve Rum milletine ait olan yüz bin liralık emlağı üç sene önce satmaları sonrasında rahiplerin Kudüs, Yafa ve Beytüllahim’de millete ait olan vakıflara ait gelir sağlayan yerler birtakım hilekarlara satılmıştır.²⁴⁷

Yerli Ortodokslar mevcut durumun sorunlarını hükümete iletirken Rum papazları düzenlenmesi içi komisyon oluşturulan nizamnamede kendi haklarının da muhafaza edilmesini istiyorlar.²⁴⁸

²⁴⁵ **İkdam**, s.2, 11 Mart 1909.

²⁴⁶ **Sabah**, s.4, 21 Mart 1909.

²⁴⁷ **BOA, BEO**, 3526/264410-4,5, 31 Mart 1909.

²⁴⁸ **BOA, BEO**, 3543/265668-1, 7 Mayıs 1909.

Kudüs Rum Patriği Damyanos Efendi ile Sinod Meclisi arasında ortaya çıkan anlaşmazlığın çözülmesinden önce İstanbul'a gönderilen ve Damyanos Efendi'nin azil kararını hükümet nezdinde anlatmaya çalışmış olan iki ruhbanın Kudüs'e dönmelerine artık bir engel yoktur, ancak Damyanos Efendi hakkında gizli düşmanlık beslemesi nedeniyle memuriyetinden alınan Kudüs Rum Patrikhanesi İstanbul vekili Galikoros (?) Efendi Fener'de bulunan Kudüs-i Şerif Rum Manastırı'nı tahliye ve teslim etmekten kaçınmaktadır.²⁴⁹

Hükümet Damyanos Efendi'nin patrikliğinin tanınması için Kudüs Rum Patrikhanesi'nin zorlanamayacağını, Damyanos Efendi'nin uzlaşmacı bir tutum içerisinde olması halinde taraflar arasında barışın sağlanabileceği, patrikhane'nin İstanbul vekilinin azlinden vazgeçilmesi ve Kudüs'e dönmek isteyen iki ruhbanı müsaade edilmesi gerektiği (Hristomos ve Menaksaki) hakkında Kudüs Mutasarrıflığı hükümet tarafından uyarıldı.²⁵⁰

Patrik Damyanos ile Sinod Meclisi arasındaki sorunlar çözüldükten sonra patrikhanenin işleri ortak bir anlayış ile halledilmeye başlansa da İstanbul Patriği sorunun çözüldüğünü ve Damyanos Efendi'nin patrikliğini kabul etmemektedir. Ayrıca İstanbul Patriği ile aynı fikirde olan ruhbanların olması bölgede yeni kurulan düzen için tehlike oluşturduğundan bu sorunun çözülmesi gerekmektedir.²⁵¹

Kudüs olaylarının çözüldüğü belgelerinde ve dönemin gazetelerinde görülmektedir. Ancak daha sonra ortaya çıkan gelişmelere bakacak olursak yapılan anlaşma çok kırılgandır ve sonuçtan memnun olmayan kişiler vardır. Hükümet ise kırılgan anlaşmanın bozulmaması için Patrik Damyanos'a uzlaşmacı olması yönünde çağrılar yaparken anlaşmayı tanımayan ruhbanların Kudüs'te oluşturacağı etkiden rahatsızlık duymaktadır. Kesin sonuca alacak hamleleri hükümetten göremiyoruz. Çünkü hükümet kırılgan olan anlaşmayı taraflardan birinin tepki göstereceği bir karar alarak bozmaktan çekiniyor.

Sabah gazetesinin haberine göre Arap Ortodokslar ile Kudüs Rum Patrikhanesi arasındaki sorunları hükümet ile görüşmek amacıyla patrikhane tarafından görevlendirilen üç rahipten oluşan heyet İstanbul'a geldi.²⁵² İstanbul'da bulunan Kudüs Mutasarrıfı Suphi Bey ile Sadrazam Kudüs sorunuyla ilgili

²⁴⁹ BOA, BEO, 3549/266111-1-5, 16 Mayıs 1909.

²⁵⁰ BOA, BEO, 3566/267384-1, 5 Haziran 1909.

²⁵¹ BOA, DH.MKT, 2833/40-1, 6 Haziran 1909.

²⁵² Sabah, s.3, 28 Temmuz 1909.

görüştiler. Hükümetin düşüncesinde tekrar patriklik makamına gelen Damyanos Efendi'yi tanımak istemeyenlerin muhalefetlerinden vazgeçmeleri vardır. Durumun İstanbul Rum Patrikhanesi'ne bildirilmesiyle Damyanos Efendi'nin adı ayin esnasında anılması için Kudüs'e telgraf çekildi.²⁵³

Kudüs'teki Rum Ortodokslarının kendi istekleriyle Kudüs Rum Patrikhanesi'nin meselelerinin çözülmesi için bir komisyon kurulmasına karar verildi. Divan-ı Hümayun ve Şurayı Devlet üyelerinden, mezahip müdüründen oluşan bir komisyon oluşturulması ve izinli olarak İstanbul'da bulunan Kudüs Mutasarrıfı Suphi Bey ile daha önce İstanbul'a gelmiş olan yerli Ortodoksların, Kudüs Rum Patrikhanesi içerisinde komisyon için İstanbul'a gönderilmiş olan rahiplerin, hükümetçe İstanbul'a getirilmiş olan Hristomos ile Menaksaki ve patrikhanenin İstanbul vekili Galikoros (?) Efendi'nin komisyona dahil edilmesi kararlaştırıldı.²⁵⁴

Kudüs sorunun çözüldüğü düşüncesi devlet kademelerinde yer edinirken bölge gazetelerinden "El Asaf" gazetesinde yerli Ortodoksların Kudüs Rum Patrikhanesi ruhbanlarına karşı iddiaları yer aldı. Habere göre Kudüs Rum Manastırı'nda ruhban olacakların atadan babadan Osmanlı vatandaşı olmaları gerekirken rahiplerin büyük çoğunluğu Yunanlı çocukları oldukları kayıtlarla sabittir. Bunlar rahip olabilmek için Osmanlı uyruğuna giriyorlar ve bu durum II. Abdülhamit döneminden kalmıştır. Kanuna muhalif olarak rahip olan kişiler vakıf gelirlerini hesapsızca harcayarak bölge halkını sıkıntıya sokmuştur. Halkın eğitimi için harcanması gereken gelirleri rahipler geçimleri için kullanıyorlar. Arap Ortodokslarından rahip olmadığı için dini ayinlerini anlamadığı dilde yapılan halk ibadetlerden yararlanamıyor. Rahiplerin yaptıklarına II. Abdülhamit döneminde ses çıkaramayan yerli Ortodokslar Meşrutiyet yönetiminde rahiplerin haksızlıklarına karşı çıkacaklar yerli Ortodokslar ruhban okuluna gidebilecekler ve ruhbanlar vakıf gelirlerinin hesabını açık şekilde tutacaklar.²⁵⁵ Kudüs Mutasarrıfına vekalet eden kumandan paşaya yerli Ortodokslar adına bir heyet giderek bir seneden beri yapılan şikayet ve müracaatlara rağmen henüz bir sonuca ulaşamaması Meşrutiyet devrinin

²⁵³ **Sabah**, s.3, 29 Temmuz 1909.

²⁵⁴ **BOA, MV.** 130/21-1, 29 Temmuz 1909, komisyonun oluşturulması için ayrıca **bkz; Tanin**, s.2, 31, Temmuz 1909.

²⁵⁵ **Tanin**, s.3, 3 Ağustos 1909.

getirmiş olduğu adalet ile uyuşmadığını söyledi.²⁵⁶ Görüldüğü üzere yerli Arap Ortodokslar Meşrutiyet yönetimini kendi haklarını dile getirmek ve kilise gelirleri üzerinde haklarını aramak için fırsat olarak görüştüler.

Kudüs Rum Patrikhanesi ile Sinod Meclisi arasındaki sorununu çözülmesi ile patrikhanenin İstanbul vekili görevinde kaldı.²⁵⁷ Kudüs sorunun çözülmesi için oluşturulan komisyonun kararıyla Sadaret Kudüs Rum Patrikhanesi'nin mali hesaplarını göndermesini istendi. Bu talep üzerine Patrik Damyanos gelir-gider cetvelini mutasarrıflık aracılığıyla hükümete gönderdi. Rumca gazeteler ise patriğin gelir-gider cetvellerini hükümete göndermesini usullere aykırı olarak gördü. Çünkü patrik gelir-gider cetvelini göndermek için Sinod Meclisi'nin görüşüne başvurulmalıdır.²⁵⁸ Hükümetin gelir-gider cetvelini istemesindeki amacın tarafların mali taleplerini bir karara bağlamaktır.²⁵⁹

Yerli Ortodokslar ile patrikhane arasındaki sorunun çözümü için kurulan komisyondan Arap Ortodoksların talebi patrikhane gelirlerinin bir denetime tabi tutulmasıdır. Ancak patrikhane ruhbanları böyle bir denetimin yapılmasına sıcak bakmıyorlar. Meşrutiyet yönetimin yarattığı ortama dayanarak Arap Ortodoksları Patrikhane gelirlerinin kendi hizmetlerine de yarayacak şekilde harcanmasını istediler.

Kudüs Rum Patrikhanesi tarafından İstanbul'a gönderilen heyet ile komisyonun yaptığı görüşmede şu dört madde üzerinde anlaşmıştır:

1. Kamame, Sitti Meryem ve Mevadı İsa Kiliseleri dışındaki diğer kilise gelirlerinin denetlenmesi için sekizi halktan ve dördü ruhbandan olmak üzere bir meclis kurulacak.
2. Yukarıda adı geçen üç kilise dışında diğer kiliselerde Arapça ile ayin yapılabilecek.
3. Patrik seçiminin ilk iki celsesinde halk doğrudan doğruya müdahil olabilecek, üçüncü celsede ise ruhani heyetler ile müdahil olabilecekler.
4. Arap Ortodoksların patrikliğe kadar yükselebilecek şekilde ruhbanlığa kabul edilecekler.

²⁵⁶ Tanin, s.4, 21 Ağustos 1909.

²⁵⁷ Sabah, s.2, 29 Eylül 1909.

²⁵⁸ Sabah, s.3, 20 Kasım 1909.

²⁵⁹ Sabah, s.3, 24 Kasım 1909.

Tasvir-i Efkâr gazetesine göre Kudüs Rum Patrikhanesinin İstanbul heyeti üç kilise dışında mali denetimi kabul etmedi, ancak vakıf gelirlerinin büyük bir çoğunluğu bu kiliselere aittir. Ayrıca Meşrutiyet döneminde herkesin kendi dilinde ayin yapabilmelidir.²⁶⁰

Rumca gazeteler olayları mezhepsel meseleler olarak değerlendirirken Türkçe gazeteler ise Kudüs olaylarına değinmeyi fuzuli olarak görmüşlerdir. Hatta Arap Ortodokslar taleplerini zaten ruhani yönetime iletiyorlar. Hükümetin komisyon kurarak tahkikat yapmasını gereksiz olduğunu yazdılar. Tasvir-i Efkâr gazetesi Türkçe ve Rumca gazeteler arasındaki farkı ortaya koyarak Kudüs olaylarına gereken önemin verilmediği düşüncesindedir.²⁶¹

Ortodoks Araplar ile Kudüs Rum Patrikhanesi arasındaki sorunların çözülmesi amacıyla komisyon kurularak çalışmalar yapılırken bölgeden Kudüs Rum Patrikhanesinin Ortodoks Araplar tarafından işgal edildiği haberleri geldi.²⁶² Rum rahipler manastırlardan çıkartıldı.²⁶³ Patrikhanenin işgal edilmesinin sebep olan ise Metaksaki isminde bir ruhbanın Kudüs kiliseleri vakıflarının Yunanlılara ait olduğunu yazdığı bir kitap yayımlamasıdır.²⁶⁴

Yayımlanan kitaba Sinod Meclisi ise onaylayıcı bir tutum takındı.²⁶⁵ Kudüs'teki halk kitap nedeniyle heyecana kapıldı.²⁶⁶ Arap Ortodoksların işgali hükümetin çabalarıyla sonlandırıldı.²⁶⁷ Kudüs'te taraflar arasında tansiyon çok yüksektir. Kudüs Rum Patrikhanesi'nin İstanbul vekili hükümetten Kudüs ve Yafa halkından patrikhaneye karşı düşmanlığı olan bazı kişilerin Kamame Kilisesi'nde pazar günü yapılacak ayini engellemeye çalışacaklarına dair haber alındığını ve bunun engellenmesini istedi.²⁶⁸

Kudüs Rum Patrikhanesi ile yerli Ortodokslar arasında ihtilafların tekrar baş göstermesi üzerine sorunun çözümü için seçim yapılarak bir heyetin oluşturulması ve bu heyetin toplanması kararlaştırıldı.²⁶⁹ Yerli Ortodokslar ile Kudüs Rum

²⁶⁰ **Tasvir-i Efkâr**, s.s.,1,2, 21 Kasım 1909.

²⁶¹ **Tasvir-i Efkâr**, s.4, 24 Kasım 1909.

²⁶² **BOA, BEO**, 3673/275430-1, 6 Aralık 1909.

²⁶³ **Sabah**, s.2, 8 Aralık 1909.

²⁶⁴ Metaksaki'nin kitabı için bkz; **Tasvir-i Efkâr**, s.7, 20 Ocak 1910.

²⁶⁵ **Tasvir-i Efkâr**, s5, 7 Aralık 1909.

²⁶⁶ **Tasvir-i Efkâr**, s3, 27 Aralık 1909.

²⁶⁷ **BOA, BEO**, 3680/275991-1, 13 Aralık 1909.

²⁶⁸ **BOA, BEO**, 3717/278710-1, 13 Mart 1910.

²⁶⁹ **BOA, BEO**, 3846/288412-1, 17 Ocak 1911.

Patrikhanesi ile ilgili meseleler ve iddialar hakkında alınan kararların uygulanmasından patrik şikayetçidir. Meclisi Vükelaya Şurayı Devletin, Mülkiye Dairesinde yapılan müzakereler geldi. Yapılan müzakerelere göre patrikhane yönetiminde olan okul ve hastaneler acınacak bir halde olmasından ve ihtiyaç sahipleri için kullanılması gereken patrikhane gelirlerinin suiistimal edilmesinden yerel Ortodokslar şikayetçidir.

Patrikhane nizamnamesinin birinci maddesine göre patrik manastırlara bağlı okul ve hastaneleri yönetmek ve gelirine göre ihtiyaç sahiplerine bakmakla yükümlüdür. Yerlilerin köy ve kasabalarındaki okul ve hastanelerin ıslahatı, ihtiyaç sahiplerinin sorunlarının giderilmesi için patrik veya patrik vekilinin başkanlığında altısı ruhbanlardan ve diğer altısı patrikhane ile cemaatin mutabık kaldığı kişilerden ahali tarafından seçilerek oluşturulacak bir heyetin ilk senesinin sonunda her iki sınıf üye için kura yapılacak, gelecek sene düzenli olarak yenilenip değiştirilerek oluşturulan heyeti patrik hükümete sunacaktır.

Patrikhane gelirleri bir sekteye uğramadıkça gelirinden otuz bin liradan aşağı olmamak üzere yerlilere mahsus olan okul, hastane ve fukaranın ihtiyacı için kullanılması hakkında şikayetler vardır. Mutasarrıflık sorunun çözülmesi için heyeti toplamak istemişse de patrikhane özür beyan ederek toplantıya katılmadı. Mecbur olarak yerel idare ve sivil üyelerle bir toplantı yaptı.

On iki kişilik heyet vazifesini yerine getiremedi. Bunun sebeplerinden biri heyet üyeleri arasında sorunların çözülmesine katkı sağlayacak vasıflara sahip insanların olmamasıdır. Yeterli vasa sahip olmayan üyeler ihraç edilecektir. Ancak heyetin birinci toplantısının teşrinisaninin başında, gelecek senedeki toplantısının ise ağustos öncesinde yapılması maddesinin değişmesi için nizamnamenin on ikinci maddesine göre heyetin toplanması gerekmektedir ve heyet toplanmadan bir şey yapılamaz hükmü nedeniyle üye seçimi için yapılacak kura işlemi bu sene hükümetin gözetimi altında her türlü nüfuz ve müdahaleden uzak şekilde olacak. Heyetin toplanma günü ve saati ise belli değildir. Patrik ne zaman istiyorsa heyet o zaman toplanıyor ve toplantı ise ani bir şekilde bitirilebiliyordu. Bunun önüne geçmek için ruhani üyeler ile sivil üyelerin ayrı ayrı toplanması ve son sözün patrik veya patrik vekiline ait olması düşünüldü. Ancak son sözün patriğe ait olması kararların ruhani meclisin arzusuna göre belirlenmesine ve ahalinin hukukunun zayi olmasına neden olacaktır. Ruhani meclisin heyetteki ağırlığının önüne geçebilmek için heyetin

toplantısı sonucunda en çok oy alan iki konundan birinin seçimini hükümet yapacaktır.

Patrikhaneye bağlı manastırlardan başka birtakım fakir ziyaretçilerin ikametine ayrılmış olan misafirhane özelliğinde olan müesseselere heyet tarafından müdahale edilmesinden patrik şikayetçidir. Kudüs'te bulunan müesseselerin kullanım amaçları hükümetçe belirlenmelidir ve heyetin misafirhanelere nezaret etme hakkının olup olmadığı açığa kavuşturulmalıdır. Ferman ve beratlarla kutsal mekanların misafirhane olarak kabul edilerek heyet tarafından nezaret edilmesi sorunlara sebep olabilir. Kudüs yerlilerinin akçe sarfıyla meydana gelmiş veya atadan deden vakfedilmiş hususi kilise, okul ve hastaneleri yoktur. Bu müesseselerin bütün ihtiyaçları patrikhane tarafından karşılanmaktadır. Okulların idare edilmesi ve eğitime bakılmasında heyetin sınırları belirlenmelidir. Senelik otuz bin liradan az olmamak şartıyla heyete patrikhanece verilecek meblağın harcanması ise hükümetçe teftiş edilecektir.

Yukarıda değindiğimiz konular için yapılan değerlendirmeye göre heyet üyeleri henüz bir senelerini doldurmamıştır. Yapılacak kura işlemine hükümetin nezaret etmesi gerekmez zira seçim usulü patrikhane ve ahalinin ortak kararıyla belirlenecektir ve bu yüzden memnuniyetsizliğin olması düşünülemez.

Heyetin toplanma günü ve saatinin hükümet eliyle belirlenmesi doğru olmaz. Haftada iki gün heyet toplanmaktadır. Toplantı günü hakkında anlaşmazlık olur ise toplanma günü hakkında mazbatayı tanzim eden heyet bir düzenleme getirmiştir.

Eşit oy ile sonuçlanan bir heyet oylamasında karar merciinin ruhani taraftan olan başkanın olması gerekir. Hükümetin oylama sonucunda karar verici olması heyetin yönetimine müdahale anlamına gelir. Oylamanın bir parçası olan başkanın karar verici olması durumun gereğidir.

Patrikhanenin senelik geliri Sinod Meclisi tarafından incelenmektedir. Heyet de meclisten sora bütçeyi inceleme hakkına sahiptir. Bütçe incelemesinin bu şekilde yapılması uygundur.

Patrikhaneye mahsus olan manastırlar dışında fakir ziyaretçilerin ikametine ayrılan misafirhane özelliğine sahip yerlere heyetin nezaret edip edemeyeceği meselesinde ise ferman ve beratlarla belirlenen kutsal yerler dışındaki fakir

ziyaretçilere ayrılan mekanların sahibi tarafından vakfedildiği belirlenirse söz konusu mekanlara heyet nezaret etmelidir.

Heyet doğrudan doğruya okulların idaresiyle sorumlu değildir. Şimdiye kadar okulların idaresi ve seçimler nasıl yapıldıysa o şekilde devam etmesi uygun görüldü.

Yerli Ortodokslar Patrikhaneden senelik otuz bin liradan aşağı olmaması gereken para dışında kira adı altında para talep edemezler. Kudüs'te patrikhaneye bağlı köy ve kasabalarda bulunan kilise ve okullar için ahalinin mütevellî heyeti yetkisizdir. Patrikhane makamının Kudüs'te olması nedeniyle mütevellî heyetinin yetkisi Kudüs'ün dışındaki yerler içindir.²⁷⁰

Yerli Ortodokslar ile Kudüs Rum Patrikhanesi'nin ilişkilerini düzene koymaya çalışılırken Kamame Kilisesi'ne bağlı olan Mara Yakup Kilisesi yerli Ortodokslar tarafından işgal edildi ve ziyarete kapatıldı. Kilisenin yerli Ortodokslara ait olduğunun hükümetin tasdikinden geçmesine rağmen kilise yönetiminin kararı benimsememesi, kilisede bekçi olmaması nedeniyle hırsızlıkların yaşanması halk arasında heyecana sebep oldu. Kilise yönetimine göre yerli Ortodokslar kilisede ibadet etmiyorlar ve zaten kilisenin kapısı Paskalyanın ilk günü olmak üzere senede iki defa açılmaktadır. Patrikhanenin İstanbul vekili Kudüs Mutasarrıfını sorunu muallakta bırakmakla ve patriğin şikayetlerini dinlememekle itham etti. Paskalyanın yaklaşması ve Ortodoksların kilisede toplanmasıyla çatışmalar yaşanması ihtimalini de İstanbul vekili hükümete hatırlattı.²⁷¹ Mara Yakup Kilisesi ise 12 Ocak 1914 tarihinde açıldı.²⁷²

Patrikhane ile yerli Ortodoksların ahali arasındaki ihtilafla ilgili tahkikatın yapılması için Adliye ve Mezahip Nezareti Müşaviri Azmi Bey'in Kudüs'e gönderilerek mutasarrıf ve fırka kumandanından oluşan bir komisyonun kurulması kararlaştırıldı.²⁷³ Taraflar arasındaki anlaşmazlığın giderilmesi için kaleme alınan zabıtnamenin uygulanmasından dolayı şikayetlerin gelmesi ve rahatsızlığın olması üzerine hükümet bir tahkikat yaptırdı.

Tahkikat neticesine göre ruhani ve cismani üyelerden oluşacak heyeti hükümet onaylayacaktır. Heyet üyelerinin vazifeleri için kullanmaları gereken

²⁷⁰ BOA, BEO, 3980/29857-1-4, 23 Aralık 1911.

²⁷¹ BOA, BEO, 3980/298457-1-3, 23 Aralık 1911.

²⁷² BOA, BEO, 4147/310990-6, 12 Ocak 1914.

²⁷³ BOA, BEO, 4227/316998-1, 1 Kasım 1913.

paralar uygun bir taksitle patrikhane tarafından verilecek. Paralar anahtarlarının biri ruhani mecliste diğeri cismani mecliste duracak olan kasalara konulacak ve harcamalar heyet başkanının denetiminde olacak.

Kudüs yerlilerine patrikhane gelirlerinden verilen bedeli sükkanın (ev kirası) ödenmesinde sorunlar ve suiistimaller vardır. Dağıtılan sekiz bin lira kâfi olmadığından parayı üç cismani ve üç ruhani üye Kudüs yerlilerinin ileri gelenlerine teslim edecek. Heyet gönderilen parayı deftere işleyecek. İki ruhani üye ve iki cismani üye parayı dağıtacak. Kilise gelirlerinden tasarruf edilmeye çalışılacak. Tasarruf edildiği halde para okul ve hastanelerin ihtiyaçlarına harcanacak. Alınan bu karara muhalefet edeceklerin şikayetleri bizzat hükümet nezdinde dikkate alınacak.

Patrik efendinin heyete başkanlık edemediği zamanlarda patrik efendinin uygun gördüğü vekil başkanın bütün sıfat ve yetkisine sahiptir. Heyette ittifak veya oy çokluğu ile alınan kararların uygulanması sırasında hangi taraftan olursa olsun muhalif görüşler üzerinde durulacak şikâyet halinde hükümet gereken tedbirleri alacak.

Köy ve kasabalardaki yerlilere ait olan kilise, okul ve hastane gibi müesseselerin idaresiyle ilgilenecek görevlileri Şurayı Devlet kararına dayanarak heyet tarafından duyurulan nizamnameye göre süratle seçilecektir. Kudüs ve Yafa'da ahalinin ihtiyacına binaen büyük okullar açılacak ve açılan okullara vasıflı insanlar atanacak.

Patrikhane gelirlerinden olup yerli ahalinden bazıları tarafından işgal edilmekte olan hane ve mağazaların kiralarını ödememekte olduğu rivayet edilmektedir. Patrikhane gelirlerinin böyle fuzuli ve gayri kanuni bir surette kullanılmasına hükümetçe izin verilemeyeceğinden ötürü ahaliye işgal ettikleri mahallerin kiralarını ödemelerinin bildirilmeli ve kiraların ödenmemesi halinde hükümet gerekli tedbirleri alacaktır.²⁷⁴

²⁷⁴ BOA, BEO, 4147/310990-1,6, 12 Ocak 1914.

Yukarıda değindiğimiz üzere tarafların sorunlarının çözümü için birçok tahkikat yapıldı ve tahkikatlar sonucundaki uygulamalardan dolayı şikayetler meydana geldi. Gelen şikayetler nedeniyle ise yeni düzenlemelere gidildi. Nihayetinde Patrikhane ve yerli Ortodokslar arasındaki ihtilaf Azmi Bey'in yaptığı ziyareti ile sakinleşti. Mara Yakup Kilisesi 1914 yılında açıldı ve ayini patrik yönetti.²⁷⁵

SONUÇ

Kudüs Rum Patrikhanesi'ni II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet dönemlerinde ekonomi, seçim ve patrikhanenin Hristiyan mezhepleriyle olan ilişkisi başlıkları altında inceledik. Bahsettiğimiz başlıklar birbirlerinden bağımsız değildir. Konu başlıklarından biri bir diğer konu başlığını tetikleyerek ortaya çok boyutlu sonuçlar çıkarmıştır.

II. Abdülhamit döneminde Kudüs Rum Patrikhanesi seçimlerinde Rusya kendi taraftarı bir patrik seçtirmek için patrikhanenin Basarabya'daki mallarına el koyuyor ve patrikhane ekonomik olarak zor duruma düşüyor. Rusya taraftarı Nikodimos'un patrik seçilmesiyle Rus Çarı Patrikhane'nin mallarını serbest bırakıyor. Ekonomik sıkıntıların giderilmesi için patrikhane Yunanistan'a yardım toplaması için bir temsilci yolluyor, ancak toplanan yardımların Rum çetecilere gönderildiği ortaya çıkıyor. Verdiğimiz iki örnekte görüldüğü üzere ekonomiyi bir zincir olarak alırsak bu zincire uluslararası ilişki ve devletin iç güvenliği ekleniyor.

Patrikhane seçimlerinde devlet Rus yanlısı bir patriğin seçimine engel olamamıştır. Fakat patrikhanede Rus yanlılarını dengelemek için 1875 yılında yapılan düzenlemenin on ikinci maddesinde yer alan patrik seçilecek kişinin atadan babadan Osmanlı olması hükmüne uyulmayarak aslen Yunan olsa da devlete sadık olduğu için Cerasimos Efendi desteklenmiştir. Aslında burada desteklenen bir şahıstan öte patrikhane yönetiminde tarihi ağırlığı olan Rum hegemonyasıdır. Toplanan yardımların Rum eşkıyasına gitmesi engellenirken seçimlerde ise Rusya'yı

²⁷⁵ Yuval Ben- Bassat, Eyal Gino, **A.g.e.**, s.201.

dengelemek için Rumlar desteklenmiştir. Devlet sırf bir halka etnik yapısı nedeniyle bakmıyor. Olaylara faydacı bir anlayışla yaklaşıyor ve sorunun çözümü için gerekenler doğrultusunda hareket ediyor.

II. Abdülhamit yönetiminde Kudüs Rum Patrikhanesi ile diğer Hristiyan mezhepleri arasında kutsal yerler üzerinde çekişmeler yaşanmıştır. Latinleri Fransiskanlar özelinde Fransa himaye etmiştir. Ortodoksları ise Rusya himaye etmek üzere politikalar izlemiştir. Kutsal yerlerin Hristiyan mezhepleri arasındaki paylaşımı çok ayrıntılıdır. Devletler geçmiş anlaşmalara dayanarak kendi mezhebinden Hristiyanları himaye etmek istemektedir. Ancak milliyetçiliğin ve ulus devlet anlayışının dünya siyasetinde yer almasıyla Fransa ve Rusya gibi devletlerin himaye politikası sekteye uğramıştır.

Alman-İtalyan ve Rum rahipleri arasında yaşanan yaralama olayında Fransa Alman ve İtalyan rahipleri Latin olmaları nedeniyle himaye etmek istemesine rağmen başta Almanya olmak üzere İtalya da Fransa'nın talebine karşı çıkmıştır. Devlet eski anlaşmalarla kutsal yerler üzerinde hakları olan Fransa yerine güncel siyasal çıkarların uyuştuğu Almanya'yı desteklemiştir. Kudüs'te yaşanan bir yaralama hadisesinde sonuçlar uluslararası boyutta olmuş ve devlet ekseninin hangi yöne döndüğüne dair izler ortaya çıkmıştır.

Kudüs'te bulunan Hristiyan mezheplerinin mensupları ellerinde bulundurdıkları imtiyazlarını iman edercesine savunuyorlar. Aslında imtiyazlar Hristiyan mezhepleri için bir meşruluk alametidir. Neredeyse tavizsiz bir şekilde uygulanmasını istedikleri imtiyazlarının çok ince ayrıntılara sahip olması ve ortaya çıkan sorunların hızlıca uluslararası boyut kazanması sorunun çözümünü daha da içinden çıkılmaz bir hale sokuyor. Kiliselere girip çıkılan merdivenlerin kime ait olacağı, hangi merdiveni hangi mezhebin sileceği, düz yerlerin merdivenlere dahil olup olmayacağı ve kilise tuvaletlerini kimin temizleyeceği gibi çetrefilli ayrıntılardan uluslararası anlaşmazlıkların çıktığını göz önüne alırsak bölgedeki denge hakkında bir fikir sahibi olabiliriz.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle Osmanlı Devleti'nde halklar arasında kaynaşmalar yaşandı. Yeni yönetimin getirdiği eşit vatandaşlık anlayışı Kudüs Rum Patrikhanesi'nin kadim geleneklerini yıkarak yer edinmemesi nedeniyle bu dönemde yaşanan olaylar II. Abdülhamit döneminde farklı olarak patrikhane

yönetimi ile yerli Ortodokslar arasında olmuştur. Meşrutiyet'in getirdiklerini patrikhaneye kabul ettirmek isteyen yerli Ortodokslar karşılarında eskiden beri yönetimi elinde tutan ruhbanların muhalefetini buldular. Taraflar arasında yaşanan sorun patrikhane yönetiminin sivilleşip sivilleşmeyeceğidir. Eşitlik, adalet ve özgürlük gibi kavramlar yerel Ortodokslar açısından taleplerinin karşılanması için bir dayanak noktasıdır. Çünkü halk kilise gelirlerinden faydalanarak ekonomik sorunlarının giderilmesini istiyorlar. Yukarıdaki satırlarda da değindiğimiz üzere başlıklar bir zincir gibi biri hareket ettiğinde diğerlerini de harekete geçiriyor. Burada ise siyasi haklar ile ekonomik kazançtan payını arayan bir halk kitlesini görüyoruz.

Osmanlı Devleti'nin merkez siyasetinde de Kudüs Rum Patrikhanesi taraftır. İttihat ve Terakki Cemiyeti Tevfik Paşa hükümetine bütün Osmanlı halklarının karşı olduğunu öne sürmesiyle Patrik Damyanos Tevfik Paşa'yı destekleyen bir telgraf çekmiştir.²⁷⁶ Kâmil Paşa güvenoyu alabilmek için hem Rumlar hem de yerel Ortodoksların milletvekillerinin desteğini aramıştır.²⁷⁷

Bedross Mattasin'a göre Jön Türkler yerel halkın laik taleplerini destelemek yerine Patrikhane yönetimini desteklemiştir. Hükümet Arap Ortodokslarını Arap ulusal hareketiyle eşdeğer gördüğü için ulusal hareketlerin cesaretlenmesinden çekinmektedir.²⁷⁸ Konstantinos Papastathis ve Ruth Kark bu teze karşı çıkıyor. Çünkü 1908-1910 yılları arasında ulusal haklarını savunabilecek bir Arap ulusal hareketi yoktur. Filistin'deki Arap ulusal fikri daha ilk aşamalarında idi. Bölge halkı devlete bağlıdır.²⁷⁹ O dönemde Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü asıl tehdit eden Yunanistan'ın milliyetçi politikalarıdır.²⁸⁰ Yunan milliyetçiliğinin baskın olduğu bir

²⁷⁶ "Sadr-ı a'zam Fehâmetlü Tevfik Paşa Hazretlerine: Bunca hıdemât-ı vatan-perverâne mükâfaten mesned-i celil-i Sadâret-i Uzmânın uhde-i istihsâl-i sâmi-i Fahimânelerine tevcih-i messeret-eseri ziver-i sem'-i dâiyânem olmağla Devlet-i ebed-müddet-i Osmâniyemizin şu bulunduğu ahvâl-i mühümme-i fevkelâde ahsen-i hâl-ü-minvâl üzre hüsn-i temşiyet-i umara muvaffakiyyet-i sâmi Sadâretpenâhiyeleri da'vâtına terdifen mukarenet-i vücud-ı ali âsafâneleriyle bir kat daha vâyedâr -ı izzîü mefharet olan makam-ı Sadâreti tebrik eylerim ferman." İsmail Hami Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, I.b, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1986, s.100.

²⁷⁷ Hopwood, **The Russian Presence**, 197. akt; Konstantinos Papastathis ve Ruth Kark, **a.g.m**, 127.

²⁷⁸ Bedros Der Matossian, **"The Young Turks Revolution: its Impact on Religious Politics of Jerusalem (1908-1912),"** Jerusalem Quarterly 40 (2009-2010): 529; Bedros Der Matossian, **"Administrating the non-Muslims and the 'Question of Jerusalem' after the Young Turk Revolution,"** in Late Ottoman Palestine: The Period of Young Turk Rule, ed. Yuval Ben-Bassat and Eyal Ginio (New York: I. B. Tauris, 2011), 632, akt; **a.g.m**, s.133.

²⁷⁹ Muhammad Muslih, **"Arab Politics and the Rise of Palestinian Nationalism,"** Journal of Palestine Studies 16 (1987): 77-94; Ernest Dawn, **"The Origins of Arab Nationalism,"** in The Origins of Arab Nationalism, ed. Rashid Khalidi et. al. (New York: Columbia University Press, 1991), 3-30, akt; **a.g.m**, s.133.

²⁸⁰ Hasan Kayali, **Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918** (Berkley: University of California Press, 1997), akt; **a.g.m**, s.133.

dönemde ekonomik ve siyasi açıdan ağırlığa sahip Rumları Osmanlılık düşüncesi merkezinde tutmak Rumlara göre etkisi az olan Arap Ortodoksların taleplerini karşılamaktan daha önemliydi.²⁸¹

Osmanlı Devleti'nin tarihsel sürecinde ortaya çıkan modernleşme çabaları tavandan tabana doğru toplumsal bir kalkınmadan çok devletin yıkılmasını önlemek için ordu merkezli yenilik çalışmalarıdır. Devlet merkezli dar bir kadronun yaptığı yenileşme çalışmalarının halka inme diye bir amacı olmamıştır. Ancak milliyetçilik, eşit vatandaşlık gibi seküler kavramların Osmanlı siyasetinde yer etmesiyle ülkede söz konusu benzer kavramlara karşı klasik yapısını muhafaza etmek isteyen kurumlar direnç adaları oluşturmuştur.

Yeni haklarla tanışan ve laik bir eğitimden geçen halklar patrikhanelerin asırlardır sürdürdüğü tekelci yönetime baş kaldırdılar. Bunların örneklerini yukarıda değindiğimiz üzere önce Balkanlarda ve Kudüs Patrikhanesi özelinde inceledik. On dokuzuncu yüzyılda milliyetçiliğin yayılması toplumların ortak noktası olan dinin önceliğini geriletmiştir. Balkanlardaki halkların Osmanlılardan ayrılması devlet için toprak kaybına neden olduğu gibi Fener Rum Patrikhanesi için de nüfuz kaybına sebep olmuştur. Doğu Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ile yönetimi altında tuttuğu topraklarda siyasi egemenliği son bulmuştur. Ancak Fener Rum Patrikhanesi'nin Doğu Roma İmparatorluğu dönemindeki etkinliği Osmanlı Devleti yönetiminde devam etmiştir. Balkan halkları Osmanlı'dan bağımsız olduklarında bağımsızlıklarının öncesinde veya sonrasında Fener Rum Patrikhanesi'nden de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Milliyetçilik hem ulusal hem de dini bağımsızlığı beraberinde getirmiştir. Çünkü bağımsız olan halklar hiçbir konuda eski ile tabiliklerini sürdürmek istememişlerdir.

²⁸¹ A.g.m, s,134.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Kaynakları

a. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO)

Dahiliye Nezareti İdare (DH. İD)

Dahiliye Nezareti Mektubat Kalemi (DH. MKT)

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR)

Hattı Hümayun (HAT)

Hariciye Nezareti İdare (HR. İD)

Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS)

Hariciye Nezareti Tahrirat (HR. TH)

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO)

İrade Dahiliye (İ. DH)

İrade Hariciye (İ.HR)

İrade Meclisi Mahsusa (İ. MMS)

Meclis-i Vükela Mazbataları (M. V)

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A. MKT. MHM)

Şura-i Devlet (ŞD)

Teftişat-ı Rumeli Manastır Evrakı (TFR. İMN)

Yıldız Hususi Maruzat (Y.A. HUS)

Yıldız Maliye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. ML)

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV)

Yıldız Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y.PRK. AZN)

Zaptiye (ZB)

A.MKT. MHM, 488/1, 8 Ocak 1889.

A.MKT. MHM, 531/18, 21 Ağustos 1893.

A.MKT. MHM, 715/24, 29 Aralık 1894.

A. MKT. MHM, 700/23, 25 Nisan 1895.

BEO, 217/16248, 10 Haziran 1893.

BEO, 881/66057, 5 Aralık 1896.

BEO, 877/65757, 7 Aralık 1896.

BEO, 888/66543, 29 Aralık 1896.

BEO, 1086/81423, 22 Şubat 1898.

BEO, 1750/131219, 24 Kasım 1901.

BEO, 1750/131218, 26 Kasım 1901.

BEO, 1752/131353, 29 Kasım 1901.

BEO, 1794/134486, 14 Şubat 1902.

BEO, 1827/136984, 13 Nisan 1902.

BEO, 1960/146982, 9 Aralık 1902.

BEO, 2232/167388, 9 Aralık 1903.

BEO, 2336/175196, 21 Mayıs 1904.

BEO, 2588/194080, 1 Haziran 1905.

BEO, 2685/201315, 11 Ekim 1905.

BEO, 3438/25, 14 Kasım 1908.

BEO, 3208/246569, 26 Aralık 1907.

BEO, 3464/259772, 27 Aralık 1908.

BEO, 3466/259909, 31 Aralık 1908.

BEO, 3467/259991, 5 Ocak 1909.

BEO, 3484/261233, 22 Ocak 1909.

BEO, 3479/260876, 25 Ocak 1909.

BEO, 3491/261778, 16 Şubat 1909.

BEO, 3499/262361, 20 Şubat 1909.

BEO, 3717/27810, 13 Mart 1909.

BEO, 3526/264410, 31 Mart 1909.

BEO, 3543/265668, 7 Mayıs 1909.

BEO, 3549/266111, 16 Mayıs 1909.

BEO, 3566/267384, 5 Haziran 1909.

BEO, 3652/273893, 24 Ekim 1909.

BEO, 3673/275430, 6 Aralık 1909.

BEO, 3846/288412, 17 Ocak 1911.

BEO, 3994/299515, 2 Şubat 1911.

BEO, 3980/298457, 23 Aralık 1911.

BEO, 4227/316998, 1 Kasım 1913.

BEO, 4147/310990, 12 Ocak 1914.

BEO, 4408/ 330567, 13 Nisan 1916.

DH. İD, 116/31, 8 Ağustos 1911.

DH. MKT. 486/26, 21 Nisan 1902.

DH. MKT, 502/26, 8 Mayıs 1902.

DH.MKT, 2643/65, 1 Kasım 1908.

DH. MKT, 2698/26, 31 Aralık 1908.

DH. MKT, 2714/62, 21 Ocak 1909.

DH. MKT, 2723/31, 29 Ocak 1909.

DH. MKT, 2726/35 31 Ocak 1909.

DH. MKT, 2833/40 6 Haziran 1909.

DH. ŞFR, 408/120, 15 Ocak 1909.

DH. ŞFR, 515/13, 14 Aralık 1913.

HAT, 1516/47, 21 Haziran 1811.

HR. İD, 2041/51, 11 Ocak 1903.

HR. SYS, 411/74, 25 Temmuz 1883.

HR. SYS, 411/75, 22 Nisan 1884.

HR.SYS, 407/5, 1 Temmuz 1889.

HR. TH, 58/50, 5 Eylül 1885.

HR. TO, 533/ 37, 24 Kasım 1889.

İ. DH, 895/ 71209, 3 Ekim 1882.

İ. DH, 1189/93053, 19 Ağustos 1890.

İ. HR, 266/15969, 13 Mart 1875.

İ. MMS, 71/311, 30 Temmuz 1882.

İ. MMS, 104/4411, 3 Mart 1889.

M. V, 225/22, 4 Ocak 1883.

M.V, 65/8, 5 Temmuz 1889.

M. V, 201/53, 13 Nisan 1916.

M. V, 212/7, 5 Mayıs 1918.

Ş. D, 287/23, 10 Kasım 1880.

Ş.D, 637/30, 16 Ağustos 1895.

Ş.D, 2296/37, 3 Temmuz 1902.

TFR. İMN, 64/6326, 22 Mayıs 1905.

Y. A. HUS, 324/64, 15 Nisan 1895.

Y. A. HUS, 407/25 4 Haziran 1900.

Y. MTV, 294/113, 13 Şubat 1907.

Y. PRK. AZN, 2/4, 29 Haziran 1883.

Y. PRK. ML, 17/17, 30 Nisan 1898.

Z. B, 330/116, 22 Şubat 1909.

b. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi (F.O.)

Foreign Office, D.114, N.66, s.87, Kudüs, 19 Kasım 1901.

Foreign Office, D.115, N.72, s.78, İstanbul, 12 Mayıs 1902.

2. SÜRELİ YAYINLAR

a. Gazeteler

İkdam, “Kudüs Patrikliği”, 21 Ocak 1909.

_____ “Kudüs Ahvalı”, 27 Şubat 1909.

_____ “Kudüs Patrikliği”, 28 Şubat 1909.

_____ “Kudüs Patrikliği”, 4 Mart 1909.

_____ “Kudüs Patrikliği Meselesi”, 11 Mart 1909.

Sabah, “Kudüs Ortodoks Patrikliği”, 9 Ocak 1909.

_____ “Kudüs Ortodoks Patrikliği”, 15 Ocak 1909.

_____ “Kudüs’e Gönderilen Heyet”, 17 Şubat 1909.

_____ “Kudüs Patrikliği Meselesi”, 20 Şubat 1909.

_____ “Kudüs Ahvalı”, 27 Şubat 1909.

_____ “Kudüs Ahvalı”, 28 Şubat 1909.

_____ “Kudüs Ortodoks Patrikliği”, 9 Mart 1909.

_____ “Kudüs Patrikhanesi Nizamnamesi”, 21 Mart 1909.

_____ “Kudüs-i Şerif Patrikhanesi”, 28 Temmuz 1909.

_____ “Kudüs-i Şerif Rum Patrikliği”, 29 Temmuz 1909.

_____ “Kudüs-i Şerif Rum Patrikliği”, 29 Eylül 1909.

_____ “Kudüs Patrikhanesi”, 20 Kasım 1909.

_____ “Kudüs’e Dair”, 24 Kasım 1909.

_____ “Kudüs-i Şerif Rum Patrikhanesi”, 8 Aralık 1909.

Tanin, “Kudüs Patriği”, 29 Aralık 1909.

_____ “Kudüs Patriği Meselesi”, 7 Ocak 1909.

_____ “Kudüs-i Şerif İhtilafı”, 31 Temmuz 1909.

_____ “Kudüs İhtilafı”, 3 Ağustos 1909.

_____ “Kudüs-i Şerif İhtilafı”, 21 Ağustos 1909.

Tasvir-i Efkâr, “Kudüs Patrikliği Meselesi”, 21 Kasım 1909.

_____ “Kudüs Patrikliğine Müteferri Evkaf”, 7 Aralık 1909.

_____ “Kudüs Patrikhanesi Meselesine Dair”, 27 Aralık 1909.

_____ “Kudüs Ortodoks Kilisesi Meselesi”, 20 Ocak 1909.

The Times, “The Kingdom of Jerusalem” 29 Ağustos 1876.

_____ “The Greek Patriarch of Jerusalem” 31 Ekim 1883.

_____ “New from Jerusalem”, 21 Nisan 1888.

_____ “The Protetorate of Eastern Catholics”, 5 Ağustos 1902.

_____ “Patriarch of Jerusalem Dethroned”, 28 Aralık 1908.

_____ “The Patriarch of Jerusalem”, 7 Ocak 1909.

_____ “The Jerusalem Patriarchate”, 26 Ocak 1909.

_____ “Patriarchate of Jerusalem”, 3 Mart 1909.

_____ “Patriarchate of Jerusalem”, 6 Mart 1909.

b. Dergiler

Belleten, “Kudüs Rum Patrikhanesi”, C.79, S.285, s.s.,675-712, 2015 Ağustos.

Jerusalem Quarterly, 56-57, (winter/Spring) “Ortodox Communal Politics in Palestine after The Young Turk Revolution (1908-1910), 2014.

Servet-i Fünun, “Kudüs’te Bir Nümayiş”, 4 Mart 1909.

3. İNCELEME YAPITLAR VE ANILAR

a. Kitaplar ve Tezler

AHMAD, Feroz, **Jön Türkler ve Osmanlı’da Milletler Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.

_____, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2019.

AKŞİN, Sina, Balcı, Sarp, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

ARMAOĞLU, Fahir, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, İstanbul, 2014.

ARSLAN, Melikşah, **Suriye ve Filistin’de Rus Mevcudiyeti ve Osmanlı Siyaseti”** Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2019.

AKIN, Nur Özmen, **İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922) Ahmet Reşit Rey**, İstanbul, 2014.

ATALAY, Bülent, **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Siyasi Faaliyetleri**, İstanbul, 2001.

AYDIN, Mehmet, **Türk İslam Ansiklopedisi C.7**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

AYDIN, Mehmet Akif, **Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2020.

BASSAT, Yuval Ben, Eyal, **GİNO Jön Türklerin Filistin'i**, İstanbul, 2016

_____, **Late Ottoman Palestine: The Period of Young Turk Rule (Library Ottoman Studies)**, IB, Touris, Londra, 2011.

BENLİSOY, Yorgo, MACAR, Elçin, **Fener Patrikhanesi**, Ayraç Yayınları, 1996.

BERBEROĞLU, Murat, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Nizamnameleri**, Yazarın kendi yayını, İstanbul, 2008.

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.

BOZKURT, Gülnihal, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşların Hukuki Durumu (1839-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

CAHEN, Claude, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016.

CAMPOS, Michelle U, **Osmanlı Kardeşler Erken Yirminci Yüzyıl Filistin'inde Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler**, İstanbul, 2015.

ÇAKMAK, Abdullah, **19. Yüzyılın Başında Kudüs**, İstanbul, 2020.

ÇELİK, Mehmet, **Süryani Kilisesi Tarihi**, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1987.

DEMİRCİ, Kürşat, **Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Ortodoksluğun Teolojisi**, Ayışığı kitapları, İstanbul, 2005.

DEMİRKENT, Işın, **Türk İslam Ansiklopedisi C.26**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002.

ELİOT, Sir Charles, **Avrupa'daki Türkiye, C.2**, Kervan Kitapçılık A.Ş.

ENGELHARDT, Eduard Philippe, **Türkiye ve Tanzimat**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017.

ERCAN Yavuz, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001.

ERYILMAZ, Bilal, **Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992.

_____, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, Risale, İstanbul, 1990.

FARAŞELİ, Mehmed, **Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Uygulanışı**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2008.

GEORGE, François, **Sultan Abdülhamit**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

GÜLSOY, Ufuk, **Türk İslam Ansiklopedisi C.19**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

GÜNDÜZ, Mustafa, **(Küçük) Mehmed Sa'id Paşa'nın Hatıratı C.2**, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2019.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2020.

HANİOĞLU, M. Şükrü, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.

HANKS, Merry E. Weisner, **Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

HARMAN, Ömer Faruk, **Türk İslam Ansiklopedisi C.26**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002.

HÜRMEN, F. Rezan, **"Bir Devlet Adamının" Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II.Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, Akma Yayınları, İstanbul, 1993.

İNALCIK, Halil, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, Kronik Kitap, İstanbul, 2017.

_____, Seyidanihoğlu, Mehmet, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2015.

KARAL, Enver, **Osmanlı Tarihi** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

_____, **Osmanlı Tarihi C.VIII**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

- KARPAT, Kemal, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, İmge Kitapevi, Ankara, 2006.
- KERİMOĞLU, Hasan Taner, **İttihat- Terakki ve Rumlar 1908-1914**, Libra Kitabevi, İstanbul, 2018.
- LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2014.
- LOTİ, Pierre, **Kudüs**, Lotus Yayınvei, Ankara, 2011.
- LUBENAU, Reinhold, **Reinhold lubenau Seyahatnamesi Osmanlı Ülkesi 1587-1589 C.2**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016.
- MACAROV, Mihail, **Kudüs Yolculuğu Edirne, İstanbul, İzmir, İskenderiye 1868-1869**, Kitap Yayınevi, 2019.
- MONTEFİONE, Simon Sebay, **Kudüs Bir Şehrin Biyografisi**, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2016.
- NİCAULT, Catherine, **Kudüs 1850-1948**, İstanbul İletişim Yayınları, 2001.
- ORTAYLI, İlber, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- _____, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler 1**, Turhan Kitapevi, Ankara, 2000.
- SARKİS, Karakoç, **Külliyat-ı Kavanin C 2**. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- SANDER, Oral, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, İmge Kitapevi, Ankara, 2015.
- SATIŞ, İhsan, **Kudüs'teki Hristiyanların Ziyaretgâhlarına ve Mabetlerine Dair Bir Tahkikat Raporu**, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- SERTOĞLU, Midhat, **Mufassal Osmanlı Tarihi C.VI**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- SHAW, Stanford, Shaw, Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, E Yayınları, 2017.

SEETZEN, Ulrich Jasper, **İstanbul Günlükleri 12 Haziran 1802- 22 Haziran 1803 C.1**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017.

SPATARİS, Haris, **Biz İstanbullular Böyleyiz 1906-1912**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

STANBOLSKİ, Hristo, **Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları 1858-1878**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2018.

ŞAHİN, Süreyya, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980.

TERCÜMAN, İhsan Et, **Çekirge Yılı Kudüs 1915-1916**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2012.

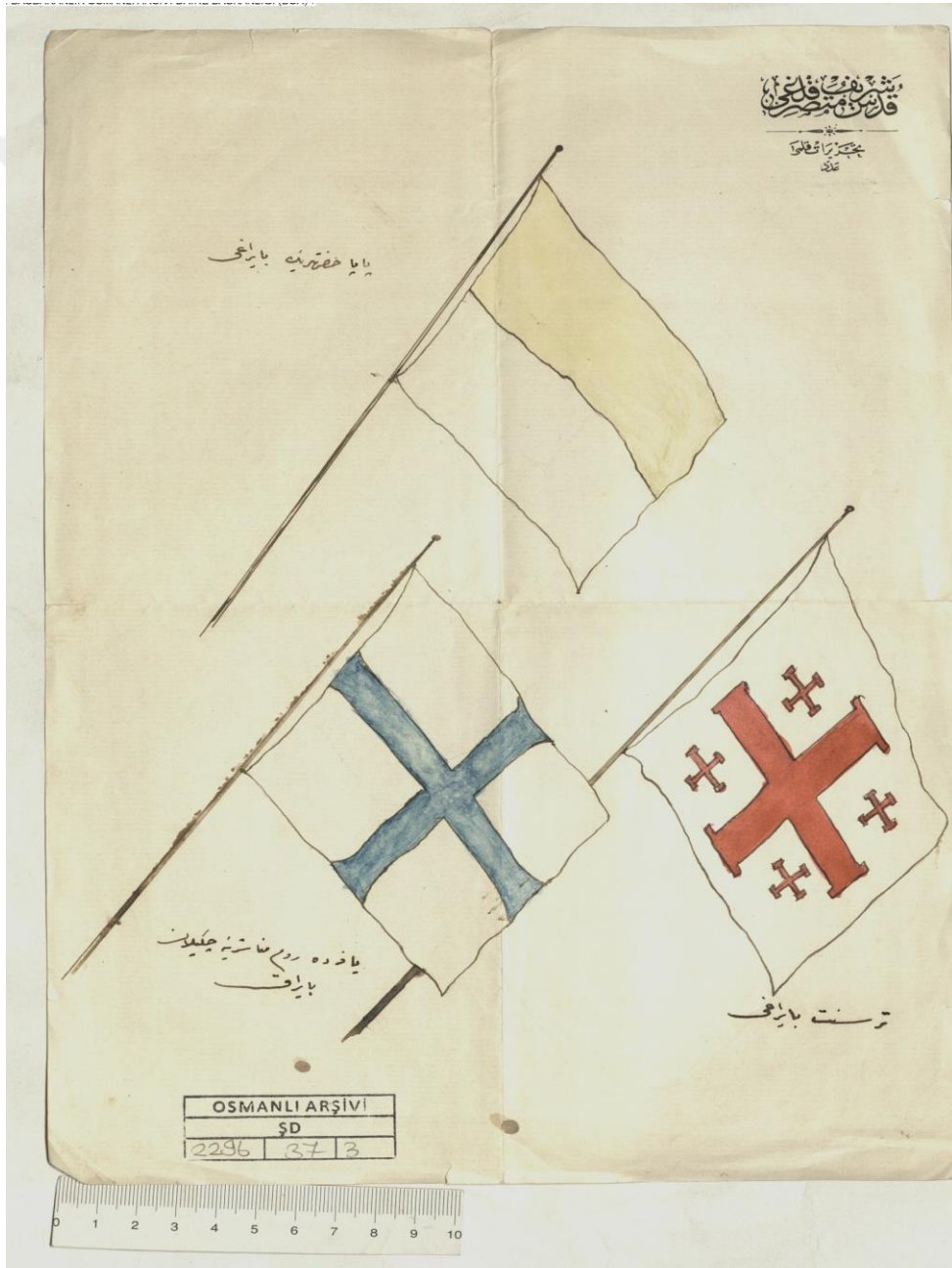
WALSH, Robert, **İrlandalı Bir Vaizin Gözüyle II. Mahmud İstanbul'u**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2021.

4. İNTERNET KAYNAKLARI

Anayasa.gov.tr/tr

EKLER

EK- 1: Kudüs Rum Patrikhanesi'ne çekilmek istenen bayraklar ve sarı ile beyaz renkli olan Papalık bayrağıdır.²⁸²

SD 02296 00037 003

²⁸² BOA, ŞD. 2296/37-3, 4 Temmuz 1902.

²⁸³ **BOA**, İ. HR, 266/15969, 13 Mart 1875. Çevrilmiş metin için bkz; İhsan Satış, Muhammed Ceyhan,**a.g.m.**, s.s.,698-702.

شکست حقت باورش چنانچه نیکو بیوی اولاده قیادت حاوی براف عاقلانده بحر کاذب خصوصاً نیک اهل سنه دود
اولیغه نیاز بطریق انتخاب اولیغی ذات بند سرفقه بیاده اولاده صفاته جامع اولیغی برابر انتخابی تصدیق جور و جود اولیغی سلطنت
سینه نیک امنیت کامه سنه شایان و قوانیه و نفعات دولتی غیر واقف و نیک امنیت و اعتباریه دین بونی لرند

فصل رابع

بفیسلفه سخی اوجیه رها نیک صفات لازم در اصول انتخابی بیاید

اولیغی ماده بقیوس انتخاب و قیمة اولیغی ذاتیک اولیغی اصل تبعه دولتی غیر در اولیغی حالده دولتی و نیک برودنده نکرار
اولیغی اولیغی ثانیاً قدس بطریق انتخاب یا فوراً سترده تربیه کورود همه حاله اصحابه دیکند دین یا خود برود و بقیوس
رتبه برین هار اولیغی یکه مقدار نه هسانده اولیغی ثالثاً قوانیه کلیانک احکامی قضای سخی سرکال صاحب و تمام الاعضا اولیغی
اموکیا ده معلومات کافی و بقیوس نیک هار دره نیک تجرب و بطریق اصحابه اولیغی رابعاً روم ساند نه بقیوس سار و بقیه و نیک
اولیغی حالده تربیه رضائنا بونی مقصود

اولیغی ماده سخی اوجیه بقیوس سندر نه بقی بقیوس انتخاب و قیمة سندر و نیک رضی کبسی رها نیک ای و سیم
اولیغی نکرار بطریق سوده و رخصتیم بقیوس سندر بقیوس صفات مطلوبی و نکرار جمع ایرنه رها نیک و نکرار تربیه
ایروب بر نکرار لیاقت مساوی اصحابی اولیغی نکرار کلیایه از زیاده صافه خدمتاری سقیم بونی نکرار بر هیچ بر نکرار
یکدر نه اولیغی نکرار بونی بقیوس نکرار نکرار قیمة ایرنه هک و عقیده کلیایه و روبا اصول مرعیه نکرار اجلاس و نه رای
رضایه ذکر اولیغی نکرار نکرار بر نکرار قطعی انتخاب و قیمة نکرار هک و تساوی از و نکرار بطریق ایلم اکثریت از حاصل
ایلم هک

اولیغی ماده بقیوس سندر بر نکرار وفات و نکرار نکرار نکرار افانکاه و نکرار قیمة نکرار هکاه و نکرار نکرار نکرار
مکتوبه و رورنده هکاه اصول انتخابیه نکرار اهل سنه مبارک اولیغی

کتابخانه مجلس شورای ملی

Fasl-ı Evvel

Birinci Mâdde: Kuds-i Şerîf Rum Patrik'i Kamâme'de patriklik dâ'iresi dâhilinde kâ'in ve Rum Milleti'ne gerek müstakillen ve gerek milel-i sâ'ire ile müştereken 'âid ve mahsûs olan bi'l-cümle ziyâretgâhlarla kilise ve manastırların ve patriklik kürsüsüne tâbi' metropolidân ve piskoposlarla rehâbîn ve papasların re'isi ve nâzırı ve mezkûr manastırlara mensûb mekâtib ve hastahânelerin müdiri olub vazîfesi mârru'z-zikr Kamâme ile sâ'ir ziyâretgâhlarda mine'l-kadîm mer'ıyyü'l-icrâ olan 'âdât-ı kadîme-i mezhebiyyelerinde evkât-ı mu'ayyenede îfâsına ve mekâtib-i mevcûde ile hastahânenin hüsn-ı idâresiyle berâber kiliselerle manastır varidâtının müsâ'adesine göre millet-i fukarâsına bakmak ve beher sene Kuds-ı Şerîf'e gelmekde olan züvvârı münâsibi vechle yerleşdirüb esbâb-ı râhatlarının istihsâline mevcûd ma'ıyyeti olan rehâbînin inzimâm-ı mu'âvenetiyle alâkadri 'l-imbân bezl-i himmet itmekdir.

İkinci Mâdde: 'Avâm tarafından mevâdd-ı mezhebiyye ve rûhâniyyeye dâ'ir veyâhûd rû'esâ-yı rûhâniyyenin vezâ'if-i rûhâniyyelerine müte'allik bir güne müsted'iyât vukû'ında patrik-i mûmâ ileyhın riyâseti tahtında meclis-i mezkûr bi'l-ictimâ' rû'yet ve ittifâk veyâhûd akseriyyet-i ârâ ile fasl-ı mâdde ve tesviye-i maslahat iderler.

Üçüncü Mâdde: Meclis-i rûhânî altı piskopos ve dokuz arkimendidden [arşimandrit] mürekkeb olub a'zâsının hey'et-i dâ'imesi bozulmamak üzere îcâbına göre 'ilâve ve tenkîh veya tebdîl-i patrikin re'y-i rûhâniyyesine muhavveldir. Bu meclis dâ'imâ patrikin riyâseti tahtında tecemmu' idüb ziyâretgâhlarla kilise ve manastırların cihât-ı rûhâniyyeye müte'allik idâre-i umûrına ve bunlara mensûb ve müte'allik olan rehâbîn ve hademenin vezâ'if-i mertebe ve husûsât-ı rûhâniyyelerine ve hayrât ve meberrâtın îcâr ve istîcâr ve ferâğ ve intikâl ve bey' ve şîrâ gibi mu'âmelâtı ile bunlardan tahaddüs idecek nizâmât-ı mahsûsasına tevîkân 'âid olduğu devâ'ir-i şer'iyye ve nizâmiyyede tesviye olunacağından bunların vâridâtının hüsn-ı sûretle irbâh ve tenmiyesine ve muhtâcîn-i milletin hayrına ve mevâdd-ı rûhâniyye-i sâ'ireye dâ'ir müzâkere iderler. Meclisin karar ve müzâkerâtı patrik tarafından icrâ olunur. Patrikin gaybûbet veyâ hastalık gibi ma'zeret-i şer'iyyesi vukû'ında tarafından tevkîl ideceği metropolid veyâhûd piskopos ve arkimendit [arşimandrit] yerine kâ'im olur.

Fasl-ı Sâni

Patrik intihâbına dâ'irdir.

Dördüncü Mâdde: Kudüs patrikliği mesnedinde hall vukû'ında meclis-i rûhânî bi'l-ictimâ' Kudüs'de bulunan metropolidân ve piskoposlardan evsâf-ı matlûbeyi câmi' ve zâtı kâ'immakâm olmak üzere intihâb idüb keyfiyet-i hâli ve kâ'immakâm olacak zâtı bâmazbata cânib-i mutasarrıfiye beyân ve takdîm idüb mutasarrıflık cânibinden dahî derhâl makâm-ı mu'allâ-yı sadâret-'uzmâya îcâbına göre telgrâf veyâhûd tahrîrât ile 'arz-ı keyfiyet olunarak gerek kâ'immakâm-ı mûmâ ileyhin me'mûriyetinin tanınmasını ve gerek patrik intihâbının ber-mûceb-i nizâm icrâ olunmasını âmir cevâben tastîr buyurulacak telgrafnâme ve emirnâme-i sâmi mûcebince hareket olunacaktır.

Beşinci Mâdde: Mâdde-i sâbikanın ahkâmı icrâ olundıktan sonra kâ'immakâm tarafından patriklik kürsüsüne tâbi' ve mukırrı olan metropolitliklere ve piskoposlara mektûblar yazılıb me'âlinde patrik intihâbı için metropolidlerle piskoposların nihâyet yigirmi bir gün zarfında Kuds-ı Şerîf'de bulunmaları bildirilecek ve ahâli tarafından meclis-i intihâbda bulunmak üzere her metropolidlikden ve piskoposlukdan birer müte'ehhil papasın kezâlik müddet-i mu'ayyene zarfında Kudüs'e gelmeleri ahâlisine mahsûsen iş'âr kılınacaktır.

Altıncı Mâdde: Müddet-i mezkûre hulûlünde med'ûvlar Kuds-ı Şerîf manastırında tecemmu' itmiş olacağından bi'l-cümle metropolidlerle piskoposları câmi' olmak üzere meclis-i mezkûr rûhânî bi'l-ictimâ' her birerleri işbu patriklik kürsüsüne mensûb ve tâbi' olarak gerek Kudüs'de bulunsun ve gerek hâricde olsun metropolid ve piskopos ve arşimandrit mertebelerini hâ'iz bulunanlardan patrikliğe müstahakk bildikleri zevâtın isimlerini ayrı ayrı bir varakaya tahrîr ve imzâ-birle kâ'immakâma vireceklerdir.

Yedinci Mâdde: İşbu zevâtın kimine ziyâde ve kimine az re'y isâbet itdiğine bakılmayub cümlesi mütesâviyen kâbil-i intihâb 'add olunarak huzûr-ı meclisde esâmisi bir deftere yazılıb zîri kâ'immakâm ve a'zâ-yı meclis tarafından imzâ kılınacaktır.

Sekizinci Mâdde: Patrik olacak zât kilisece re'is-i rûhânî olduğundan mâdde-i sâbıkada beyân olundığı vechle kâbil-i intihâb olanların yapılacak defteri makâm-ı mutasarrıfiyeye gönderilecek ve işbu defterde muharrer zevâtın esâmîsi makâm-ı

mezkûrdan derhâl tahrîrât veya telgrâf ile Bâb-ı ‘Âlî’ye ‘arz u iş‘âr olunacak ve şâyed bunlardan devletçe istisnâ olınacakları olur ise Bâb-ı ‘Âlî cânib-i sâmisinden bi’t-tenkîh diğerleri beyinde intihâbın icrâ olunması zımında cevâben vukû‘ bulacak emr ü iş‘âr-ı mutasarrıfden kâ’immakâm ile sinodosa bildirilecektir.

Dokuzuncu Mâdde: Mâdde-i sâbıkda beyân olunduğı üzere Bâb-ı ‘Âlî’nin emri mutasarrıflık cânibinden teblîğ olundıkda sinodos ile Kudüs manastırında bulunan sâ’ir arşimandritlerden ve brodosenclüslerden? ve hâricden med‘uvv olarak gelmiş olan yerlü papaslar ile bunlar misüllü nefsi-i Kudüs ahâli-i Hristiyânı tarafından müntahib bulunacak iki yerlü papasdan mürekkeb bir meclis-i ‘umûmî ‘akd olınarak ber-mûceb-i emr usûl-ı intihâbiyyenin icrâsına mübâderet kılınacaktır. Şöyle ki, intihâba dâhil olan zevâtın üç neferi kâffe-i huzzâr-ı meclisin ya’ni gerek rehâbînin ve gerek med‘uvv bulunan papasların hafıyyen i’tâ-yı re’y itmesiyle hâsıl olacak akseriyyet-i ârâ ile nâmzed ta’yîn olacak ve işbu üç nefer nâmzedlerin ta’yîn olundıkları ‘akîbinde bunların isimlerini hâvî varakayı meclisin a’zâ-yı ruhânîyyesi bi’l-istishâb Kamâme Kilisesi’ne varub a’zâ-yı sâ’ire dahî kilisede hâzır oldukları hâlde ötedenberü icrâsı mu’tâd olan rûsûm-ı ebniyyeye tevfiķan mezkûr üç nefer nâmzedlerin biri patrik olmak üzere sinodos hey’et-i rûhânîyyesi tarafından re’y-i hafı ve ekseriyyet-i ârâ ile intihâb olınacak kilisece rûsûm-ı mezhebiyye icrâ olunacak ve tesâvî-i ârâ vukû‘ında kâ’immakâmın inzimâm-ı re’yiyle keyfiyeti netice virilecektir.

Onuncu Mâdde: Metropolitlik ve piskoposlardan meclis-i intihâbda bulunmağa da‘vet olanlardan gelüb isbât-ı vücûd idemeyenler ‘umûmen re’yine ittibâ‘ eylemiş olacakları misüllü meclis-i intihâba dâhil olanlardan her biri gerek râhib ve gerek papas olsun fakat bir re’y i’tâsına sâlih olacaktır.

On Birinci Mâdde: Ber-minvâl-i muharrer intihâb mâddesi icrâ olunduğı anda usûl-ı kadîme üzere bir kıt‘a mahzar tertîb ve terkîm ve mutasarrıflık vesâdetiyle makâm-ı celîl-i sadâret-‘uzmâya takdîm olunarak intihâb kılınan zâtın kabûl ve ta’yîni hakkında şerefrîz-i sunûh ve sudûr buyurulacak berât-ı ‘âlîşânı şeref-vürûdunda mahallince patrikliği i‘lân ve icrâ kılınacaktır.

Fasl-ı Sâlis

Patrikliğe intihâb olunacak zâtın evsâf-ı lâzimesi beyanındadır.

On İkinci Mâdde: Patrikliğe intihâb olunacak zâtın sinni kırkı mütecâviz ve piskopos yâhûd arkimandrit rütbesini hâ'iz bulunan zümre-i rehâbînden olması ve bir metropolidlikde hiçbir sûretle lekedâr olmayarak on sene mütemâdiyen hüsn-ı idâre ve îfâ eylemiş bulunması ve lâ-akall pederi ve kendüsü tebe'a-i saltanat-ı seniyyeden bulunması lâzımedendir.

On Üçüncü Mâdde: Patrik olacak zâtın âdâb ve ahlâkı şâ'ibe-i ta'rîfden sâlim olmağla berâber 'alâ-kadri'l-imkân fûnûn ve ma'ârif ve kavânîn-i kiliseye vukûf ve mu'âmelâtı mükemmel ve ahkâm-ı mezhebiyye ve umûr-ı dîniyyelerine ri'âyeti meslek-i sâbıkından sâbit ve müstedill olması lâzımeden oldıktan başka ve çünkü kendüsü Kamâme ve Kuds-ı Şerîf ve tevâbî'i patriki ve nefis-i Kudüs'ün piskoposu olacağından re'isi bulunacağı bi'l-cümle kiliseler ve manastırlar ki, peder-i rûhâniyyesi olacağı Ortodoksları ve mezheplerini herhalde ve her vakit vikâyeye muktedir olması kilisenin umûr-ı rûhâniyyesi muktezâsındandır.

On Dördüncü Mâdde: Patrik bulunan zât vezâ'if-i mertebe-i rûhâniyyesinden mâ'adâ hazret-i Ömerü'l-Faruk radiya'llâhi te'âlâ 'anh efendimiz hazretleri tarafından i'tâ ve Fâtih Sultân Mehmed Hân hazretleri tarafından dahî bi'l-ihsân sâ'ir selâtîn-i 'izâm-ı mâziyye taraflarından takrîr ve ibkâ ve zât-ı şevket-semât-ı hazret-i pâdişâhî cânib-i 'âlîsinden te'kîd buyurulmuş olan imtiyâzâtı hâvî berât-ı 'âlîşânda muharrer kâffe-i husûsâtın icrâsına me'mûr olduğına binâ'en patrikliğe intihâb olunacak zât bend-i sâbıkda beyân olunan sıfâtı câmi' olmağla berâber intihâbını tasdîk buyuracak olan saltanat-ı seniyyenin emniyet-i kâmile sine şâyân ve kavânîn ve nizâmât-ı Devlet-i 'Aliyye'ye vâkıf ve milletin emniyet ve 'itibârına lâayık bulunması elzemdir.

Fasl-ı Râbi'

Piskoposluğa müstehakk olacak rehâbînin sıfât-ı lâzımleriyle usûl-ı intihâbiyyeleri beyanındadır.

On Beşinci Mâdde: Piskopos intihâb ve ta'yîn olunacak zâtın evvelâ 'an-asl tebe'a-i Devlet-i 'Aliyye'den olduğu hâlde devletce ve milletce bir vakitte lekedâr olmamış olması sâniyyen Kudüs Patrikhânesi'nde yâhûd manastırında terbiye görüb hüsn-ı hâl ashâbından arkimandrit yâhûd brodosenclüs? rütbelerini hâ'iz olmasa bile emekdârân ruhândan olması sâlisen kavânîn-i kilisenin ahkâmı iktizâsınca sinn-i kemâl sâhibi ve tâmmü'l-a'zâ olarak umûr-ı kilisede ma'lûmât-ı kâfiye ve piskoposluğun hüsn-ı

idâresince tecrübe-i matlûba ashâbından olması râbi‘ân Rum lisânından başka lisân-ı ‘Arabî’ye ve mümkün olduğu hâlde Türkçe’ye dahî âşinâ bulunması muktezîdir.

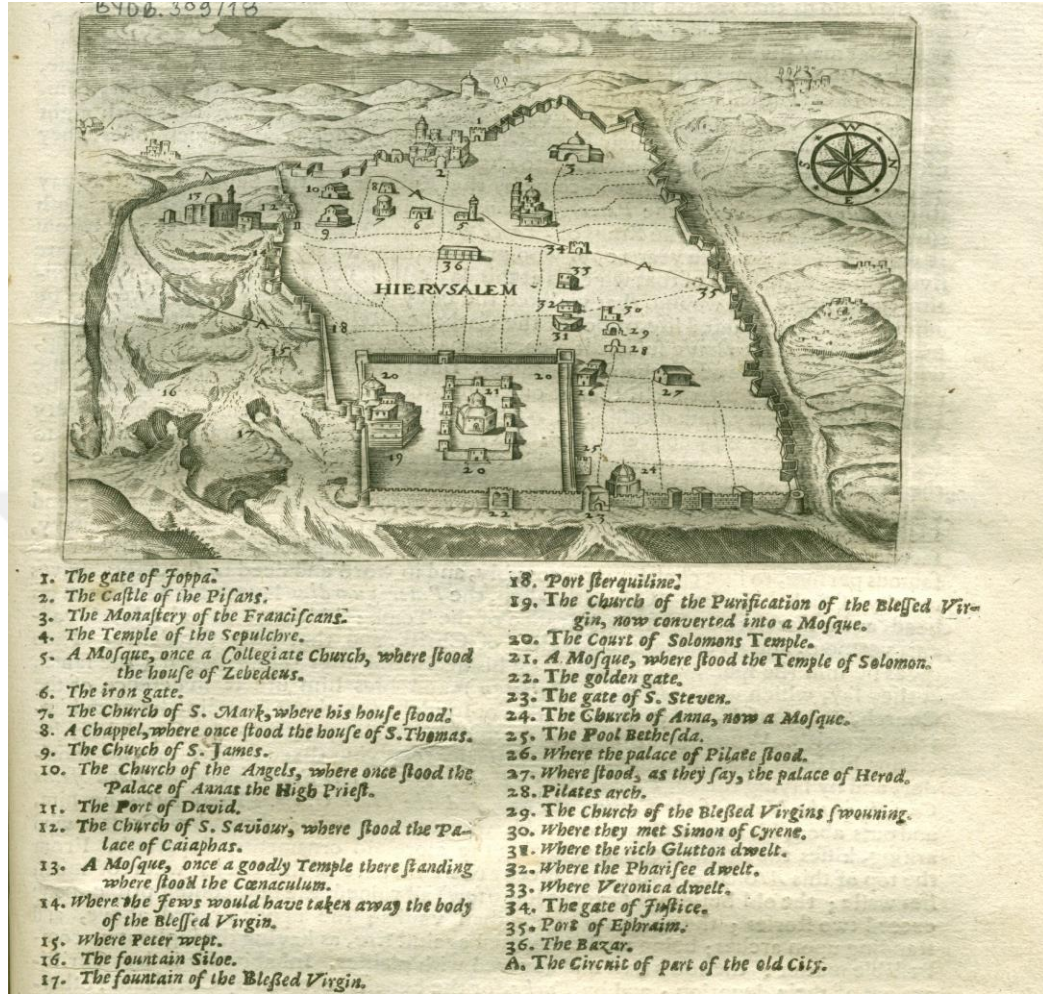
On Altıncı Mâdde: Münhal olacak piskoposluk mesnedlerine yeni piskopos intihâb ve ta‘yîni sinodosun meclis-i rûhâniyyenin re’y ve tensîbiyle icrâ olınacağından meclis-i mezkûr patrikin sevk ruhsatıyla piskoposluk için sıfât-ı matlûbeyi zâtlarında cem‘ iden rehâbînin defterini tertîb idüb bunların liyâkat-ı mütesâviye ashâbı olanlarından kiliseye en ziyâde sâdıkâne hizmetleri sebkat itmiş bulunanların tercîh iderek içlerinden üç neferini açık bulunan piskoposluğa nâmzed ta‘yîn idecek ve ‘akabinde kiliseye varub usûl-ı mer‘iyyenin icrâsı ve yine re’y-i hafî ile zikr olunan üç nâmzedlerden birini kat‘iyyen intihâb ve ta‘yîn eyleyecek ve tesâvî-i ârâ vukû‘ında patrikin re’yiyle ekseriyet-i ârâ hâsıl idilecektir.

On Yedinci Mâdde: Piskoposlardan birinin vefâtı vukû‘ında müteveffanın ikâmetgâhı olan kasabanın mu‘teberân ruhbân ve ‘avâmı tarafından mümzâ mektûb vürûdundan sonra usûl-ı intihâbiyyenin icrâsına mübâderet olunacaktır.

Fî 5 Safer sene 292 ve fî 1 Mart 291²⁸⁴

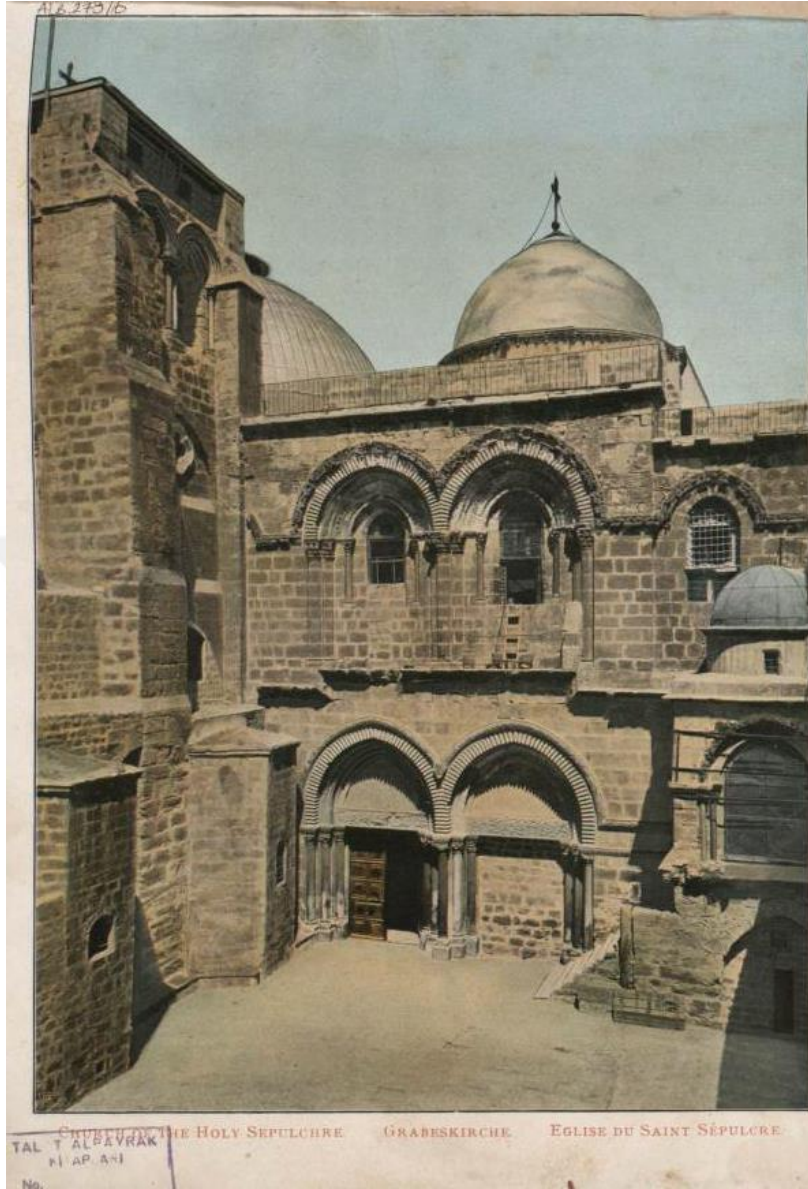
²⁸⁴ A.g.m., s.s., 698-701.

EK-4: Kudüs'te kutsal yerleri gösteren bir eser²⁸⁵

²⁸⁵ London : Printed for Philip Chetwin, 1670, 319/18, <http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr>

EK – 5: Kutsal Kabir Kilisesi²⁸⁶

²⁸⁶ Albüm 279, <http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr> (Erişim: 30.08.2021)

EK- 6: Kudüs'te Ortodoks Arapların hükümet dairesi önündeki Protestoları²⁸⁷

²⁸⁷ Servet-i Fünun, **A.g.m**, 4 Mart 1909.